

СВЕТ И ВРЕМЕ

Слободана Јовановића (1869–1958)

Српска академија наука и уметности

СВЕТ И ВРЕМЕ
Слободана
Јовановића
(1869–1958)

ГАЛЕРИЈА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ
НАУКА И УМЕТНОСТИ

**Организациони одбор
за припрему обележавања
сто педсет година од рођења
Слободана Јовановића:**

Коста Чавошки, председник
Љубодраг Димић
Ратко Марковић
Радмила Васић
Мирјана Стефановски
Мило Ломпар
Борис Милосављевић, секретар
Драгица Пуљаревић

Публикацију издаје
Српска академија наука и уметности

Уредник
Душан Оташевић

Рецензенти
Коста Чавошки
Александар Костић
Љубодраг Димић

Лектура и коректура
Олга Сабо

Фотографије
Владимир Поповић
Аудиовизуелни архив и центар
за дигитализацију САНУ
Архив САНУ
Библиотека САНУ

Графички дизајн
Драгана Лацмановић

Штампа
Планета принт, Београд

Тираж
750

ISBN: 978-86-7025-841-9

Изложбу приређује
Галерија Српске академије наука
и уметности

Аутор изложбе
Борис Милосављевић

Идејно решење поставке
Бојана Ђуровић

Дизајн поставке
Драгана Лацмановић

**Стручни сарадници на
организацији изложбе**
Јелена Межински Миловановић
Татјана Корићанац
Рада Маљковић
Жаклина Марковић

Конзервација
Зоран Пекић
Јован Пантић
Саша Живић
Светлана Вуковић

Техничка реализација
Милан Јазић
Горан Виторовић
Саша Рендић
Стојан Предовић

**Српска академија наука
и уметности захваљује свим
институцијама и појединцима који
су уступили материјал и податке
за каталог и изложбу**

Културном центру Дом породице
Павловић
Библиотеци Матице српске
Галерији Мартице српске
Народној библиотеци Србије
Историјском музеју Србије
Музеју града Београда
Архиву Србије

Архиву Југославије (Ђурђи
Боровњак)
Музеју Југославије (Радовану
Цукићу)
Историјском архиву Београда
Музеју позоришне уметности Србије
Музеју Кинотеке
Музеју науке и технике (Јелени
Симић)

Музеју примењене уметности
Етнографском музеју
Универзитету у Београду
Јавној медијској установи,
Радио телевизије Србије
Породици Спужић
Породици Чолак-Антић
Породици Сондермајер
Породици Трајковић
Породици Вељковић
Породици Марковић
Породици Богдана и Павла Поповића
Породици Љубомира Ковачевића
Породици Гавриловић
Породици Жујовић
Породици Живојина Перића и
Михаила Петровића Аласа
Дому Јеврема Грујића
Породици Радојловић
Породици Ристић
Породици Крсмановић-Симић
Породици Стојисављевић
Породици Пламенац
Породици Владимира и Димитрија
Ђорђевића
Породици Гостушки
Породици Миловановић-Здравковић
Породици пук. Живана и Радоја
Кнежевића
Породици Наумов
Породици Мартинов
Милошу М. Јуришићу
Душану Бапцу
Конзулу Републике Србије у Великој
Британији Маријани Огњановић
Сањи Степановић-Тодоровић

Српска академија наука и уметности

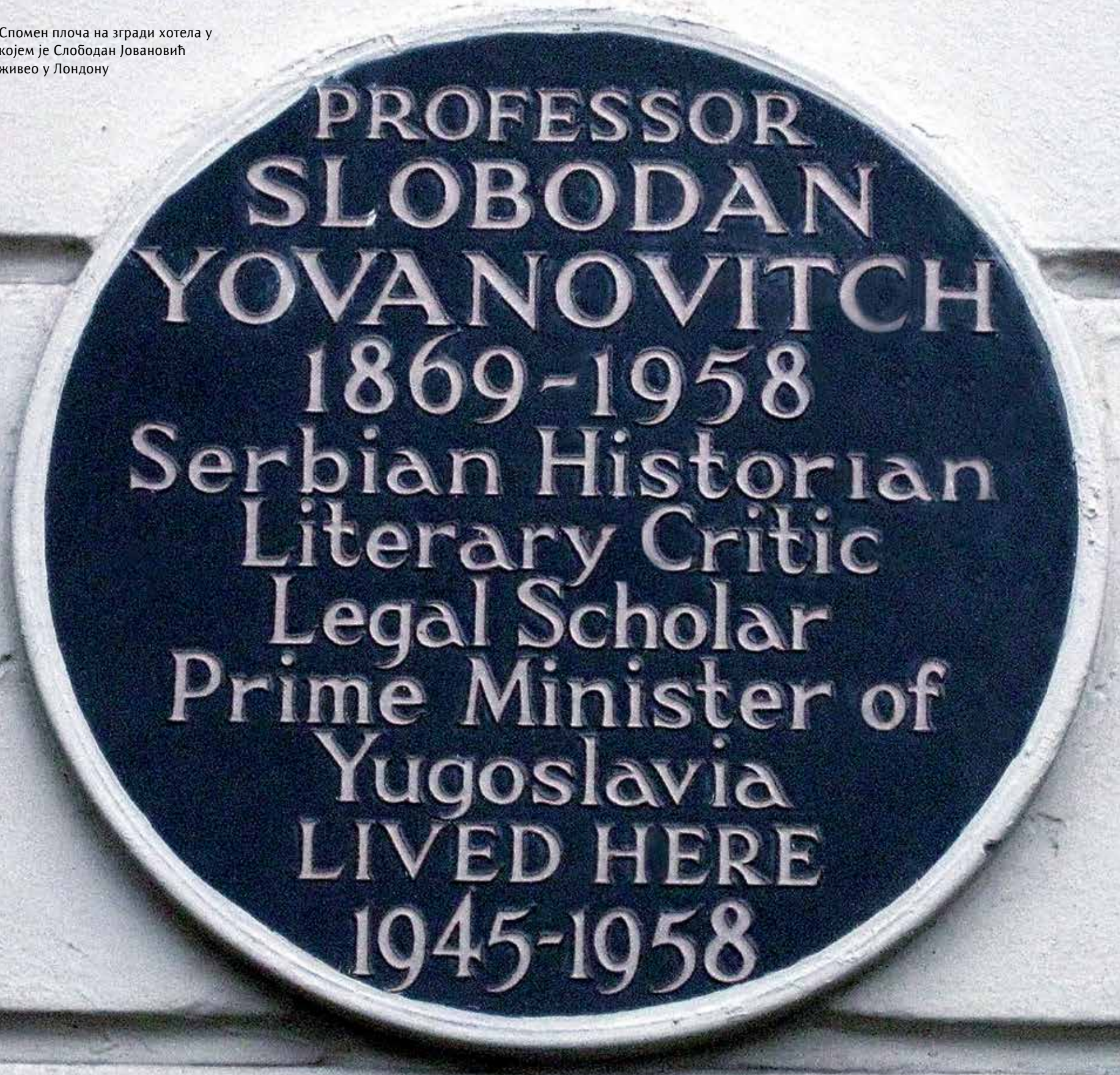

СВЕТ И ВРЕМЕ СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА (1869–1958) Поводом 150 година од рођења

Борис Милосављевић

Београд 2019

Спомен плоча на згради хотела у
којем је Слободан Јовановић
живео у Лондону

САДРЖАЈ

ЛИЧНОСТ	/9
ПОРЕКЛО, МЛАДОСТ, ОБРАЗОВАЊЕ	/15
ДИПЛОМАТА И САРАДНИК ЛИСТОВА И ЧАСОПИСА	/31
КЊИЖЕВНА И ПОЗОРИШНА КРИТИКА, СЛИКАРСТВО И МУЗИКА	/39
ТЕОРИЈА ДРЖАВЕ И ПРАВА	/45
ИСТОРИОГРАФИЈА	/51
РАТНЕ ГОДИНЕ	/57
ПРЕДСЕДНИК СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ	/65
ПРЕДСЕДНИК СРПСКОГ КУЛТУРНОГ КЛУБА И КРАЉЕВСКЕ ВЛАДЕ	/71
ПОГЛЕД НА ЗЕМЉУ ИЗ ИНОСТРАНСТВА	/99
КРИТИКА „ПОЛУИНТЕЛЕКТУАЛЦА“ И КУЛТУРНИ ОБРАЗАЦ	/113
ПОВРАТАК	/117
РОДОСЛОВНО СТАБЛО СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА И ЊЕГОВИХ РОЂАКА	/123
СКРАЋЕНИЦЕ	/155

Центар Београда двадесетих година
XX века. Види се породична кућа
Јовановића (изграђена око 1875)
у Симиној улици 25
(обележена је кругом).
(Вл. Милоша М. Јуришића)

ЛИЧНОСТ

Слободан Јовановић (1869–1958) је био један од најугледнијих научника и професора Универзитета у Београду. Био је председник Српске краљевске академије, ректор Универзитета у Београду, декан Правног факултета, уредник *Српскої књижевної тласника*, председник и потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије, оснивач и председник Српског културног клуба. Писао је радове из различитих научних области – теорије државе и права, уставног права, политичке филозофије, опште историје и српске историје XIX и XX века, социологије, проучавања књижевног дела, књижевне и позоришне критике. Његове студије су писане познатим београдским стилем. Тридесетих година XX века објавио је сабрана дела у седамнаест томова. Након пуча од 27. марта 1941. године прихватио је да уђе у вишестраначку владу као други потпредседник Министарског савета (владе). После Априлског рата влада је наставила рад у Енглеској где су се од почетка Другог светског рата 1939. године, дуже или краће време, налазила седишта влада скоро свих окупираних европских држава. Влада је била међу првих 26 потписника Декларације Уједињених нација, главног споразума Савезника о борби против хитлеризма (1942). Слободан Јовановић је учествовао у раду четири владе, два пута као председник и два пута као потпредседник. На политичком суђењу одржаном јула 1946. године у Београду Слободан Јовановић је осуђен у одсуству на двадесет година робије с принудним радом и конфискацију целокупне имовине. Умро је у Лондону 1958. године. Пре рата заузимао је средишње место у научном и културном животу. У поратном периоду системски је „брисан из памћења“. Почетком деведесетих година поново су у Београду објављена његова сабрана дела. Рехабилитован је 2007. године. У Београду је сахрањен 2011. године.

Личност Слободана Јовановића привлачила је велику пажњу савременика. Питали су се шта мисли о неком политичком догађају, карактеру личности, књижевном делу, позоришном комаду или опери. Говорили су да је професор без „професорског става“, велики правни ауторитет лишен сваке позе и „филозоф благе ироније“. Долазили су код њега по савет и мишљење. Записали су да је био скроман човек „племените душе“, ослонац који је „давао снаге и крепио“. Један познаник тврдио

Слободан Јовановић тридесетих година XX века. (Фототека Библиотеке Српске академије наука и уметности, даље: БСАНУ, SJ-1, поклон Ружице Стојковић)

Слободан Јовановић
Архив САНУ, даље: АСАНУ,
Заоставштина Слободана
Јовановића, даље: ЗСЈ,
14891/9

је да име Слободана Јовановића „магијски“ делује. Његови радови читали су се „са дивљењем“ и с нестрпљењем су ишчекивани нови. Имао је ретку „логичарску снагу“, „анализаторске способности“, „оштар критички дух“, радну вољу и самодисциплину, „изванредно широку културу“ и „огромну ерудицију“, „ретке интуитивне способности“, „умну финоћу“, „изграђен књижевни укус“ и „гипкост духа“.

Бранко Лазаревић, књижевник и дипломата, покушао је да ослика лик, односно ликове Слободана Јовановића: „То је један тежак посао. [...] Јер таман да уловим један његов лик, он, као риба на мамац, дирне и ишчезне и ето, почиње други лик да се појављује. [...] Безброј је ликова у личности г. Слободана Јовановића. У његову се личност улази као у галерију портрета. И кад би их неко све хтео да ради наишао би, као Рембрант кад је радио себе, на читав један низ од више од двадесетак. И то не мислим на ликове који се обично узимају у обзир кад се говори о г. Јовановићу. Не мислим на правника, историчара, књижевника, критичара, znalца свих уметничких родова [...] Мислим на разне изразе његове присније личности. Ко је он, како поступа, како се појављује, како се крије, како се 'понаша'? И ту је читава једна галерија. Управо, ту је она главна“.¹

Лазаревић закључује да ни после двадесет и пет година познанства не може да сагледа личност Слободана Јовановића: „Г. Слободана Јовановића тешко је сазнати. [...] Наћи га кроз његове посреднике, кроз његова дела, узалудан је посао. [...] У свему овоме, тражећи му један од ликова, ја се помажем више личношћу г. Слободана Јовановића са стола, из разговора, из дугих шетњи по острву Хвару, него ли, иако и њега употребљавам, из дела. Он се, у разговору, нарочито ако је разговор у двоје, више обелодањује, иако не много више. Само с времена на време, пређе по нека сенка из присне унутрашњости. [...] Ту преко музике, може да се нађе доста његовог интимног лика. [...] Исто тако, г. Јовановић воли и сликарство, вајарство и неимарство; нарочито сликарство. Обишао је све музеје, и зна и места на којима се нека слика налази. [...] Ретко је наћи човека код нас – управо га и нема – са том ширином која иде од верског, преко здравог разума до стварног и, преко овога, до у мистично. [...] И тако то иде од Платона на Цице-

¹ Бранко Лазаревић, „Лик Слободана Јовановића“, у: *Савременици о Слободану Јовановићу*, [приредили] Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Библиотека: Научно наслеђе Правног факултета у Београду 11, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП „Службени гласник“, Београд 2009, стр. 245. Ликове Слободана Јовановића као историчара политичких идеја, теоретичара државе и права, аналитичара тоталитаризма, тумача српског националног карактера и социолога дао је Данило Н. Баста, *Пејш ликови Слободана Јовановића*, Јавно предузеће Службени лист СЦГ, Београд, 2003.

Слободан Јовановић, двадесетих година XX века у Београду.
(Архива Културног центра
„Дом породице Павловић“,
даље: АКЦДПП)

рона, Сенеке, све до Дантеа и Фауста и Толстоја. Његов је интерес, кажем, најсвестранији. Он иде од пет пута подвученог с до најдубљих тонова контра-октаве“.²

Лазаревић је поредећи савременике закључио да „наш интелектуалац, махом кад пише, болује од нечега“: „Највише пише из жучи. Многи само из срца. Други само из мозга. Врло многи из стомака. Или се само мрзи, или се само воли, или се само резонује, или се само завиди, и тако даље. [...] Случај г. Јовановића је случај из чистог духа. [...] Кад се свему томе дода његово пуно познавање његове струке, права, филозофије, неколико наука и, нарочито религије, као и бављење унутрашњом и спољном политиком, и кад се нарочито подвуче да у све то улази као слободан и незаинтересован дух – онда се, донекле, дао један од ликова г. Јовановића“.³

И Драгиша Васић је писао о личности Слободана Јовановића: „Као личност, Слободан Јовановић је редак пример чврстине карактера, те према томе и високе моралне вредности. Служећи истини као научник, он јој је остао веран како у својим односима са људима тако и у целокупном свом јавном раду и животу. Те врлине и особине његове, нарочито у данашње доба, и његова позната скромност спојена са једном ванредном природном отменошћу, све је то учинило да задобије не само симпатије и оданост нашега света, него и најшире уважање“.⁴ Драгољуб Јовановић је осмислио посебну рубрику за објављивање мудрих мисли Слободана Јовановића. За Милана Јовановића Стоимировића „највећи интелект међу Србима је био Слободан Јовановић“, а за уреднике и власнике *Полишике* њихов „најугледнији сарадник“, „понос и слава за српски народ“.⁵

Милош Црњански је био одушевљен Јовановићевим писањем: „Ваша књига је дивна. Прочитао сам је за дан и ноћ. Мој роман, уопште моје писање, идуће, биће под њеним утицајем“.⁶ Исидора Секулић је записа-

² Исто, стр. 248.

³ Исто, стр. 250–251.

⁴ Драгиша Васић, „Слободан Јовановић – поводом његове седамдесетогодишњице“ [*Српски глас* (7. 12. 1939), стр. 3], Савременици о Слободану Јовановићу, [приредили] Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Библиотека: Научно наслеђе Правног факултета у Београду 11, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП „Службени гласник“, Београд 2009, стр. 237.

⁵ У *Полишици* је објављен непотписан текст посвећен јубилеју Слободана Јовановића. Уредници су били Момир Миленовић и Јован Тановић, а директор Владислав Сл. Рибникар. Вид. *Полишика* (4. 12. 1939), стр. 9.

⁶ Милош Црњански Слободану Јовановићу, Берлин, 26. марта 1929, *Савременици о*

ла: „Слободан Јовановић је књижевник великих литерарних способности, великих националних заслуга и још [...] књижевник мирне главе. Мирна глава, то је можда највећи дар од Бога и врхунац велике културе”.⁷ Јован Скерлић је објавио у својој *Историји нове српске књижевности*: „Јасна духа, оштре памети, он пише кристално јасним, концизним и прецизним стилем, без трунке реторике, али оригинално и врло књижевно”, а Владимир Ђоровић да се Слободан Јовановић „далеко одваја” од других историчара који су проучавали Србију XIX века.⁸

Јован Дучић језгровито је сажео Јовановићев политички лик: „Он није био политички човек, него државни човек: увек на капетанском мосту брода, увек обухватајући одатле цео видик пред собом”.⁹ Исто су мислили Милан Гавриловић и Драгиша Васић: „Иако се г. Јовановић није никада активно бавио политиком, он је политику боље разумевао и политичке проблеме више схватао него готово иједан од наших угледнијих практичних политичара”.¹⁰

У потрази за „правим ликом” Слободана Јовановића треба упознати време и свет у којем је живео – личности из његовог окружења, другове из детињства и школе, политичке истомишљенике и сараднике листова и часописа *Ред*, *Српски преглед* и *Српски књижевни гласник*, као и порекло – разгранате крошње породичног стабла, алгоритам за разумевање друштвене и политичке историје Београда и Србије XIX века – личности српске историје које су биле ближи и даљи рођаци, тазбина, кумови и пријатељи породице Јовановић. Тек када се сагледа свет Слободана Јовановића и његова личност смести у своје време и свој „референтни систем”, може постати ближа и јаснија, можемо је „осетити”, или је барем наслутити. Увек, међутим, треба имати у виду древну мудрост да „трагачи злата, много земље ископају, а мало нађу” (Хераклит, DK, 22).

Слободану Јовановићу, [приредили] Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Библиотека: Научно наслеђе Правног факултета у Београду 11, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП „Службени гласник”, Београд 2009, стр. 342.

⁷ Исидора Секулић, „Књижевник”, *Полишика* (4. децембар 1939). Исто, стр. 227.

⁸ Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, [Београд 1914, свеска 9], *Савременици о Слободану Јовановићу*, [приредили] Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Библиотека: Научно наслеђе Правног факултета у Београду 11, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП „Службени гласник”, Београд 2009, стр. 209; Владимир Ђоровић, „Историчар”, *Полишика* (4. 12. 1939)]. Исто, стр. 220.

⁹ Јован Дучић, „О Слободану Јовановићу” [*Американски Србобран*, 19. 1. 1942, стр. 1], у: Александар Петров, *Мање познати Дучић*. Друго проширено издање поводом песниковог повратка у домовину, Требиње, Питсбург, Београд, Сигнатуре, Београд, 2000, стр. XXIV–XXV.

¹⁰ Драгиша Васић, „Личност Слободана Јовановића”, *Српски глас* (7. 12. 1939), стр. 3–4.

Осим на фотографијама, Слободана Јовановића можемо данас видети и на једном недавно откривеном породичном филму снимљеном тридесетих година XX века у дворишту куће у Симиној 25, где се појављује заједно са кућним љубимцима, чије догодовштине су биле предмет породичне преписке.¹¹ Личност Слободана Јовановића може се приближити данашњем читаоцу и захваљујући успоменама рођака, међу којима бисмо издвојили сведочанство Лепосаве Беле Павловић:

„Ујка Слободан се у кругу породице увек понашао сасвим нормално, носећи се са свим оним ситним проблемима који су неизбежни у животу сваке породице. Тако је једном приликом од родитеља на поклон добио диван писаћи сто. Био је то један велики сто на који је могло да стане много папира којих је Слободан увек имао у изобиљу. Били су ту рукописи књига које је писао, нередиговани текстови, текстови који су прошли редактуру, оно што је откуцано, па оно што је спремно за штампу и још много тога. Једном приликом он ми се пожалио да му тај сто не одговара и да на њему не може да ради, али није знао како да га се реши, а да не увреди родитеље. За време једног недељног ручка нађено је решење. Слободан је за време ручка питао свог сестрића Андру Ристића да ли му се тај сто допада. Када је Андра одговорио потврдно, Слободан му је великодушно рекао да може да га узме. Ускоро потом је позвао мене да му помогнем да направи сто по својој мери. Заједно смо покупили две широке и дугачке даске преостале од мајстора који су нешто радили око куће. Искористили смо и ногаре које су биле поред тих дасака и од тога направили један много дугачак сто за ујка Слободан. Поред тога смо направили и једну полицу на зиду која је послужила да се на њу сложе књиге. Таквим столом је био задовољан јер је на њега могао да наслаже много папира и све да му буде на оку. Полица на којој су биле књиге такође му је била при руци и сећам се да је био необично задовољан што смо све тако добро удесили”.¹²

Слободан Јовановић у Лондону

¹¹ Архива Културног центра „Дом породице Павловић”.

¹² Желимир Марковић, „Слободан Јовановић у сећањима Лепосаве Ст. Беле Павловић”, *Књижевне новине* 1027–1030, 53 (1. 2 – 1. 3. 2001), стр. 28–29.

Поглед са Капетан Мишиног здања у Београду (око 1877). Види се простор Велике пијаце (касније Академски парк); кућа Јовановића у данашњој Симиној улици бр. 25 (1); велика једносратна кућа Јакова Дамјановића (сазидана 1872) на углу данашње Господар Јевремове и Доситејевоје улице (2); Прва варошка болница (завршена 1868) у данашњој Улици Џорџа Вашингтона бр. 19 (3); више плацева и кућа синова штабс-капетана Петра Радојловића, посинка (од 1853) Стаменке И. Чарапић, Карађорђево кћерке (4); кућа у Улици Кнегиње Љубице (5). (Музеј града Београда, даље: МГБ, Громанов албум фотографија 1876–1878, Ур. 3752).

ПОРЕКЛО, МЛАДОСТ, ОБРАЗОВАЊЕ.

Слободан Јовановић је рођен 1869. године у Новом Саду, на Ваведење, 21. новембра по јулијанском календару, односно 3. децембра по грегоријанском. Отац Владимир Јовановић (1833–1922), идеолог либерала и Уједињене омладине српске, био је политички противник кнеза Михаила, због чега је емигрирао из Кнежевине Србије. Мајка Јелена Јовановић рођ. Маринковић (1849–1927) пореклом је из Новог Сада. Њихова деца добила су имена по либералним идеалима. До тада се имена Слободан и Правда нису користила као крштена имена.¹³

Пошто је Владимир Јовановић био политички емигрант, Слободан Јовановић је прве године живота провео је у иностранству у Аустроугарској, Италији и Швајцарској. Владимир Јовановић је у својим успоменама забележио: „Зиму 1870–1871. године Јелена и ја са нашим сином, Слободаном, провели смо у Италији (Напуљу). Кад смо једног дана походили откопине рушевина Помпеје, па Јелена носећи малог сина у наручју застала крај једног зида и покушала да га усправи уз зид, он се отео из њених руку, па почео ходати. Од тога часа он је редовно ходао вођен за руку. У пролеће 1871. године отишли смо из Италије у Швајцарску, и ту остали до краја маја. За време нашег борављења у Италији и Швајцарској ја сам написао на енглеском *The Emancipation and Unity of the Serbian Nation, or the Regeneration of Eastern Europe by Reconstitution of Nationalities*. Спис тај је одштампан у Женеви 1871. године. У јуну 1871. вратили смо се у Нови Сад”.¹⁴ У јуну се родила сестра Слободана Јовановића Правда. У то време Владимир Јовановић је објавио свеску „В” свог *Политичког речника* где говори о васпитању деце: „Васпитање развија општу свест о слободи и правди; али та свест треба да пређе у нарави и у дела, да проникне у породични, општински и цео друштвени, политички живот, па да демократије уистину буде”.¹⁵

Владимир И. Јовановић (1833–1922), министар финансија, председник Српског ученог друштва, проф. Велике школе. (Београд, око 1884). (АКЦДПП)

¹³ Кума на крштењу Слободана Јовановића била је десетогодишња Милица Милетић, кћерка Светозара Милетића, вође Српске народне слободоумне странке и градоначелника Новог Сада, будућа жена Јакова Јаше Томића, књижевника и вође Српске радикалне странке.

¹⁴ Вид. више у: Борис Милосављевић, *Слободан Јовановић. Теорија*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2017.

¹⁵ Владимир Јовановић, *Политички речник*, свеска В [стр. 355–589]. На свет издала главна књижара српска Ј. Д. Лазаревића. Дело је награђено Српским ученим друштвом, Државна штампарија, Београд, 1872, стр. 371–400.

Породична кућа Јовановића у
Симиној 25 у Београду (АКЦДПП)

Владимир Јовановић је касније био министар финансија, председник Главне контроле, потпредседник Државног савета, сенатор (члан Горњег дома), посланик Народне скупштине, професор политичке економије, последњи председник Српског ученог друштва, пре оснивања Српске краљевске академије (1886). Школовао се у Србији, Аустрији и Немачкој. Владимир Јовановић је повезивао научни рад са либералним начелима, заштитом слободе појединца и популаризацијом науке.¹⁶ Лично је познавао скоро све српске владаре XIX века, као и многе европске државнике, политичаре и научнике, Гледстона (William Ewart Gladstone), Расела (John Russell, 1st Earl Russell), Кобдена (Richard Cobden), Бакуњина (Михаил Александрович Бакунин), Херцена (Александр Иванович Герцен) и Мацинија (Giuseppe Mazzini). Веровао је у либералне и националне идеале, у слободно уједињење народа распарчаних у више држава. Критиковао је социјалдарвинистички „бизмарковски“ национализам с краја XIX века. Објављивао је књиге и радове на српском, француском и енглеском језику. Имао је аскетске животне навике. У тестаменту је написао: „Као што сам скромно живео, тако желим и да се скромно сахраним, кад буде била Божија воља, да овај свет заменим другим”.¹⁷

¹⁶ Boris Milosavljević, „Vladimir Jovanović. Filozofija, nauka, politika“, *Theoria* 59/2 (2016), стр. 113–149.

¹⁷ Историјски архив Београда (даље: ИАБ), Лични Фонд Владимира Јовановића (даље: ЛФВ), К-1/1, 13, В. Јовановић, Моја жеља и наредба, Београд, 24. маја [6. јуна] 1907.

Иако је дуго био у сталној вези са Мацинијем који се служио завереничким методама, Владимир Јовановић, његови сарадници и чланови породице, нису били чланови тајних удружења: „Не малу опасност за тајна друштва представља и полиција. Ова има толико агената и ови имају толико средстава и начина да се сакрију, да скоро није могућно да се и по који од њих не увуче у тајна друштва. У земљама слободе, где закони ујемчују свакоме слободну реч и не сметају јавном састанку и договору, здрави разум не може одобрити тајна друштва. Где слобода царује, ту поштење иште да се свету на видику за истину и за опште добро ради”.¹⁸

На опелу Владимира Јовановића у Саборној цркви у Београду 1922. године, које је служио владика Јефрем Бојовић, брат војводе Петра Бојовића, са деканом Богословског факултета Универзитета у Београду, протојерејем Стеваном Димитријевићем и другим свештеницима (патријарх Димитрије се писмено извинио Слободану Јовановићу што није могао да дође јер није био у Београду),¹⁹ говор је одржао парохијски породични свештеник Јовановића, београдски протојереј из Саборне Цркве, Никола Божић: „Као свештеник, ја хоћу да утврдим само ово: он је био одан син своје цркве, ретко примеран супруг, диван отац. У свом жарком слободоумљу он никад није учинио ни једним покретом ништа рђаво цркви, био је човек побожан и отмен; као муж, он је имао све супружанске врлине, као отац он је тако лепо образовао своју децу да су она данас понос не само својим родитељима него и нацији. Једини од ‘омладинаца’ који су видели реализован свој сан, он може да каже са Светим Павлом: ‘Добар рат ратовах, трку сврших; веру одржах; очекујем вијенац правде’”.²⁰

Мајка Слободана Јовановића, Јелена (1849–1927) била је унука познатог новосадског свештеника Константина Маринковића (1784–1844), председника Конзисторије Бачке епархије и духовника новосадске Српске православне велике гимназије, писца и преводиоца са немачког језика. Милан Ћ. Милићевић је у *Поменику знамениџих Срба* из 1888. године забележио да је Коста Маринковић превео са немачког језика и објавио 1809. године *Ошкриће Америке* немачког педагога,

¹⁸ Владимир Јовановић, *Политички речник* [Г, Д, Ћ, 1873], стр. 838–839; АКЦДПП, Одговор Правде М. Ристић на питања у вези са пензијом за време окупације (нема датума), концепт.

¹⁹ ИАБ, ЛФВ, К-6/VII, 1, Патријарх Димитрије (Павловић) Слободану Јовановићу, Београд, 21. фебруар [6. март] 1922.

²⁰ „С погребѣ г. Владимира Јовановића“, *Самоуправа*, орган радикалне странке (7. март 1922), стр. 2.

Јелена В. Јовановић
рођ. Маринковић (1849–1927),
са сином Слободаном (око 1871).
(АКЦДПП)

лингвисте и писца Јоахима Кампеа (Joachim Heinrich Campe).²¹ Маринковићева више пута објављена *Тумачења свештих еванђеља* са својим оцем читао је и Владимир Јовановић у детињству.

Јеленином оцу Максиму Маринковићу Мађари су запленили лађу са оружјем намењеном Србима 1849. године. Њен стриц, др Вук Маринковић (1807/8–1859), доктор медицинских наука (докторирао на тези о епилепсији), био је члан Друштва српске словесности и ректор београдског Лицеја. Заслужан је за модерно изучавање физике на Лицеју. Јелена Маринковић је имала четири старија брата, Константина, Јована, Александра и Георгија Маринковића.

Заједно са мужем учествовала је у раду Уједињене омладине српске. Објавила је превод са француског језика Токвиловог (Alexis Clérel, vicomte de Tocqueville) текста о васпитавању девојчица у Америци. У тексту се заступа мишљење да је у време ширења демократије неопходна већа самодисциплина: „У данашње време нужно је демократијско васпитавање, па да се жена осигура од опасности којима је установе и нарави демократије окружују”.²²

Сестра Слободана Јовановића Правда завршила је студије књижевности и филозофије на Универзитету у Женеви. Говорила је немачки, француски и енглески језик. Свирала је клавир и сликала. Јануара 1896. године удала се у Саборној цркви у Београду за Михаила Г. Ристића (1864–1925), конзула у Скопљу, касније краљевског посланика. Кум на венчању био је Милован Ђ. Миловановић, министар и потом председник владе. Венчао их је протојереј Новица Лазаревић (деда Михаила Петровића Аласа и његове сестре удате за Живојина Перића). Имали су сина др Андрију Андру Ристића (1899–1968), секретара Апелационог суда. Правда М. Ристић је писала и објављивала текстове у часопису *Мисао* („Проблем рада”, „Морална криза парламента”, „Разумна љубав”) и учествовала у раду Друштва за просвећивање жене и заштиту њених права.

²¹ Милан Ђ. Милићевић, „Маринковић Вук др”, „Маринковић Коста”, *Поменик знаменитих људи у српској народа новијеј доба*, Српска краљевска штампарија, Београд, 1888, стр. 322–324.

²² Јелена В.[ладимира] Јовановића, „Како се васпитају девојчице у Америци (По Токвилу – с француског)”, *Српски омладински календар за прошлу 1871*, штампарија др-а Ј. Ј. Субботића [презиме ове породице се пише са два „б”], Нови Сад, 1871, стр. 174–177.

Правда М. Ристић
рођ. Јовановић (1871–1964)
(Атеље Милан Јовановић,
Београд, око 1897).
(АКЦДПП)

Михаило Г. Ристић (1864–1925),
краљевски посланик (у средини).
(Букурешт, 1913).
(АКЦДПП)

У низу сачуваних писама Слободану Јовановићу писала је о књижевницима, филозофима и песницима.²³ Исидора Секулић која је 1928. године летовала у Словенији са Правдом и њеним сином, забележила је у шаљивом писму Слободану Јовановићу да му сестра „све сталније свира Шопена у крчми” и да води бесконачне расправе о државноправним питањима и Томи Аквинском са једним „велечасним” из Љубљане.²⁴

Муж Правде Ристић, Михаило Г. Ристић био је дугогодишњи конзул и генерални конзул у Скопљу и Битољу, краљевски посланик у Букурешту и Риму и делегат у Међународној дунавској комисији. По оцу је био у сродству са игуманом Пајсијем. У обавештајном раду користио је псеудоним „Игуман Пајсије”. Ристићева мајка је рођена у београдској

²³ АКЦДПП, Писма Правде Ристић Слободану Јовановићу.
²⁴ Исидора Секулић Слободану Јовановићу, Језерско, 31. јул 1928, Савременици о Слободану Јовановићу, [приредили] Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Библиотека: Научно наслеђе Правног факултета у Београду 11, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП „Службени гласник”, Београд 2009, стр. 317.

породици Ћипрић, даљим пореклом из Македоније.²⁵ Иако су њихови рођаци у Солуну још увек знали српске речи, сматрали су се Грцима: „Њихова матер Катарина тада је још палила кандило на своју славу. Њени синови су то објашњавали речима: ’Тој си је њено, она си је тако научила па нек јој буде. Ми смо Грци’”.²⁶

Као конзул Ристић је радио на пословима заштите и побољшања положаја српског становништва у Османском царству, на простору који се називао Старом Србијом (Рашка, Косово, Метохија и Скопско-теговска област) и Јужном Србијом (Македонија). Посебно је био ангажован на обавештајним и организационим пословима у време када је, после бугарске и грчке, започела и српска четничка (комитска) акција. Син Михаила Ристића, др Андрија Ристић писао је о аскетизму и оданости националним и црквеним традицијама свога оца.

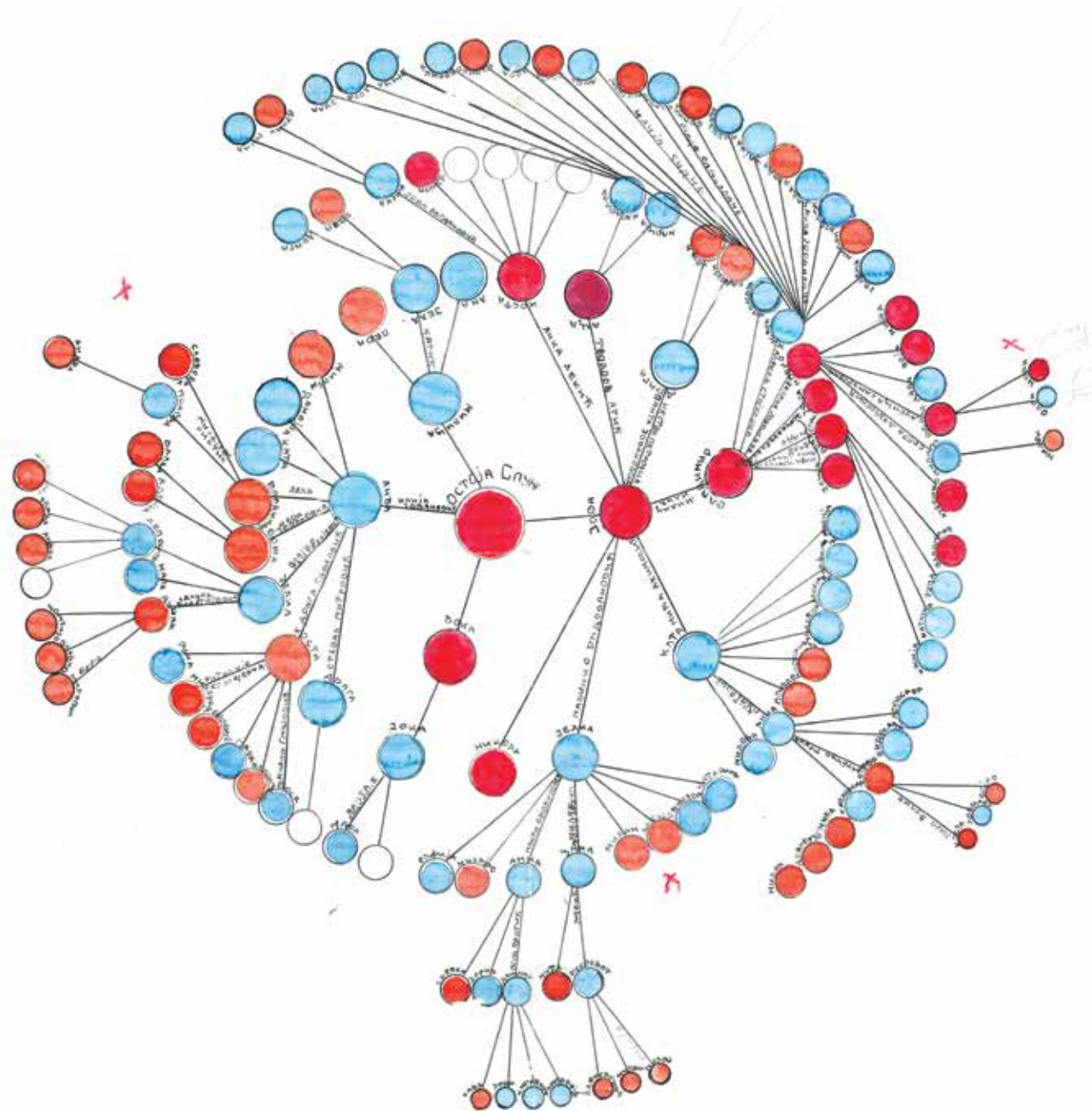
Јован Дучић је објавио некролог Михаилу Г. Ристићу у *Полицији*: „Био је дипломата на страни и његове су заслуге вероватно сасвим пребројиве; али ће он остати међу нама по оним заслугама, као и његови другови, које не могу да се мере. Сви су они знали да стварају у тишини и поносном ћутању као што пауци ткају своје ткиво, као пчела што прави своју саћ; увек нечујни, као цела српска раса; увек истављајући дело изнад речи, идеју изнад фраза, као сва наша историјска акција; и силу уверења изнад силе уверавања, као цела наша национална савест”.²⁷

Јовановићи су припадали кругу старобеоградских породица. Сачувано је неколико варијанти различитих графичких приказа породичног стабла породице Слободана Јовановића и његових рођака

²⁵ АКЦДПП, „Родослови, сачувао А. Ристић”, Андрија М. Ристић, Ћипра.
²⁶ Исто, Милан Јовановић Стојимировић Андрија М. Ристићу, Београд, 24. јули 1954, дописница са фотографијом на којој је мајка Бероса из Солуна, нема датума, печат на грчком, без марке. Плавом оловком је адресирана на Андрију М. Ристића, а као пошљалац потписан је Бата Јовановић; Архив Српске академије наука и уметности, Заоставштина Михаила Ристића. Вид. Михаило Војводић, „Путовање Михаила Г. Ристића по Старој Србији и Македонији 1892. године”, *Вардарски зборник* 2, (2003), стр. 21–25; Миле Станић, „Михаило Г. Ристић, *Светишеници са којима сам радио*”, *Вардарски зборник* 1 (1999), стр. 69–103; „Успомене на митрополише с којима сам радио Михаила Г. Ристића”, *Вардарски зборник* 2 (2003), стр. 69–141; Биљана Вучетић, *Наша ствар у Османском царству*, Историјски институт, Београд 2012. [„Извештај о пословима пропаганде од године 1885. до наших дана [1893], препис од 29. августа 1903” Михаила Г. Ристића (37–153). Приложени су и „Програм рада на конзуларној конференцији” (1891) Владимира Карића (у препису Михаила Ристића)” (стр. 155–157) и заједнички предлог конзула из Османског царства за организацију пропагандног рада (писао Д. Боди, 14/26. априла 1891), (стр. 158–161)].
²⁷ Јован Дучић „Михаилу Ристићу”, *Полишка* (28. август 1925), стр. 1. Вид. и Григорије Божовић, „Михаило Ристић”, *Полишка* (26. август 1925), стр. 1.

Јелена (Лела) и Владимир Јовановић (седе), Слободан Јовановић (стоји),
Правда и њен син Андрија Ристић
(око 1905).
(АКЦДПП)

Кружни родослов потомака Остоје Спужа (о. 1780–1808), старешине Шабачког града (1804) и кнеза Шабачког магистрата. (АКЦДПП)

по очевој и мајчиној страни – попечитеља, министара, полковника, началника округа, генерала (ђенерала), опуномоћених министара и краљевских посланика – „благородног чиновничества“ Кнежевине и Краљевине Србије.²⁸

Слободан Јовановић је написао основне податке о прецима: „Мати мога оца Владимира Јовановића, а моја баба, била је кћи Карађорђевог војводе Остоје Спужа. У Првом устанку био је војвода и учествовао у освајању Београда. Остоја, а с њиме и његови потомци, дуговао је живот брату Мехмед аге Фочића, Муси, кога су дахије биле поставиле за заповедника Шапца. Пред сечу кнезова Муса је, по наредби дахија, бацио у ланце многе виђене Шапчане, па међу њима и Остоју. Али кад је чуо како је у Ваљевској нахији сеча кнезова узбунила народ, он на своју руку ослободи све позатваране Шапчане”.²⁹ Вук Караџић Остоју Спужа ставља на високо место првих војничких старешина с почетка Првог српског устанка, а прота Матеја је записао да је Остоја Спуж био „врстан човек”. Његов син, ујак Владимира Јовановића, био је азнадар књаза Милоша, „благородни господар Иоанн Остоич”.³⁰

Слободан Јовановић је био „зналац свих породица у Београду”, како је записао Милош Црњански: „био је први код нас који је тумачио догађаје из историје наших породица Хаџи-Томића, Баба-Дудића и др.”³¹ Други савременик, гледајући из свог угла београдски свет после Другог светског рата, закључује да је то била пре „нека бирократска аристократија, него буржоазија” („грађанска класа”).

Јовановићи су били у сродству са др Димитријем Матићем, министром, председником Друштва српске словесности, породицом Косте Ст. Павловића, окружног начелника, Хаџи-Томинима (Јован Ристић, Филип Христић и др), браћом Радовановић, преводиоцима Дарвина

²⁸ Генеалогска стабла су приказана у посебном поглављу.

²⁹ Слободан Јовановић, „Владимир Јовановић” [1948 / 1961, 1962, 1991], СД XI, стр. 81; Владимир Стојанчевић, „Шабац и шабачка нахија од избијања Првог устанка до краја кнез-Милошеве владе”, *Шабац у прошлости*, 2, ур. С. Филиповић, Шабац 1980, стр. 9–10.

³⁰ Вид. списак пренумераната у: Јован С. Поповић, *Невиношћ или Свећислав и Милева*, Матица српска, (штампано) словима Краљевског свеучилишта у Пешти, Будим 1827. Павловићи чувају молитвеник штампан у Будиму 1821. године, који је Јован Остојић Спужић поклатио својој унуци Анки, кћерки полковника Аћимовића, шабачког окружног начелника, удатој за Косту Ст. Павловића, нишког окружног начелника.

³¹ Милош Црњански, *Ембахаре*. Дела Милоша Црњанског (даље: ДМЦ), XIII, Задужбина Милоша Црњанског, Православни богословски факултет, Београд 2010, XIII, стр. 73, 615, 616.

Катарина, кћерка Јована Остојића Спужића, пуковник М. Аћимовић, и њихова кћерка Анка (стоји), удата за нишког окружног начелника Косту Павловића (1862). (АКЦДПП)

Стеван К. Павловић (1877–1970), дипломата. (АКЦДПП)

Молитвеник (Будим 1821) Јована Остојића Спужића. Поклон унуци Анки Павловић рођ. Аћимовић у Шапцу 1859. године. (АКЦДПП)

и Хекела, породицом академика Владимира и Ивана Спужића, композитора Милоја Милојевића, са Чолак-Антићима, Наумовићима, Не-надовићима, Сондермајерима, Гавриловићима (Богдан Гавриловић, математичар, председник Српске краљевске академије).³²

Владимир Јовановић је на име своје малолетне деце, у време када је био министар финансија 1879. године, купио од Стојана Бошковића, историчара, либерала, кума и колеге у влади, министра просвете, кућу у Симиној улици 25, у центру Београда, у Кварту дорћолском. Једно-ставна фасада одражавала је либералски стоички аскетизам њеног власника сасвим различит од духа отмене раскоши којим је одисала касније подигнута комшијска палата напредњака Милана Пироћанца (Удружење књижевника и Клуб књижевника). Кућа је оштећена у бомбардовањима Београда и борбама вођеним за време одбране града на простору Дорћолског кварта, односно дунавске падине.³³

Пошто је Слободан Јовановић преписао своју половину куће на сестру 1897, избегли су конфискацију 1946. године, али је усељено више сустанара. Јелена, сестра Јована Скерлића, удовица Владимира Ћоровића је записала: „Правда се нашла у положају најтежем од свију

³² АКЦДПП, Слободан Јовановић Правди М. Ристић, Београд, 8. јул 1929, (ћирилична писаћа машина, потпис и скице родослова на полеђини руком), 3 стр; Родослов Матића и Јовановића 2, Заоставштина др Андрије М. Ристића, „Родослови, сачувао А. Ристић“ (Родослови Хаџи Томиних, Божићевића, Ристића-Ристовића и Ћипра, Баба-Стакића и др.); Милан Јовановић Стојимировић (Бата Јовановић), Андри М. Ристићу, Београд, 24. јули 1954; Заоставштина академика Властимира Трајковића, Покушај породичног стабла Милоја Милојевића; Родослов Јовановића и Матића у Руми и Београду 1 и 2; Мемоари Матије Матића, члана Касације у Београду, стр. 1–5. Историјски архив Београда, ЛФВЈ, К-6/VII, 1, Саучешћа поводом смрти Владимира Јовановића, Војин Чолак-Антић и Мара Чолак-Антић Слободану Јовановићу, Букурешт 4. март 1922; Бошко Чолак-Антић Слободану Јовановићу, Букурешт 4. март 1922, (телеграми саучешћа); Родословље наше породице Павловић-Спужић, фотокопије и моје пресликавање деда Костине књижице, записке (Кружни родослов потомака Остоје Спужа, о. 1780–1809. У круговима различитих боја нижу се различите гране његових потомака по мушким и женским линијама; [академик Владимир Спужић] „Loza Ostoje Spuza. Naše porodice za vreme oslobođenja od Turaka“, стр. 1. АКЦДПП, „Родослови, сачувао А. Ристић“, Коста Ст. Павловић Андри М. Ристићу доставља упитник о подацима о породици по бројевима, University combination room, The Old Schools, Cambridge. As from London, 13. фебруар 1959, 3 стр. (латиницом, писаћа машина), руком потпис „Свесрдно твој Коста“; Изводи из матичних књига рођених, венчаних и умрлих и др. Вид. више у: Борис Милосављевић, „Породица и порекло“ у: Слободан Јовановић. Теорија, Балканолошки институт САНУ, Београд 2017, стр. 75–185. О Димирију Матићу вид. више у: Boris Milosavljević, „Dimitrije Matić. Navodni prelaz sa hegelovstva na naturalizam“, *Theoria* 58/1 (2015), 103–151. Графички приказани родослови су у посебном поглављу.

³³ АКЦДПП, Владимир Јовановић [у потпису иницијали, рукопис изгледа није Јовановићев] полицијском комесару Врњачке Бање, Извештај о накнади штете нанесене ратом са описом куће и намештаја, Врњачка Бања, 18. новембар 1918.

Лепосава Бела Ст. Павловић (1906–2004), сликар, професор француског језика, лектор (око 1930). (АКЦДПП)

Ваздухопловни пуковник пилот ловац Војислав М. Спужић (46. кл. ВА), командант 6. ваздухопловног пука (око 1930), брат академика Владимира Спужића и стриц академика Ивана Спужића. (ВА)

Коста Ст. Павловић (1905–1988), дипломата (први здесна) и Јован Дучић (у средини), краљевски посланик у Риму (1930-тих). (АКЦДПП)

Дивизијски генерал Војин И. Чолак-Антић са породицом и рођацима у дворишту куће на Топчидерском брду у Београду 1930-тих. (Вл. породице Чолак-Антић, Београд)

Проф. др Димитрије И. Матић (1821–1884), професор Лицеја, министар правде, министар просвете, председник и члан Друштва српске словесности (Атеље А. Raffelsberger, Беч, око 1867). (Архив Србије, даље: АС ПО 66-147)

познаница око мене. У кући растресеној од удара бомбе [...] она је живела поред света који се доселио у кућу незнано одакле. 'Ако нисам комуниста по идејама, ја сам комуниста по начину живота' [иронично] је говорила смешећи се".³⁴ Кућа је потом срушена, а Правда Ристић са сином пресељена.

На породично васпитање Слободана Јовановића, засновано на вери Владимира Јовановића у позитивизам, либерализам и национализам, надовезао се позитивистички дух гимназијског наставног програма Србије: „Све своје средњошколско образовање ја сам добио у Првој београдској гимназији [у Капетан Мишином здању, 1879–1886]. Мислим да се не бих много преварио ако бих рекао да је њено наставничко особље било боље од њеног наставног програма. У име новог 'реалног' правца прогонио се из средњошколске наставе стари хуманизам с класичним језицима. Код присталица реалног правца биологија је стајала на високој цени: речи 'ћелија' и 'организам' изговаране су готово са страхопоштовањем као да у њима лежи решење свих тајни света и живота. [...] Под утицајем наставног програма од 1881, сви моји другови, и они који су имали дара за природне и математичке науке, и они који

³⁴ Јелена Скерлић Ђоровић, „Правда Ристић”, *Животи међу људима*. Мемоарски записи, приредила Зорица Хаџић, Академска књига, Нови Сад, 2014, стр. 160–161.

Др Бошко Чолак-Антић (1871–1949), краљевски посланик у Софији, Стокхолму и Букурешту, маршал двора (Атеље *Alfr. Stockhaus*, Стокхолм, око 1919.). (Вл. породице Чолак-Антић, Београд)

Др Милоје Д. Милојевић (1884–1946), композитор, професор Музичке академије (1921). (Заоставштина академика Властимира Трајковића, вл. породице Трајковић, Београд)

Јован М. Маринковић (1842–1905), званичник „Монопола дувана“, ујак Слободана Јовановића. (Атеље *Ђ. Краљевачки*, Београд, око 1870). (АКЦДПП)

Константин М. Маринковић (1839–1910), ујак Слободана Јовановића. (АКЦДПП)

тога дара нису имали, изашли су из средње школе с дубоким уверењем да су само природне и математичке науке праве науке. И зато два моја друга која ће се доцније одликовати и у политичком животу и у области друштвених наука, па чак и у области књижевности, уписали су се после испита зрелости један на природноматематички факултет, а други на технички факултет тадашње Велике школе”.³⁵

После завршетка гимназије Слободан Јовановић је са породицом, оцем Владимиром, мајком Јеленом и сестром Правдом отишао на студије у иностранство (1886–1891). Селидба породица у иностранство због школовања деце тада није била сасвим ретка, нити необична. Студије Слободана Јовановића донекле су личиле на оно што се звало „велико путовање” (*Grand Tour*). Студирао је у Минхену, Цириху, Женеви и Паризу. У Женеви је завршио Правни факултет. Одлазио је и на предавања на Филозофски факултет на којем је студирала његова сестра. У Паризу је студирао на елитној Слободној школи политичких наука, данас познатој под скраћеницом Сијанс По (*Science Po*), у исто време када и француски књижевник Марсел Пруст (*Marcel Proust*), о којем је касније писао.³⁶

Слободан Јовановић и Богдан Поповић су становали у истој улици у Паризу (Улица Монж у Латинском кварту).³⁷ Поповић је добро познавао Париз где је већ три године студирао књижевност (немачки језик као главни предмет).³⁸ Слободан Јовановић је своје образовање допунио касније и боравком у Енглеској током лета 1898. године.

³⁵ Слободан Јовановић, „Све своје средњошколско образовање”, *Сјоменица о сјоогодишњици Прве мушке гимназије у Београду* [1939], стр. 310.

³⁶ Archives de Sciences Po, École libre des sciences politiques, (даље: 1 SP), 3, Année 1890–1891; Слободан Јовановић [Случајни 1922], „Марсел Пруст, У тражњи изгубљена времена” [СКГ, 3 (1922), 5/3, 213–215], у: Слободан Јовановић, Сабрана дела [I–XII], приредили Радован Самарџић и Живорад Стојковић, БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990–1991, (даље: СД), XII, стр. 495.

³⁷ 1 SP 13a, 1890/91. Yovanovitch, Slobodan, 15, rue Monge, t 8. И данас постоји зграда у којој је Јовановић становао у Паризу.

³⁸ Богдан Поповић и Слободан Јовановић су 1891. године шетали париским улицама и водили разговоре које обојица спомињу у својим мемоарским записима. Јовановић бележи разговор о Платону: „Богдан је доказивао да у Платоновој *Држави* у познатој препирци између Сократа и Трасимаха о томе шта је правда, Трасимах, а не Сократ, има право. Њему се толико свиђао Трасимахов начин резоновања да је помишљао да његово име узме за свој псеудоним”. Вид. Слободан Јовановић, „Богдан Поповић” [1948/1962, 1991], СД XI, стр. 722. Бројна су тумачења Трасимаховог аргумента.

Министарство иностраних дела и Министарство унутрашњих дела. Зграду је највероватније пројектовао архитекта Коста Шрепловић (1836–1872), а можда и архитекте Јосиф Касино и Јован Френцл, као и инж. Август Церман. Изградња је почела 1860. године по налогу кнеза Милоша. Грађена је за двор кнеза Михаила. Зграда се налазила на простору Новог двора у Улици краља Милана (данас Председништво). (Вл. Милоша М. Јуришића, Београд)

ДИПЛОМАТА И САРАДНИК ЛИСТОВА И ЧАСОПИСА

Државни питомци Краљевине Србије били су у обавези да по завршетку студија у иностранству у државној служби проведу време једнако времену примања стипендије.³⁹ Након завршетка студија и повратка из Париза у Београд Слободан Јовановић је, након кратког времена у суду, пет година радио у Министарству иностраних дела Краљевине Србије (1892–1897). Био је чиновник Просветног (Политичко-просветног) одељења (Пропаганде). Јован М. Јовановић, који се за Пропаганду определио у време када је Слободан Јовановић био шеф овог одељења, указао је да је Пропаганда, као нарочито одељење Министарства иностраних дела, била налик Одељењу за источне послове у другим страним Министарствима иностраних дела. Била је задужена за „школско питање, цркву, обавештајну службу, публицистички рад, изучавања научна, чиновништво за везе и вангранични рад”.⁴⁰ Министарство иностраних дела било је у згради у којој се налазило и Министарство унутрашњих дела (сазиданој за двор кнеза Михаила), на месту на којем је касније подигнута зграда Новог двора у Улици краља Милана (данас Председништво).

У време када је Слободан Јовановић радио у Министарству иностраних дела Краљевине Србије водио се пропагандни рат балканских држава, „рат огорчен, на живот и смрт, без бирања средстава”, како га је описао шеф Пропаганде Михаило Г. Ристић.⁴¹ Овај пропагандни рат водио се због решавања македонског питања, као дела источног питања, наслеђа Османског царства. У Архиву Србије чува се архива Министарства просвете и црквених послова Краљевине Србије. Могу се видети извештаји службе у којој је радио Слободан Јовановић са следећим насловима и темама: „Пропаганда римо-католичка у Новопазарском санџаку”; „Пропаганда хрватска”, румунска пропаганда у Македонији, пропаганда унијатске Католичке бугарске цркве (Солун),

³⁹ Архив Србије (даље: АС), МПс–П, XXVI, 100/1890. Правила за државног питомца Министарства просвете и црквених послова г. Слободана В. Јовановића, који се на страни учи, Женева, 18 маја 1889.

⁴⁰ Јован М. Јовановић, „Новаковић у дипломатији”, у: *Сјоменица СШ. Новаковића*, СКЗ, Београд 1921, стр. 176.

⁴¹ Михаило Ристић, „Извештај о пословима пропаганде од године 1885. До наших дана” [1893], препис од 29. августа 1903, [у:] Биљана Вучетић, *Наша ствар у Османском царству*, Историјски институт, Београд, 2012, стр. 38.

Слободан Јовановић у
Министарству иностраних
дела (август 1893).
(АКЦДПП)

која је имала покровитељство Аустроугарске и Француске.⁴² Католичке мисије биле су присутне у Солуну, али је изгледа слабо напредовала енглеско-америчка протестантска пропаганда.⁴³

Након годину дана рада у Министарству иностраних дела у Београду, Јовановић је именован за аташеа Посланства у Цариграду (1893/4). Унапређен је 1894. године у секретара 5. класе и одређен за шефа Пропаганде и деловођу Просветног одбора, саветодавног тела Министарства иностраних дела у националним, просветним и црквеним питањима српског народа у Старој Србији (Рашка, Косово, Метохија и Скопско-тетовска област) и Јужној Србији (Македонија). Чланови Просветног одбора били су архимандрит Ниђифор Дучић (председник), и историчари и академици Стојан Новаковић, Љубомир Ковачевић и Панта Срећковић.⁴⁴

Према налогу министра иностраних дела Симе Лозанића (професора хемије и председника Српске краљевске академије), Слободан Јовановић је током лета 1894. обишао српске конзулате у Османском царству. По повратку је саставио исцрпан извештај у којем је анализирао школе, учитеље, цркве, књижаре, општине, османску администрацију (валије), грчке митрополите (Васељенска патријаршија), стране конзуле, бугарске владике (Бугарски егзархат), и на сваком подручју означио „наше противнике“.⁴⁵ Нагласио је да на подручју битољског конзулата српске школе нису радиле, као и да су бугарски учитељи учили децу да певају погрдне песме о српској крсној слави која је представљала нарочиту сметњу бугарској пропаганди.

У време када је радио у пропаганди Министарства иностраних дела Слободан Јовановић је сарађивао са различитим људима са простора тадашње Балканске Турске који су редовно долазили у његову канце-

⁴² АС, МИД–ПО, 1889, II, VII, 1276, Петар Манојловић, битољски вицеконзул генералу Сави Грујићу, председнику Министарског савета и министру иностраних дела, Битољ, 25. септембар / 7. октобар 1889; Климент Цамбазовски, *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, 4, 3 (1888–1889), (даље: *Грађа*) бр. 234;

⁴³ Иван Иванић, *Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку*, Београд, Нови Сад: Српска краљевска академија, 1902, стр. 32–64.

⁴⁴ *Грађа*, 4, 3 (1890) АС, МИД–ПП, 1890, 265, пп бр. 714, 1425. Сава Грујић, Устројство Просветног одбора при Министарству иностраних дела, 25. мај / 6. јун 1890. Уп. Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд: Клио, 2003, стр. 85.

⁴⁵ Борис Милосављевић, „Слободан Јовановић у Министарству иностраних дела (1892–1897)“, I, *Зборник Матице српске за историју* 92 (2015), стр. 39–59; „Слободан Јовановић у Министарству иностраних дела (1892–1897). Шеф Просветног одељења (Пропаганде)“, II, *Зборник Матице српске за историју* 93 (2016), стр. 7–31.

Михаило Г. Ристић и Слободан Јовановић, секретари у Министарству иностраних дела (1893/4). (АКЦДПП)

Михаило Г. Ристић (први слева), Слободан Јовановић, шеф Политичко-просветног одељења (први здесна) и Владимир Лацковић (око 1895). (АКЦДПП)

Reg, лист политички и књижевни. Први број са прогласом од уторка 1. [13] фебруара 1894. године.

Богдан Поповић са Јованом Скерлићем (седи лево), уредником Српској књижевној тласника и Миланом Гролом (стоји изнад Б. Поповића). (Аутор непознат, можда Кениг, Београд, око 1898). (БСАНУ Ф-263-7)

ларију. Први шеф Пропаганде и потом конзул у Скопљу Владимир Карић извештавао је о организованим групама које „нама са Бугарима прете, а Бугарима опет са нама [...] има случајева да су исти људи узимали и од конзула, и од Министарства и од Друштва Св. Саве”.⁴⁶ Карић их је називао експлоататорима и широким.

Слободан Јовановић је припадао кругу оснивача политичког и књижевног листа Reg (1894) и књижевних часописа Српски преглед (1895) и Српски књижевни тласник (1901–1941). Био је сарадник бројних листова и часописа, између осталих, Бранича, Архива за правне и друштвене науке и Полишке.

⁴⁶ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд: Клио, 2003, стр. 333–344, АС, ПсЦ, 1889–1890, пп бр. 47, Извештај Владимира Карића у: Владимир Карић Стојану Новаковићу, Скопље, 8. [20] фебруар 1890.

⁴⁷ Слободан Јовановић, *Влада краља Александра Обреновића*. Део I, СД VI, стр. 102. О Стојану Новаковићу вид. Михаило Војводић, *Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса*, предговор Василије Ђ. Крстић, СКЗ, Београд, 2012.

Драгутин Драгиша Т. Мијушковић (1859–1903), доктор права, професор и декан Правног факултета. (Атеље Милан Јовановић). (Вл. породице Марковић, Београд)

Љубомир Ж. Недић (1858–1902), доктор филозофије, професор. (САНУ ФЛ-00053)

Павле Ј. Поповић (1868–1939), редовни члан СКА, професор, уредник *Српског књижевног тласника* (*Cabinet Portrait*). (Вл. породица браће Поповић, Београд)

Милан Д. Дукић (1870–1929), професор физике у II и I београдској гимназији, сарадник *Редга*, касније просветни инспектор (Атеље Никола Лекић, Београд). (Вл. породице Мартинов, Београд)

Око *Редга* и *Српског прегледа* окупили су се политички истомишљеници углавном из либералских и напредњачких породица, гимназијски другови који су по повратку са студија у иностранству радили у Министарству иностраних дела, Павле Маринковић, Бошко Чолак-Антић, Драгомир Јанковић, Живојин Перић, Светолик Јакшић, као и Павле и Богдан Поповић. Сарадници су били и др Јован Данић и Милан Дукић. Покретање *Редга* подржали су др Драгутин Драгиша Мијушковић, професор и декан Правног факултета и др Љубомир Недић, професор

филозофије на Филозофском факултету, који је после гашења *Редга* исту групу сарадника окупио око *Српског прегледа*. Уском и пробраном кругу сарадника придружио се и Стеван Сремац.

Сарадници *Редга* и *Српског прегледа* били су против радикализма, односно претеривања, површности, демагогије и распаљивања емоција бирача. Били су критичари скоројевићког духа полуинтелектуалаца („др гур-гур“). Залагали су се за темељно опште образовање, поступност и ред у парламентарном животу.

Око часописа *Српски књижевни тласник* окупиле су се 1901. године две разнородне групе, не-радикали и радикали. Ујединила их је опозиција према у то време веома непопуларној владавини краља Александра Обреновића. Оснивачи су били, са једне стране, не-радикали, сарадници *Редга* и *Српског прегледа*, браћа Богдан и Павле Поповић и Слободан Јовановић, као и др Војислав Вељковић (бивши краљев секретар), а са друге стране сарадници *Дела* и чланови Радикалне странке, Светислав Симић, Љубомир Јовановић, Љубомир Стојановић и Јаша Продановић.⁴⁸ Први уредници су били Богдан Поповић, Павле Поповић и Јован Скерлић, а после Првог светског рата Слободан Јовановић и Богдан Поповић.

Слободан Јовановић указује да је „један од првих циљева *Српског књижевног тласника* био да измири сараднике *Редга* и *Дела*. Светислав Симић, оснивач *Дела*, које је имало искључиво радикалски карактер и морало да престане са радом, није обновио овај часопис, већ је одлучио да оснује потпуно нов: „Ако је *Гласник* већ од првог броја изашао на глас као наш најбољи књижевни лист, то је бесумње заслуга његовог првог уредника, Богдана Поповића. Али, ако је тај часопис уопште покренут, то је заслуга његовог првог власника, Светислава Симића, који је његове осниваче саставио заједно“.⁴⁹

⁴⁸ Слободан Јовановић, „Политичко порекло С. К. Гласника“ [СКГ 12 (1931), 32, стр. 129–131], СД XI, стр. 801; „Оснивање Српског књижевног гласника“, *Тамо далеко, часопис Срба у слободном свету*, 1 (Чикаго-Мелбурн, октобар, новембар, децембар 1958), стр. 2. Вид. и Драгиша Витошевић, *Српски књижевни тласник 1901–1914*, ур. А. Петров, Матица српска, Институт за књижевност и уметност „Вук Караџић“, Нови Сад–Београд 1990; О Витошевићевој анализи *Српског књижевног тласника* вид. П. Палавестра, *Историја српске књижевне кришке*, 1, [2008], стр. 723–724.

⁴⁹ Слободан Јовановић, „Светислав Симић“ [1940], СД XI, стр. 585. Просторије уредништва и администрације *Гласника* налазиле су се прво у Цинцар-Јанковој улици бр. 1, „спроћу малог Калемегдана“, а потом у Скопљанској [Пашићевој, Нушићевој] улици бр. 9, близу Теразија; Слободан Јовановић, „Оснивање *Српског књижевног тласника*“ [1958], стр. 5.

Павле Маринковић (1866–1925), в. д. начелник МИД-а (1895), министар, дипломата, издавач и новинар, покретач *Редга*. (Музеј позоришне уметности Србије, даље: МПУС, 13700–2)

Живојин Перић (1868–1953), дипломата, сарадник *Редга*, професор Правног факултета, дописни члан СКА. (Вл. породице Ж. Перића и М. Петровића Аласа, Швајцарска)

КЊИЖЕВНА И ПОЗОРИШНА КРИТИКА,
СЛИКАРСТВО И МУЗИКА

Први текстови које је Слободан Јовановић објавио 1892. и 1893. биле су књижевне и позоришне критике. У појединим чланцима јасно се разликују књижевне од позоришних критика, у другим је реч о књижевним критикама чији је повод била премијера у Народном позоришту. Већину књижевних и позоришних критика потписао је псеудонимима (Puck, Yorick, Bob).

Посебну пажњу је посветио програму Народног позоришта, сценографији, костимографији, реакцији београдске публике, подели улога, као и глуми (госпођице Лазаревић, госпођице Нигринове): „Кад се глумац зове Ервинг, кад се он зове Коклен, или кад се – она – зове Сара Бернар, онда и они који глумачку вештину највише ниподаштавају не могу а да не увиде да је то ипак једна вештина која и сама за себе, без ичије потпоре, може да постоји и нешто да значи. Јер, одиста, шта такви глумци играју нама је поготово сасвим свеједно; нас увек више занима како играју. Али, кад једна управа таквих глумаца нема, кад су они који њој стоје на располагању и онда кад су најбољи једва рутинисани; а и кад су рутинисани, та им рутина не долази од неке дубље студије њиховог заната, него једино од мало дуже практике, и све што значи то је извесна слобода на даскама”.

У *Српском књижевном гласнику* француски језик и стил узети су као узор којим су превазиђене бесконачне језичке апорије везане за Вукову реформу. Представници београдског стила, тежећи објективности, неутралности и критичности, избегавали су прејакe изразе и патос. Да би се разумела мисао Слободана Јовановића потребно је водити рачуна о терминологији и суптилним нијансама, пошто му је био стран црно-бели поглед на стварност и историју. Треба имати у виду и његов осећај за сократску иронију и београдски хумор. Важнија од стила је, међутим, заснованост на провереним изворима и објективност научног текста, због чега је он већ више од једног века поуздан ослонац истраживачима из више научних области и дисциплина. Чак и његови најстрожи критичари нису оспоравали објективност његовог текста.

Слева надесно: (стоје) Миле Павловић Крпа; Атанасије Шола; Радоје Домановић; Светолик Света Јакшић; Љубо Оборина; Риста Одавић и Јован Скерлић; (средњи ред) Слободан Јовановић и Милорад Митровић; (седе) Светозар Ђоровић; Симо Матавуљ; Алекса Шантић и Јанко Веселиновић. Почетак XX века. (АС ПО 116-90)

Слободан Јовановић (десно) и Димитрије Поповић (1866–1940), дипломата, начелник МИД-а (1904–1907), краљевски посланик у Петрограду (1907–1914), државни саветник од 1922. године, сарадник *Српског књижевног гласника* (брат Богдана и Павла Поповића), Београд (1920-тих година). (АКЦДПП)

Исидора Секулић (1877–1958), књижевник, професор Друге женске гимназије у Београду, дописни члан СКА, редовни члан САНУ (1970).

Народно позориште у Београду двадесетих година XX века.

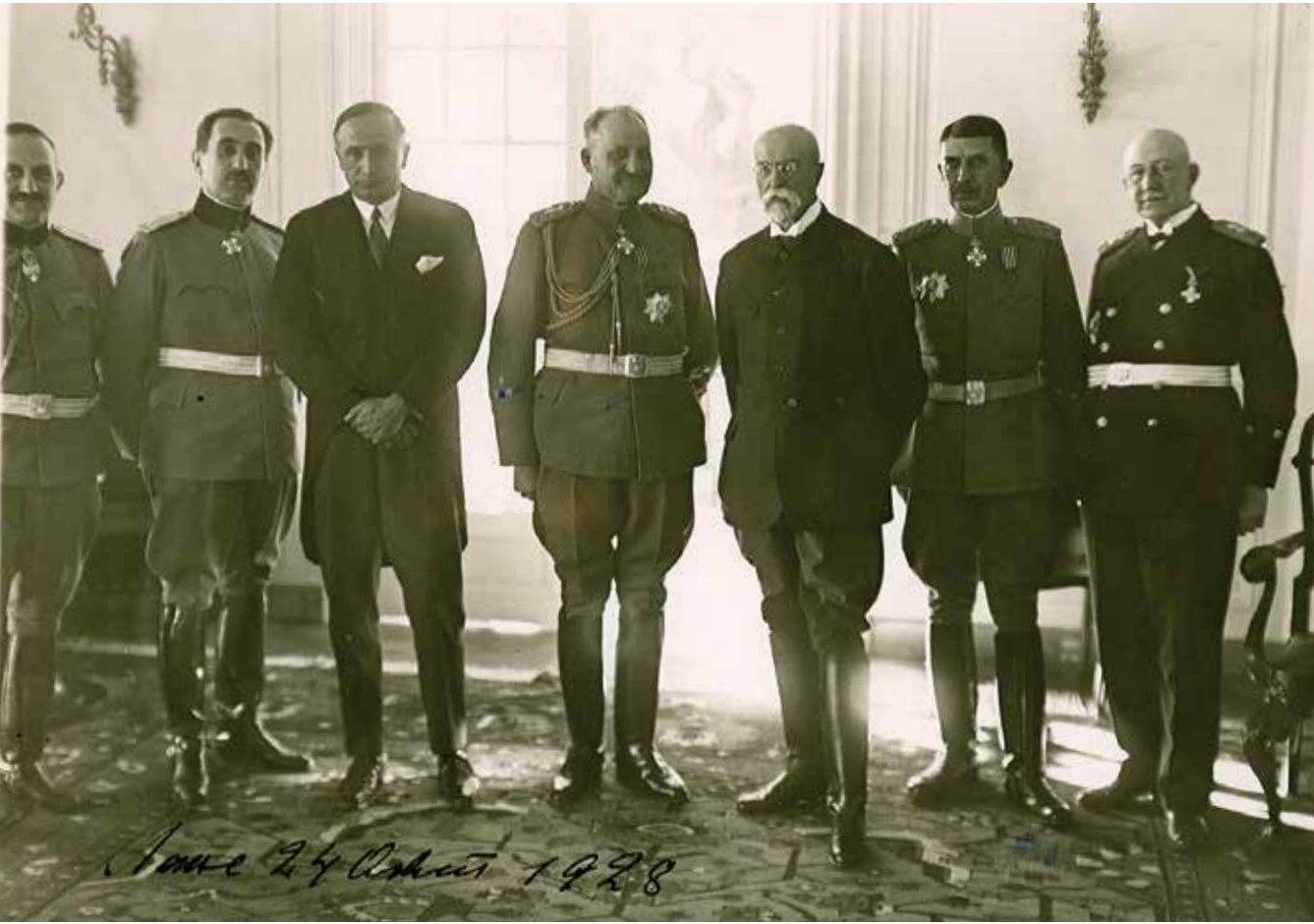
Исидора Секулић је дала једно тумачење стила Слободана Јовановића: „Свако приказивање и саопштавање г. Јовановића лежи само у појмовима, у релацијама, у фактима, иза којих се још крију читави редови мислених процеса. Сваки одељак је једна до врхунца израђена мисао, тако да је закључак понекад логична драстика, и убоде вас као нож. Затим, језик г. Јовановића је стегнут, пуритански [...] Фигуре избегава. Суперлатив не трпи [...] Стил г. Јовановића, затим, показује још једну, и нарочито спартанску суровост према себи самом. Мада је једна од најјаснијих осећајних диспозиција у уметничком духу г. Јовановића диспанзија сатиричности и хумористичности [...] нигде нема комике и сатире у приказивању. Оне су дискретне и строго контролисане“.⁵⁰

Бранко Лазаревић, књижевник и краљевски посланик у Анкари, Бечу, Прагу и Бриселу, оставио је драгоцену сведочанство о Јовановићевом односу према уметности (1940): „Г. Јовановић воли и сликарство,

⁵⁰ Исидора Секулић, „О београдском стилу“ [1920, *Говор и језик*, 1962], *Савременици о Слободану Јовановићу*, [приредили] Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Библиотека: Научно наслеђе Правног факултета у Београду 11, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП „Службени гласник“, Београд 2009, стр. 219.

Милан Грол (1876–1952), драматург и управник Народног позоришта, председник Демократске странке и министар у ложи са супругом Љубицом, кћерком Димитрија Мите Ракића, министра, сестром Милана Ракића. (МПУС, филм бр. 1320, вл. породице Војислава М. Грола)

Посета војне делегације Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Чехословачком генералштабу. Слева надесно: пук. Петар Недељковић, касније арм. генерал, командант IV армијске области, пук. Димитрије Живковић, касније арм. генерал, командант VI армије, Бранко Лазаревић, краљевски посланик у Прагу (у фраку), арм. генерал Петар Пешић, начелник Главног генералштаба, председник Чехословачке републике Томаш Масарик, генерал Данило Калафатовић, касније арм. генерал, командант II армијске области (у рату 1941. начелник штаба Врховне команде) и адмирал Виктор Викерхаузер, командант морнарице. Посланство у Прагу, 24. октобра 1928. (Историјски музеј Србије, даље: ИМС, 1144)

вајарство и архитектуру; нарочито сликарство. Обишао је све музеје, и зна и места на којима се нека слика налази. Он, ренесансни дух нарочито цени Ренесансу; у целом опсегу: књижевност, вајарство, архитектуру и, нарочито сликарство [...] Тек, ренесансни универзализам и, нарочито да Винчи, у пуној су мери његове велике љубави [...] Он воли 'златну меру', иако у то не могу да уђу таква два духа какви су, на једној страни, усијани Шекспир и, на другој, пренадражени Ниче".⁵¹

⁵¹ Бранко Лазаревић, „Лик Слободана Јовановића“, Исто, стр. 245.

Слева надесно: Павле, Димитрије и Богдан Поповић. (Вл. породице браће Поповић, Београд)

Први број *Српског књижевног гласника* после Првог светског рата

Говорећи о ликовима Слободана Јовановића Бранко Лазаревић је истакао његову нарочиту наклоњеност музици: „Ту, преко музике, може да се нађе доста од његовог интимног лика. Он је, нарочито, бетовениста; и, у њему, нарочито је за његова трагична места. Нарочито воли Adagio molto e cantabile из Девете [симфоније] и одушевљен је Шестом. После Бетовена, највише воли Моцарта. Врло јако утиче на њега и Вагнер и, нарочито *Трисџан и Изолга и Tribschen-Idylle*. Нарочито цени Баха и, кад сам се једном приликом, вратио из Беча, пошто је видео у новинама да је Менгелберг (Joseph Willem Mengelberg) дириговао (Бахово) *Страдање по Светом Матији [Пасију по Матхеју]*, још пре поздрава ме је упитао да ли сам био на извођењу [...] Његов интелектуално-емоционални клавир има сва педесет и два тона и свих тридесет и шест полутонова [белих и црних дирки].“⁵²

⁵² Исто.

Слободан Јовановић (око 1912).
(Атеље М. Jovanovitch, Belgrade).

ТЕОРИЈА ДРЖАВЕ И ПРАВА

Слободан Јовановић је изабран за ванредног професора Правног факултета Велике школе и потом именован јуна 1897. године. У указу је писало Државно право, док је пун назив предмета био Опште и посебно (уставно) државно право. Јовановић је за своје уводно приступно предавање из Општег државног права, односно општег учења о држави изабрао појам суверености. Слободан Јовановић је постао редовни професор Велике школе 1900. године. Предавао је и међународно право. Професор Правног факултета у Београду био је више од четрдесет година (1897–1941). Правни факултет се налазио у згради Капетан Мишиног здања до пресељења у нову зграду 1940. године.

Слободан Јовановић је више пута био декан и продекан Правног факултета и ректор Универзитета у Београду. Посебно се залагао за Библиотеку Правног факултета која се налазила у згради задужбине владике ужичког (жичког) Вићентија Красојевића (1824–1882) на Топличиним венцу 21. Сви правници, млађи професори Правног факултета, министри, судије, дипломате и вође политичких странака били су Јовановићеве студенти.

Према Јовановићу, држава је у хобсовском смислу апсолутна, али не и слепа сила. Држава је сила, али уређена, као што је и суверена власт сила, али регулисана, јер је њено дејство подведено под правила која су унапред позната. Државна власт налази морално оправдање за потчињавање појединца у томе што се истим правилима и сама потчињава: „Ма колико била неограничена по својој дефиницији, сила, коју државна власт представља, сама себе ограничава без престанка; сваки је закон један акт њена самоограничења”.⁵³ Следећи у том питању Јелинека (Georg Jellinek), Јовановић у држави види самоограничавање неограничености. Садржају Јовановићеве књиге о држави коју је више пута објавио, највише одговара наслов *Држава* из 1936. године јер је од првог издања била реч о општем учењу о држави, целовитој студији о држави, која представља једну од најстаријих тема филозофских, правних и политичких теорија.

⁵³ Слободан Јовановић, *О суверености* [1897, 1996], стр. 51.

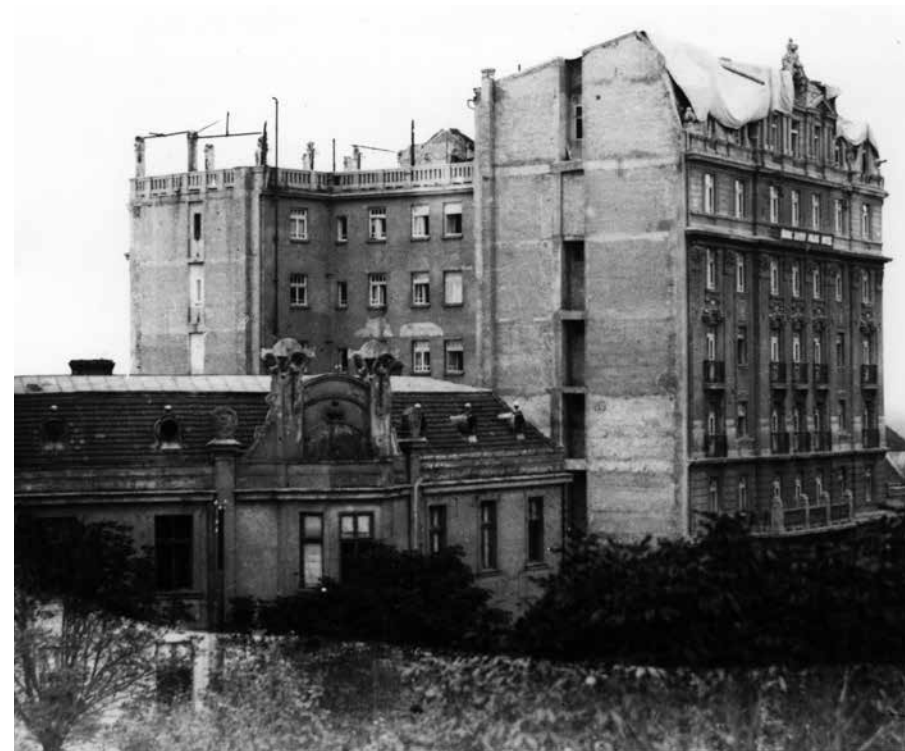
Правни факултет Универзитета у Београду био је у Капетан Мишином здању до 1940. године. Здање је било саграђено 1863. године као репрезентативна палата (пројектовао архитекта Јан Неволе, 1812–1903). (АКЦДПП)

Јовановићево теоријско образлагање дводомног система надовезује се на појам суверености: „По начелу поделе власти, три се власти одвајају једна од друге да би се могле узајамно ограничавати. Ипак зато законодавна власт остаје неограничена. Она не може бити ограничена судском и извршном власти, пошто су јој ове подређене. Законодавна се власт не може ограничити друкчије него сама собом: треба је другим речима, поделити на два дела, која ће се ограничавати узајамно. Дводомни систем није ништа друго већ продужење поделе власти”.⁵⁴

Постоји и мишљење да се увођењем дводомног система само компликује парламентарни систем. Овакво гледиште најчешће је везано за уверење да демократски систем треба да буде што једноставнији да би био ближи народу. Парламентарни систем је, међутим, „најкомплицованији од свих облика представничке владе, али је та компликација баш и била потребна да се осигурају политичке слободе”.⁵⁵ Слободан

⁵⁴ Слободан Јовановић, *Држава* [1936], СД VIII, стр. 328.

⁵⁵ Милован Ђ. Миловановић, „Државно право. Белешке са предавања на Великој школи” (скрипта, 1890), у: М. Ђ. Миловановић, *Државно право и друге уставноправне студије*. Избор, редакција и поговор Ратко Марковић, Службени гласник, Београд 1997, стр. 138.

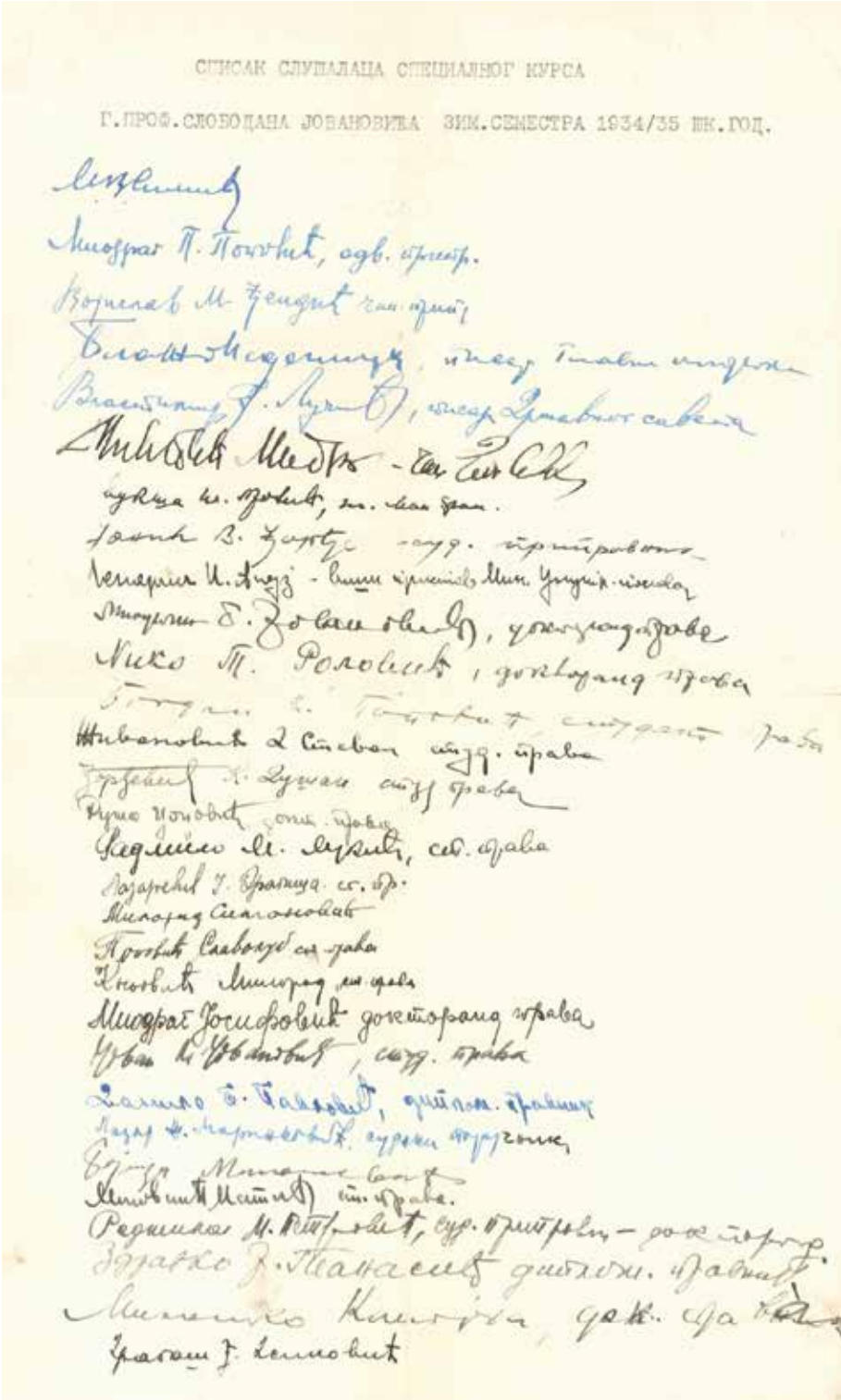

Топличин венац, Београд. Види се Задужбина епископа Вићентија Красојевића (прва лево). Десно је хотел „Палас”. (Вл. Милоша М. Јуришића, Београд)

Јовановић је указивао да државе с једнодомним системом чине једну и квантитативно и квалитативно незнатну мањину: „то су балканске државе и републике централне Америке, код којих се представничка влада зацело не може хвалити великим успесима”.⁵⁶

Слободан Јовановић је указао на то да се политичким странкама често замера да цепањем народа на непријатељске групе негативно утичу на државно јединство. Истакао је да после Француске револуције народ више није организован по принципима по којима је раније био организован, и да странке не уносе раздор у један народ који би, сам по себи био слојан, него, напротив, покушавају да мноштво индивидуалних мишљења сведу на неколико великих заједничких гледишта. Задатак странака је да уместо великог броја малих група створе мали број великих и добро дисциплинованих група, које могу да приме терет државне управе: „Странке су, дакле, организаторске снаге; оне не разједињују него уједињују”. Циљ организатора бирача, што су, у ствари, странке, јесте да саберу и дисциплинују људе истог мишљења, и да нађу „оно мишљење, ону формулу, ону фразу која ће учинити утисак

⁵⁶ Слободан Јовановић, „Дводомни систем” [1932], СД II, стр. 264–267.

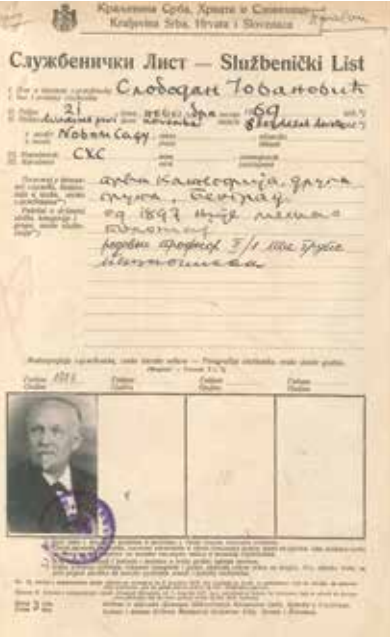
Списак докторанада 1934. Први на списку је асистент Миша Симић, а последњи је потписан Драгаш Денковић, касније професор Правног факултета. (Вл. породице Крсмановић-Симић, Београд)

на ону колебљиву масу која нема свог мишљења и чека од другогa директиву“. Дакле, странке имају једну организаторску функцију у држави, захваљујући којој бирачи могу да испоље своју политичку вољу.

У модерној правној држави не постоје друге организације које би могле да повежу индивидуална мишљења људи у политичке идеје. Једино странке могу да уједине бираче чија је дужност да своју бирачку службу обаве у интересу државе. Да би бирачки гласови били усмерени, потребно је организовати бираче истог политичког правца да сви гласају само за једног кандидата: „Тог кандидата морају предложити сами ти организатори, гледајући да нађу таквог човека који ће својом личношћу најмање отпора изазивати“.⁵⁷

Слободан Јовановић је истакао да се политичке странке често критикују и због тога што у њима претеже „просечна памет спојена са оном бесавесношћу којом се себичност групе одликује још више него себичност појединца“. Нагласио је, међутим, да циљ странака примерених раду у систему општег бирачког права, није да изнесу на врх људе изузетних способности, него да организују људе обичних способности, док ће изузетни људи бити добродошли само ако се прилагоде страначкој организацији.

Под моралношћу у држави Јовановић је подразумевао, с једне стране патриотизам, и с друге стране, слободно друштво унутар државе. Сматрао је да без „слободне заједнице“ нема државног јединства, нити да је могуће истинско и делотворно, односно „с љубављу и пожртвовањем“ служење држави. За њега је „идеална држава“, тј. парадигма неопходна за опстанак државе, интегрални парламентаризам који подразумева начело поделе функција суверене државне власти, парламентарну монархију, опште право гласа и дводомни систем.⁵⁸

Службенички лист Слободана Јовановића

⁵⁷ Слободан Јовановић, *Држава* [1936], СД VIII, стр. 345.
⁵⁸ О судбини Јовановићевог предмета на Правном факултету у Београду вид. Борис Милосављевић, „Радомир Д. Лукић – теорија државе и филозофска схватања“, *Научно наслеђе Радомира Д. Лукића*, Зборник радова са научног скупа одржаног 11–12 децембра 2014, ур. академик Данило Н. Баста, проф. др. Сима Аврамовић, САНУ, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2015, стр. 455–481.

Слева надесно: (стоје) Станоје Станојевић, Михаило Гавриловић, Павле Поповић, Слободан Јовановић, Стеван Сремац; (седе) Мара (кћерка др Милана Радовановића, лекара), супруга капетана Владимира Ј. Белића, Олга, супруга Станоја Станојевића, Стојанка Кока Гавриловић (сестра Владимира Ђорђевића, оца Димитрија Ђорђевића), супруга Михаила Гавриловића, Тихомир Ђорђевић, Наталија (кћерка Павла Станојевића), супруга Емила Белића и капетан (дивизијски генерал 1927) Владимир Ј. Белић, брат близанац капетана (армијског генерала 1930) Емила Белића и брат Александра Белића, секретара и председника Академије (ожењеног Ангелином Нином, млађом сестром Владимира Ђорђевића). (Милисављевић, Сокобања, око 1903). (АС ПО 101-350; САНУ Ф-XXXV)

ИСТОРИОГРАФИЈА

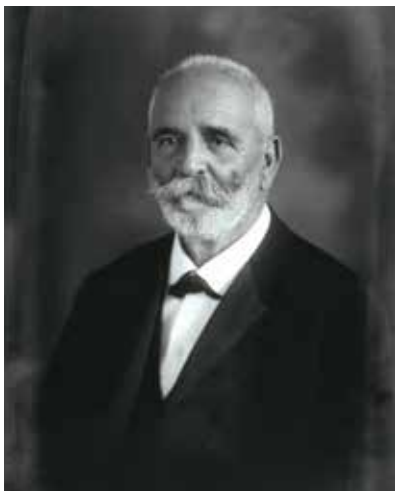
Слободан Јовановић је био изабран за дописног члана Српске краљевске академије 1905. године. За редовног члана изабран је 1908, а проглашен крајем 1911. године. Крајем 1911. године, на свечаном скупу одржаном у Другој београдској гимназији, Стојан Новаковић је, као председник Српске краљевске академије, позвао Јовановића да прочита своју приступну академску беседу под насловом „Уставобранитељи и њихова влада 1838–1858.“

Уставобранитељи се надовезују на Јовановићево разматрање уставне историје Србије. Преглед периодизације историје Србије најпрецизније је дао у једном касније написаном тексту, објављеном 1929. године под насловом „Периоди српске уставне историје“.⁵⁹ Историју Србије XIX века Јовановић је поделио на седам периода. Први период је доба стварања владалачке власти Карађорђа и Милоша (1804–1830), други је доба чиновничке олигархије „Уставобранитеља“ (1842–1858), које се поклапа са владом кнеза Александра Карађорђевића, а трећи је време личног режима кнеза Михаила. Четврто је доба уставности (1869–1889), а пето парламентарности (1889–1893). Шести период Јовановић назива „добом реакције“ (1893–1903). Пошто је ступио на власт, 1893. године, краљ Александар Обреновић је покушао да врати доба уставности: „Устав који је дао 1901, био је један неуспели покушај његова компромиса са радикалима“. Седми период је „доба повраћене парламентарности“ (1903–1914). Јовановић истиче да је краљ Петар Карађорђевић хтео да буде парламентарни владар.

Слободан Јовановић је имао приступ непрегледној архивској грађи и многим изворима који су за нас, данас, заувек изгубљени. Испод сваке његове реченице, или чак и речи, може да се спусти фуснота.⁶⁰ Јова-

⁵⁹ Слободан Јовановић, „Периоди српске уставне историје“ [Les périodes de l'histoire constitutionnelle serbe, *Šišićev zbornik*, Zagreb, 1929, стр. 17–18], СД XI, стр. 468–470.

⁶⁰ „У књизи *Влада Милана Обреновића* ја сам помно ишао за њим по изворима од којих су многи касније публиковани и установио да буквално иза сваке његове реченице можете да спустите фусноту. И то је, доиста, један изузетан пример брижљивог коришћења извора“. Вид. Чедомир Попов, у: *Расправа, Слободан Јовановић. Личност и дело*. Зборник радова са научног скупа одржаног од 17. до 20. фебруара 1997. Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука 10. јуна 1997, V скупу Одељења историјских наука 28. маја 1997. и V скупу Одељења језика и књижевности 22. априла

Живан Живановић (1852–1931), аутор *Политичке историје Србије* (I–IV, Београд 1923/4), министар привреде (1899–1903) и просвете (1903). (Вл. породице Гостушки, Београд)

Стојан Новаковић (Константин, 1842–1915), историчар, филолог, професор, председник СКА (1906–1915), председник Министарског савета (1895/6, 1909), посланик у Цариграду, Паризу и Петрограду. (АКЦДПП)

Др Михаило Гавриловић (1868–1924), дипломата, доктор историјских наука, редовни члан СКА, управник Државног архива, краљевски посланик на Цетињу, у Ватикану, Петрограду, Лондону. (Vandyk, London, око 1922). (Вл. породице Гавриловић, САНУ-Ф 200/1)

новић је дубоко промишљао методолошка и историографска питања. Узимао је у обзир проблем личних, генерацијских и општих предрасуда које ометају објективно тумачење догађаја из прошлости. Критички је промишљао просветитељску филозофију, а треба имати у виду да просветитељске претпоставке леже у самим основама већине научних праваца и дисциплина заснованих у XIX веку. Анализирајући различите интерпретације Русоовог (Jean-Jacques Rousseau) *Друштвеног уговора*, Јовановић је нагласио да Русоова теорија о настанку друштва нема историјско значење. Упућује на тумачење у своје време веома познатог и утицајног Алфреда Фујеа (Alfred Fouillée), који је нагласио да Русо није мислио на историју настанка друштва, већ на (рационалну) основу друштва.⁶¹ Услед напретка историјских наука у XIX веку, могла се сагледати узрочно-последична веза између различитих фаза у друштвеном развоју.

Реконструисати прошлост на основу чињеница, како се оне појављују у критичком испитивању докумената, значи „показати како је заиста било” (Leopold von Ranke). Михаило Гавриловић, са којим је Слободан Јовановић написао студију о спољној политици Србије у XIX веку, „није хтео натурати своје мишљење читаоцу и најрадије пуштао је документе да сами за себе говоре”. Јовановић је истакао да је Гавриловићев приступ сличан методу Албера Сорела (Albert Sorel), који „нигде не даје портрет великог пруског краља [Фридриха Великог] већ чини нешто боље: он групише факте тако да нам се његова слика сама собом у машти саставља”. Сама грађа, наравно, није довољна: „Истраживачи грађе нису увек вешти да је среде. Код неких од њих љубав грађе постаје манија; они воле грађу као грађу: више сирову него обрађену и бацају пред нас све што су нашли, без реда и везе”.⁶² Рад на изворима се, међутим, не може одвојити од тумачења, логике, супсумције. Увек се посредују грађа, с једне стране и мишљење, с друге стране. Јовановић указује да се Ранкеу замерало да је понекад прецењивао историјску вредност службених аката. Документи се, међутим, не покла-

1997. Уредник Миодраг Јовичић. Научни скупови. Књига XC. Одељење друштвених наука. Књига 21, САНУ, [50 радова], Београд 1998, стр. 33; Борис Милосављевић, „Слободан Јовановић – историографија и методологија”, *Токови историје* 2 (2014), стр. 157–184.

⁶¹ Уп. Милорад Екмечић, „У потрази за филозофијом историје Слободана Јовановића”, *Слободан Јовановић – личности и дело*, [Научни скуп у организацији САНУ и Правног факултета у Београду, одржан 17–20. фебруара 1997, Српска академија наука и уметности : Правни факултет у Београду 1997], Београд, 1998, стр. 81.

⁶² Слободан Јовановић, „Тешкоће будућих историчара” [*Политика* 11710 (1–9. јануар 1941)], СД XII, стр. 375.

Историчари: (слева надесно) Васиљ Поповић (1887–1941), Виктор Новак (1889–1977), Станоје Станојевић (1874–1937), Владимир Ђоровић (1885–1941). (Аутор непознат, око 1930). (БСАНУ; САНУ XVI)

пају увек са догађајима: „У политичким полемикама, као и у судским распрама, писмени докази често решавају ствар, али при историјским истраживањима писмени докази морају се добро проверавати”.⁶³

Приватна преписка вођена у току догађаја и дневници у којима се догађаји бележе свакодневно, „за врућа трага”, много су кориснији од мемоара.⁶⁴ Иако не одбацује мемоаре, Јовановић прави битну разлику између више и мање веродостојних записа. У старијим мемоарима има прећуткивања, али не и лагања и обмањивања: „још и пре [Првог светског] рата, запажао се међу нашим мемоаријалистима понеки који није казивао оно што му се десило, него оно што је волео да му

⁶³ Исто.

⁶⁴ Исто.

се било десило и који је у својим мемоарима уместо јаве свога живота давао његов сан. Ова врста људи која је раније постојала као изузетак, данас се јако умножила. Самозаљубљеност раширила се не само међу књижевницима, већ и међу политичарима”.⁶⁵

Јовановић је указао на значај који је добила фотографија: „Узгред буди речено, поред све тајанствености у коју се замотава савремени политички живот, има једна његова страна – истина, не тако важна – о којој ће будућим историчарима остати података више него што им је потребно. Захваљујући укусу данашње публике за слике, сваки мало познатији јавни радник изложен је гоњењу фоторепортера, и његове слике објављују се по новинама небројено пута. Будући историчари имаће често муке да сазнају шта су савремени политичари мислили и хтели; али ако их то само буде занимало, неће им требати много труда да сазнају како су ти људи изгледали”.⁶⁶

Сматрао је да је и телефон отежао посао будућим историчарима. Иако политичари „нису увек своје поступке проводили кроз службене акте”, много више него данас служили су се приватним писмима: „Та писма, иако неки пут више цедуљице него писма, показала су се доста често важан прилог за историју. Данас телефон све више замењује не само приватна писма, него и службене акте. Опште је позната ствар да се дешавало, и дешава, да се и оне наредбе које повлаче одговорност и за наредбодавца и за наредбопримца, не издају писмено, него усмено, преко телефона. Телефон ће много што-шта сакрити заувек од сазнања историчара”.⁶⁷

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Исто.

Гргур Јакшић (1871–1955), историчар, професор Правног факултета, докторирао у Паризу. (Вл. породице Наумов, Београд)

Драгослав Страњаковић (1901–1966), историчар, професор Филозофског факултета у Београду, после рата предавао (од 1955) на Богословском факултету Српске православне цркве. (Сарадници енциклопедије Свезнање, Народно дело, Београд 1937, даље: СЕС)

Врховна команда војске Краљевине Србије, јул 1913. Слева надесно: (први ред) генерал (војвода од 1914) Живојин Мишић и војвода Радомир Путник, (други ред) Драгутин Протић (стоји), Слободан Јовановић и пуковник (касније див. генерал) Живко Павловић, начелник Оперативног одељења Гл. генералштаба. (ИАБ, 2145-К16-6.3.2.10)

РАТНЕ ГОДИНЕ

У балканским ратовима и Првом светском рату Слободан Јовановић је обављао дужност шефа Ратног пресбириа Обавештајног одсека Врховне команде (до 1917).⁶⁸ Почетком Првог светског рата на чело Обавештајног одсека постављен је пуковник Драгутин Димитријевић Апис.⁶⁹ У Ратном пресбироу били су др Бранислав Петронијевић, професор филозофије и члан Српске краљевске академије, Живан Спасојевић, професор Правног факултета, Војислав Јовановић Марамбо и др. Радили су и Бошко Токин, Божидар Влајић, Живко Барловац и други.

Ратни пресбиро је био задужен да обавештава домаћу и страну штампу о догађајима на фронту. Како је сведочио Слободан Јовановић, „Обавештавање наше и стране штампе било је Обавештајном одсеку споредан посао. Главни задатак била му је шпијунажа и контрашпијунажа”. Свакодневно је ручавао са Аписом. Ту је био присутан и руски војни аташе, пуковник, потом генерал-мајор Артамонов (Виктор Алексеевич Артамонов). Јовановић је записао да је уз Аписа упознао многе црнорукце и слушао од њих шта мисле о радикалима и о престолонаследнику Александру: „Пашићу нису могли да опросте што је својим оклевањем пустио да Бугари нападну нас, а не ми њих 1913. године. Сматрали су да су Александра начинили престолонаследником. Желели су да раде са њим, али је он окупљао друге официре око себе”.⁷⁰

Јовановић је сматрао да је Пашићева непопуларност у војсци пресудно утицала на одлуку престолонаследника Александра да се прво обрачуна са њим. На Крфу су се у престолонаследниковом окружењу нашли Јовановићеви пријатељи који су припадали групи окупљеној око *Реда* 1894. године – Светолик Јакшић, уредник *Штампе*, краљев

Генералштабни пуковник Драгутин Димитријевић Апис (1876–1917), шеф Обавештајног одсека Врховне команде (1914). (Војни музеј у Београду, даље: ВМБ, Фото архива, R-5323, БСАНУ)

⁶⁸ О општим околностима вид. Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914–1918 : крајња историја*. 2. изд, СКЗ, Београдски форум за свет равноправних, Београд 2014.

⁶⁹ Слободан Јовановић, „Апис” [Моји савременици. 8. Урош Петровић. 9. Јован Скерлић. 10. Апис. – Виндзор (Канада), Avala, 1962; Посебан отисак из листа *Глас канадских Срба*, Виндзор, 1962, 1585 (2. август 1962), 1586 (9. август 1962), 1587 (16. август 1962) – 1592 (18. октобар 1962). Текст о Апису је писан новембра 1948. и децембра 1949. године. Садржи Додатак: I. Апис и сукоб између војних и грађанских власти у Македонији (завршен 1956). II. Обнова Солунског процеса (завршен 1956). III. Аустријска понуда засебног мира (завршен 1949)], СД XI, стр. 308.

⁷⁰ Исто.

Слева надесно: пуковник др Миодраг М. Аћимовић (1875–1961), начелник Судског одељења Министарства војног (на списку Црне руке); Слободан Јовановић, шеф Ратног пресбириа Обавештајног одсека Врховне команде и др Арчибалд Рајс (Rudolph Archibald Reiss, 1875–1929), (1915). (СД XII, стр. 866).

секретар Драгомир М. Јанковић, дипломата (рођак Богдана и Павла Поповића), др Бошко Чолак-Антић, дипломата (Јовановићев рођак), као и Јован М. Јовановић (Пижон), помоћник министра иностраних дела (рођак Јовановићевог зета Михаила Ристића, краљевског посланика у Риму). Према сачуваном писму Светолика Јакшића брату Гргуру Јакшићу, Јовановић је био спреман да уђе у владу уколико се у новом уређењу државе по повратку у земљу усвоје неки од његових предлога, као што је увођење дводомног система. Било је предвиђено да на челу нове војничко-чиновничке владе, која би се образовала након пада Пашићеве владе, председник Министарског савета буде војвода Живојин Мишић, министар иностраних дела Јован Јовановић Пижон, а министар правде или просвете Слободан Јовановић.⁷¹

Поузданик престолонаследника Александра Радоје Радојловић писао је војводи Живојину Мишићу 1916. године: „Треба чути најумнијег од књиге човека ког данас Србија има – Слободана Јовановића и примите његов рецепт који сам Вам саопштио у јануару”.⁷²

⁷¹ Слободан Јовановић војводи Живојину Мишићу [без датума, децембар 1914] у: Велибор Б. Савић, *Војвода Живојин Мишић*. Споменица, „Милан Ракић”, Ваљево, 1989, стр. 168.

⁷² Радоје Радојловић војводи Живојину Мишићу, Крф, 19. фебруар [3. март] 1916, у: исто, стр. 236.

Бошко И. Чолак-Антић (1871–1949), доктор права, дипломата, краљевски посланик, рођак Слободана Јовановића.

Никола Пашић и Јован М. Јовановић Пижон (1869–1939), дипломата, краљевски посланик у Лондону (1915–1916) и Вашингтону (1919–1920) министар, вођа Земљорадничке странке (1923–1939) и писац.

Било је предвиђено да у владу уђе и Светолик Јакшић, који је са знањем престолонаследника отишао у Европу да припреми емиграцију за смелу владу. Из Женеве је упутио писмо, као реакцију на меморандум народних посланика упућен влади, у којем је тражио развлашћење владе и скупштине, јер није била „достојна историјског тренутка”. Изнео је податке о понашању радикалских посланика у иностранству, које је добио у Риму и предложио удруживање свих поштених људи против „домаћих издајника”, како је назвао владу и посланике: „То се у емиграцији схватило као напад на политичке странке уопште и као неки наговештај личног режима”.⁷³ Пашићева влада је озбиљно и оштро реаговала и престолонаследник се нашао у незавидном положају: „Одрицао је свако учешће у Јакшићевом послу, и да би оправдао себе, оставио је Јакшића влади на милост и немилост”.⁷⁴

Апис је био против плана ове групе пријатеља Слободана Јовановића: „и Мишић и Јовановић [Пижон] и Јакшић јесу јавни или потајни напредњаци. Под изговором ратних прилика они би хтели, као под Обреновићима, да заведу лични режим. Ми завереници то не дамо! Ми нисмо убили Александра Обреновића да би Александар Карађорђевић владао исто онако као што је он владао. Ми јесмо против Пашића,

⁷³ Слободан Јовановић, „Апис” [1948, 1949, 1956/ 1962], СД XI, стр. 317.

⁷⁴ Исто.

Драгомир М. Јанковић (1867–1942), дипломата, краљев секретар, министар двора, краљевски посланик (Атеље М. Jovanovitch, Belgrade). (МПУС, 7343)

Војвода Живојин Мишић
(1855–1921).

Светолик М. Јакшић (1868–1928), (седи први слева), дипломата, дописник *Ред* из Берлина, шеф Пропаганде, вицеконзул у Скопљу и Битољу, уредник *Цариградског гласника*, издавач и новинар. Седе (слева надесно) Светолик Јакшић, мајка Анка и пенз. арт. капетан 1. кл. Михаило М. Јакшић, (стоје): пеш. капетан 1. кл. Младен Јакшић (1882–1913, 33. кл. ВА); Гргур Јакшић (1871–1955), професор Правног факултета, докторирао у Паризу, историчар; Бранимир Брана Јакшић (рез. пеш. потпуковник), управник Државног угледног пољопривредног добра „Косанчић“. (Вл. породице Наумов, Београд)

али то је само стога што он више мисли на странку него на народ и државу. Наместо њега ми бисмо желели да видимо на влади искреније демократе и патриоте, а не повампирене напредњаке. По овим речима, као и по неким другим знацима ја сам претпостављао да би се он најрадије био удружио са самосталним радикалима. Он је био у добрим односима и с [Милорадом] Драшковићем, и с [Љубом] Давидовићем – и ја сам с Драшковићем први пут разговарао у Аписовој крагујевачкој менажи”.⁷⁵

Пашићева влада је опстала јер је Пашић уживао поверење Савезника, од којих је све зависило: „кредит код Савезника чинио је Пашића, и поред већ начете популарности, незаменљивим на челу владе”.⁷⁶ Када је

⁷⁵ Исто.

⁷⁶ Слободан Јовановић, „Никола Пашић” [Моји савременици. 4. Никола Пашић. (Виндзор, Канада), Avala, 1962; стр. 92. Посебан отисак из листа *Глас канадских Срба*, Виндзор, 1962, 1550 (30. новембар 1961) – 1564 (8. март 1962). Већим делом први пут објављен текст (писан у Лондону, од маја 1953. до децембра 1957). Напомене: за односе између Пашића и црнорукаца вид. текст о Апису; поглавље 13 највећим делом

Радоје П. Радојловић (1858–1917), начелник Поштанског одељења Врховне команде, поузданик регента Александра. (Вл. породице Радојловић)

Слободан Јовановић на Крфу (1917). (СД XII, стр. 867)

Апис већ био затворен, Слободан Јовановић је разговарао са Пашићем убеђујући га да Апис никада не би служио личном режиму: „Као доказ навео сам шта ми је о Мишићевој влади говорио. На свој начин, рекао сам, и он је за демократију. Пашић се мало замислио, као да се у себи питао, како би он лично у тој Аписовој демократији прошао. И онда ме је као узгред подсетио да су 1913, за време нашег спора с Бугарима, црнорукци претили да га убију”.⁷⁷ У контексту завереничког, односно Јакшићевог случаја, Пашић је решио да склони Слободана Јовановића из Солуна. Прекомандован је на Крф у „интернацију”.

Слободан Јовановић је био председник Секције за међународно право Делегације Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца и њен представник у Комисији за ратну одговорност и санкције Конференције мира у Паризу 1919. године. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је међународно призната током рада Конференције 1919. године. Слободан Јовановић је сматрао да је међу великим силама Царевина Русија била једини заштитник Србије у XIX веку. Нестанком Русије 1917. године из темеља се померио међународни положај Србије. Јовановић је сматрао да „Енглеска није хтела Русију на Јадрану па зато није хтела ни Велику Србију. Она је почела да ради против нас, али, по свом обичају, више посредно него непосредно. Она је прихватила идеју о заједничкој држави Срба, Хрвата и Словенаца у нади да ће Хрвати и Словенци као католици задржавати православне Србе да се не подају руском утицају. [...] Кад су се самосталци и Југословени удружили против Пашића, британска влада била је више на њиховој страни, него на његовој. Услед тога ни Пашићу одбрана посебних српских интереса није више била лака. Он је истина имао уза се Француску, а и велики глас на коме је Србија стајала нешто је вредео; али за одбрану посебних српских интереса тражио се пре свега јединствени српски фронт, а њега није било”.⁷⁸

Слободан Јовановић је 1920. године био председник Уставне комисије, стручног правничког саветодавног тела, национално мешовитог радног тела владе чије је чланове, углавном професоре права, име-

садржи текст „Пашић и Анексиона криза” објављен у часопису *Браћинство* (Торонто, Канада) 31/32, децембар 1956], СД XI, стр. 173.

⁷⁷ Слободан Јовановић, „Апис” [1948, 1949, 1956/ 1962], СД XI, стр. 317–318.

⁷⁸ Слободан Јовановић, „Никола Пашић” [Лондон, мај 1953. – децембар 1957], СД XI, стр. 175–176. О ставу Царевине Русије и завери против Пашића вид. АСАНУ, Заоставштина Милана Антића, 14387/201, 208.

новала влада.⁷⁹ Јовановићев рад као правника у изради устава наводи се у његовом службеничком листу на Правном факултету у Београду.⁸⁰ Као професор уставног права све време је пратио рад на изради устава, рад Уставотворне скупштине и давао детаљне анализе и оцене више прерада уставних нацрта владе и уставних предлога појединих политичких странака у рубрици „Парламентарна хроника Уставотворне скупштине” *Архива за правне и друшћивене науке, Полиџици* и другим листовима и часописима.⁸¹

Краљ Александар Карађорђевић (1888–1934), регент (1914–1921), краљ (1921–1934)

⁷⁹ *Нацрт устава по предлогу Стојана М. Прошића, министра припреме за Уставотворну скупштину (дефинитивни текст после дискусије са Комисијом, са додацима: Нацрт устава израђен од Уставне комисије)*, Издање књижаре Геце Кона, Београд, 1920.

⁸⁰ Службенички лист Слободана Јовановића, Правни факултет у Београду. Осим Слободана Јовановића, чланови Уставне комисије били су проф. др Коста Кумануди (Србија), проф. др Ладислав Полић (Хрватска), др Богумил Вошњак (Словенија) и проф. др Лазар Марковић (Србија). Комисија је предала свој нацрт председнику Министарског савета Стојану Протићу. Протић је правнички предлог допунио политичким предлозима, односно бројем и називима предвиђених покрајина. Слободан Јовановић је на седници владе 31. децембра 1941. године рекао да је био за пројекат Стојана Протића. Вид. Белешка од 31. децембра 1941. у: Milan Grol, *Londonski dnevnik 1941–1945*, „Filip Višnjić”, 1. izd. Beograd, 1990, стр. 84. Драгиша Васић, „Слободан Јовановић – поводом његове седамдесетогодишњице”, *Српски глас* (7. децембар 1939), стр. 3.

⁸¹ Слободан Јовановић, *Парламентарна хроника Уставотворне скупштине*, *Архив за правне и друшћивене науке*, Београд, X/1920, I (XVIII)/1, стр. 51–62; 3, 208–215; 6, 446–451; *Jedan Nacrt ustava*. (Dr. Josip Smolaka: Nacrt jugoslavenskog ustava, Zagreb 1920). *Jugoslovenska obnova* – Njiva, Zagreb, 1920, 13, стр. 273–276; „Питање устава и уставних нацрта”, *Нови животи*, Београд, 1920, III/5, стр. 159; „О постанку и карактеру наше државе. Једно објашњење г. Слободана Јовановића”, *Нови животи*, Београд, 4/1921, IV/7, стр. 210–211; Устав Народног клуба, *Српски књижевни гласник*, НС, Београд, 2/1921, II/6, стр. 424–430; Нацрт новог устава, *Полиџика*, Београд, 17/1921, 4664 (17. 4), стр. 1; Покрајинско уређење, *Полиџика*, Београд, 17/1921, 4671 (24. 4), стр. 1; „Трумбићев говор”, *Полиџика*, Београд, 17/1921, 4677 (30. 4. – 2. 5), стр. 1; *Уставно право Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1924. Вид. и Слободан Јовановић, СД XI, стр. 369–393. Вид. Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984. Zbirka dokumenata*, Izdavačka radna organizacija „Rad”, Beograd 1985, (даље: Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984*. [1985]), стр. 164 и даље; Branko Petranović, Momčilo Zečević, „Stranački nacrti ustava. Vidovdanski ustav i njegova obeležja”, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost 1914–1943*. Tematska zbirka dokumenata, I, Prosveta, Beograd 1987, стр. 83–162. Поводом чланка Лазара Марковића „Устав пред Уставним одбором” објављеног у овом часопису од 12. фебруара 1921. год.

ПРЕДСЕДНИК СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

Према Основном закону о Академији из 1886. године председник је био постављан „указом краља заштитника Академије, а на предлог министра просвете и црквених послова“, на три године.⁸² Након смрти Јована Цвијића, јануара 1927. године, министар просвете је тражио од Српске краљевске академије да предложи три кандидата од којих ће један бити именован. На годишњем скупу одржаном јануара 1928. године предложена су три кандидата која су добила највише гласова – Михаило Петровић Алас, Слободан Јовановић и Богдан Поповић (редослед према броју гласова). На главном годишњем скупу Српске краљевске академије 17. фебруара 1928. године скуп је „примио к знању“ акт Министарства просвете о постављењу Слободана Јовановића за председника Српске краљевске академије (дванаестог по реду).

Јовановић је био председник Српске краљевске академије (1928–1931) у време тешке политичке кризе нове заједничке државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Јуна 1928. године убијени су и смртно рањени посланици Хрватске сељачке странке, а 6. јануара 1929. краљ Александар Карађорђевић је распустио скупштину и странке, укинуо Видовдански устав и именовао нову владу.⁸³ Објављен је нови Закон о

Слободан Јовановић, рад Ђорђа Јовановића, 1924. (ИМС, фотографија, 3076, није познато где се налази рељеф)

⁸² Слободан Јовановић, „Српска краљевска академија“ [Вардар, XXVI, Календар Кола српских сесџара за протшћу 1938. годину, Београд, 1938, стр. 81–83], СД XI, стр. 543. Вид. Сима Ђирковић, „Слободан Јовановић – академик и председник Академије“, Научни скуп: Слободан Јовановић – личност и дело, кратка садржина реферата за научни скуп САНУ [Научни скуп у организацији САНУ и Правног факултета у Београду, одржан 17–20. фебруара 1997, Српска академија наука и уметности: Правни факултет у Београду, 1997], Београд, 1998, стр. 13–21; АСАНУ, Заоставштина Александра Белића (даље ЗАБ), 14386-IV-276, Слободан Јовановић Александру Белићу [о новом Закону о СКА] Београд, 3. јун 1928. Говори Слободана Јовановића као председника Српске краљевске академије објављени су у Годишњацима СКА. Вид. Свечани годишњи скуп. [Говори Слободана Јовановића], Годишњак [Српске краљевске академије], XXXVIII, 1928, Београд, Српска краљевска академија, 1929, стр. 92–97; Свечани годишњи скуп Српске краљевске академије. [Говор Слободана Јовановића], Годишњак [Српске краљевске академије], XXXVIII, 1929, Београд, [1930], стр. 126–129. Slobodan Jovanović, „Franjo Rački i jugoslovenska misao“. Govor izrečen u svečanoj sjednici Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti 2. 6. o. g. u proslavu stote obljetnice rođenja Račkoga, у: *Proslava stogodišnjice rođenja Franje Račkoga*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1929, стр. 38–45. Вид. Василије Ђ. Крстић, *Знамениџи Срби о Хрватшима*, СКЗ, Београд, 2017.

⁸³ „Прокламација краља Александра“, *Политшика* (6. јануар 1929); „Изјава претседника владе странџ штампџ“, *Политшика* (14. јануар 1929); Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra* [preveo s francuskog Andra Milosavljević; predgovor, dopune beležaka i redakcija Save N. Kosanovića], 2. Izd, Prosveta, Beograd 1953; Dragoslav Smiljanić, *Sećanja na jednu diktaturu*, Rad, Beograd 1960; Todor Stojkov, *Opozicija u*

Портрет Слободана Јовановића, рад Уроша Предића из 1930, поклон аутора Академији (снимио В. Поповић). (Уметничка збирка САНУ, 24)

Седиште Српске краљевске академије, кућа Јована Мариновића, Господска (Бранкова) 15, 1932. године. (МГБ, Фонд пуковника Јеремије Станојевића, Ур. 13538)

Палата Српске краљевске академије у Кнез Михаиловој 35, око 1928. године. (Вл. Милоша М. Јуришића)

краљевској власти и врховној државној управи, а октобра исте године промењено је име државе у Краљевина Југославија.

Пошто је Слободан Јовановић био код краља уочи шестог јануара, приписивано му је да је саветовао увођење личног режима и да је чак написао краљев проглас. У *Полицији* је 10. јануара 1929. године објављена његова изјава: „Од г. Слободана Јовановића умољени смо да објавимо ово: Поводом аудијениције коју је имао код Њ. В. Краља, г. Слободан Јовановић жели да изјави да се та аудијениција тичала предлога г. др [Влатка] Мачека. Од г. Јовановића је тражено стручно правно мишљење о томе у коју би врсту државних заједница (персонална или реална унија, државни савез или савез држава) спадало оно уређење које г. др Мачек предлагао за нашу државу”.⁸⁴ Јовановић је на краљево питање одговорио да је Мачек предлагао реалну унију, као што је била уређена Аустроугарска. Након завршетка мандата Слободан Јовановић је на годишњем скупу Српске краљевске академије, одржаном крајем јануара 1931. године, изјавио да се не може поново прихватити дужности председника и замолио академике да га не кандидују. Том приликом, након

vreme Šestojanuarske diktature 1929–1935, Prosveta, Beograd 1969; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost 1914–1943*. Tematska zbirka dokumenata, I, Prosveta, Beograd 1987, стр. 293 и даље; Љубодрог Димић, „Држава, интегрално југословенство и култура : прилог историји шестојануарске диктатуре 1929–1931”, *Књижевност*, 1/3, 49 (1994), стр. 171–207.

⁸⁴ *Полиција* (10. јануар 1929)

Слободан Јовановић, председник СКА, и Александар Белић, секретар (1923–1937) и председник Академије (1937–1960). Изградња зграде Задужбине Илије М. Коларца (Коларчевог народног универзитета), август–септембар 1930. године. (АСАНУ)

тајног гласања, највише гласова добио је поново Михаило Петровић Алас, потом Александар Белић, секретар Српске краљевске академије, и математичар Богдан Гавриловић. У складу са Законом и предлогом Министарства просвете на крају је за председника постављен Богдан Гавриловић.⁸⁵

Поводом педесетогодишњице оснивања Српске краљевске академије Слободан Јовановић је дао преглед њеног рада: „Од свог почетка, Српска краљевска академија тежила је да научни рад одвоји од просветитељског рада [...] Али, иако је постала строго научна, Српска краљевска академија, није престала бити једна национална установа. Она је национална пре свега тиме, што у својим научним истраживањима главну пажњу обраћа историји српског народа, његовом језику и књижевности, његовом животу и обичајима [...] Основана у малој предратној Србији, Српска краљевска академија није се у својим истраживањима ограничила на државну област тадашње Србије. Она је обухватила све српске земље без разлике... Неопходно је потребна допуна Универзитета, у коме национална просвета достиже свој врхунац.”⁸⁶

⁸⁵ Сима Ћирковић, „Слободан Јовановић – академик и председник Академије”, Научни скуп: Слободан Јовановић – личност и дело, кратка садржна реферата за научни скуп САНУ [Научни скуп у организацији САНУ и Правног факултета у Београду, одржан 17–20. фебруара 1997, Српска академија наука и уметности, Правни факултет у Београду, 1997], Београд, 1998, стр. 20.

⁸⁶ Слободан Јовановић, „Српска краљевска академија” [*Варвар*, XXVI, Календар Кола

Испред цркве S. Croce у Фиренци: (слева надесно) Наташа, Драгиша и Татјана Тања Д. Васић, Слободан Јовановић и Милан Жујовић (Фиренца, август 1935). (Вл. породице Жујовић, Београд, САНУ Ф XL).

Палата Извозне банке на Теразијама, где је било седиште Српског културног клуба (1937–1941). Зграду је пројектовао архитекта Данило Владисављевић (1871–1921), изградња је завршена 1923. (Вл. Милоша М. Јуришића)

ПРЕДСЕДНИК СРПСКОГ КУЛТУРНОГ КЛУБА И КРАЉЕВСКЕ ВЛАДЕ

Оснивачи Српског културног клуба били су академици Слободан Јовановић, Богдан Гавриловић, председник Српске краљевске академије, Богдан Поповић, Павле Поповић, Тихомир Ђорђевић, Ђорђе Јовановић (вајар), Станоје Станојевић, дивизијски генерал Живко Павловић, Владимир Ђоровић, Милош Тривунац, Веселин Чајкановић, Стеван Јаковљевић, Вељко Петровић, Јован Дучић, Драгиша Васић, као и др Војислав Арновљевић, Васа Чубриловић, др Младен Жујовић, адвокат, резервни потпуковник (синовац Јована Жујовића), див. генерал Љубомир Покорни и многи други. Председник Просветне секције Клуба био је проф. др Павле Стевановић, а председник Привредне секције др Владимир Ђорђевић, индустријалац.⁸⁸ Слободан Јовановић је четири године био први и једини председник Српског културног клуба. У то време остварио је контакте са представницима свих политичких опција унутар српског народа.⁸⁹

На оснивачкој скупштини Српског културног клуба 1937. године Слободан Јовановић је изнео програм око кога су се оснивачи окупили и представио идеје којима ће се у свом раду руководити: „Српски културни клуб [...] по замисли својих оснивача, треба да буде место састанка и разговора за све оне који се интересују питањима српске националне културе. Национална култура узета је у најширем смислу, тако да обухвата и духовну и материјалну културу. Зато се у Српском културном клубу виде удружени интелектуалци и привредници. Ово је може бити први пут да се чини покушај овако присне сарадње интелектуалаца и привредника. Оснивање Српског културног клуба потекло је од људи који се нису истицали у партијско-политичком животу. Тиме се хтело од почетка обележити да се Српски културни клуб мисли бавити питањима националне културе без икакве партијско-политичке

⁸⁸ Јован Дучић није на списку оснивача, али је сам записао да је учествовао у оснивању Српског културног клуба. Вид. Јован Дучић, „О Слободану Јовановићу“ [Америкиански Србобран, 19. 1. 1942, стр. 1], у: Александар Петров, *Мање познати Дучић*. Друго проширено издање поводом песниковог повратка у домовину, Требиње, Питсбург, Београд, Сигнатуре, Београд, 2000, стр. XXIV–XXV.

⁸⁹ Борис Милосављевић, „Питање покретача и оснивача Српског културног клуба“, *Токови историје*, 1 (2012), стр. 27–51.

Уредба о Бановини Хрватској (26. август 1939)

Слободан Јовановић, Југословенска мисао у прошлости и будућности, Библиотека Српског културног клуба

тенденције. У исто време тиме се хтела дати могућност људима разних странака и разних идеологија да узму учешћа на састанцима Српског културног клуба. Измена мисли у једној овако неутралној средини, баш и ако не би одмах дала видљивих резултата, биће у току времена несумњиво корисна, јер ће у питањима од општег националног значаја допринети изједначавању погледа. У статутима клуба речено је да ће се српска национална култура неговати у оквиру југословенства. [...] За државну целину посебне културне оганизације Срба, Хрвата и Словенаца могле би бити опасне само онда ако би се злоупотребиле за распаљивање племенске и верске мржње. Српски културни клуб за цело неће допуштати да се у његовој средини чини таква злоупотреба с националном идејом [...] Српски културни клуб жели да што тешње споји српство и културу. У данашње време и држава и нација могу напредовати само као културне снаге. Српски народ дао је довољно доказа о својим културним способностима, и што је нарочито важно, он не иде слепо за туђинским обрасцима: у њему се осећа нека творачка снага и тежња за оригиналним. Али способности и тежње нису саме собом довољне. Потребна је и организација [...].“⁹⁰

Српски културни клуб је ширио мрежу својих пододбора по земљи.⁹¹ Редовно су одржавана предавања у његовим просторијама на Теразијама, као и широм земље.⁹²

До оснивања Српског културног клуба дошло је за време владе Милана Стојадиновића (1935–1939).⁹³ После Стојадиновићевог пада, владу

⁹⁰ *Полишика* (5. 2. 1937); Драгољуб Јовановић, „Учитељ стила“ [1973], *Савременици о Слободану Јовановићу*, [приредили] Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Библиотека: Научно наслеђе Правног факултета у Београду 11, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП „Службени гласник“, Београд 2009, стр. 271–272; „Слободан Јовановић“ [1960], *Медаљони* [2008], 1, стр. 368; *Полишичке усјомене*, V, стр. 206; „Српски клуб и `Српски глас`“ [1940], *Полишичке усјомене*, V, Култура, Архив Југославије, Беогад 1997, стр. 308; Љубодраг Димић, „Српски културни клуб између културе и политике“, *Кулшурна иолишика Краљевине Југославије 1918–1941*. Први део. Друштво и држава. Стубови културе, Београд, 1996, стр. 509; Милорад Екмечић, *Дуго крешање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Завод за уџбенике, Београд 2007, стр. 425 и даље; Борис Милосављевић, „Питање покретача и оснивача Српског културног клуба“, *Токови историје*, 1 (2012), стр. 27–51. Често се грешком наводи да је Српски културни клуб образован после оснивања Бановине Хрватске. То се може видети у заоставштини Милана Антића, интервјуу са Јованом Ђорђевићем и др. АСАНУ, Заоставштина Милана Антића, 14387/9545, стр. 85, „Слободан Јовановић... после споразума Цветковић–Мачек оснива Српски клуб против Хрвата“.

⁹¹ Вид. детаљно у: Љубодраг Димић, „Српски културни клуб између културе и политике“, *Кулшурна иолишика Краљевине Југославије 1918–1941*. Први део. Друштво и држава. Стубови културе, Београд, 1996, стр. 516–517.

⁹² Исто.

⁹³ Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)*, Beograd 1985; Milan M.

Југословенска мисао ПРЕД НОВИМ ЗАДАТКОМ

За мисли један савет дају мисли да могу као Срби — на сви Србима. Ми Срби треба да разумемо да пред нама стоји дужи навети. Никоме прво да бранимо Српство. Над се обавезава Хрват-

Г. Слободан Јовановић

оно етничка целина, онда се неминуемо мора обавезати и српске етничке целини. Било би бесмислица тражити да у овој држави само Хрвати имају националну свест, и да само они имају историју, докма Срби немају ни националну свест ни историју, него простирају једну америчку мисао која се да носити само се хоће. Чим се отворила хрватско питање, отворило се и српско и Срби морају уздизањем својег бранити оно што је њихово.

Али да Срби грашћили ако би мислили да се њихов задатак своди само у одбрани Српства. Они имају да брину још и о државној целини. У августу они уређивања своје бановине Хрватске су готово престали — нису им ни интереси много за организовање централизоване власти. Она им изгледа или као пушта или као нешто што је потребно само Србима ради њихове сигурности. Њихово је интересно питање да се централне власти атинују што више и да је учини што немогућом. Али баш зато што Хрвати не успевају довољно потпуно јавити своје трапање власти, ми Срби треба да бринумо не само о интересима Српства, него и о Правини централне власти. Иако је реч о централној власти, оно нарочито нама имати на уму. Да би наша државна држава била трајна, ми ја довољно имати најдужињу диктатуру, војничку војску и диктатуру, треба имати још и један Парламент — баш Срби и Словенци. То ће разлика доћи до израза у њиховим локалним парламентарима, у централном Парламенту треба да дође до израза не-

жега спојности и не њихове развојности. Такође Парламент постоји и у Шајварској и у Савојској федерацији, — и у овим федерацијама. Чак и један така конзервативни државник као Бизмарк, прихватио оснивање Немачке Царевине 1871 сматрао је тако Парламент најбољим потребним за учешћем Немачког јединства.

Да ли Срби могу узети на себе тај дужи задатак који је од њихових? Да ли се могу отворити и они борити о интереса Српства и за право централна власти? Бар то не значи имати два српска народа: а један српски српску националну мисао, а други југословенску државну мисао.

Ма изгубио Југословенску мисао пута чули су се гласови да српски национализам, као југословенски и српски национализам, не спазе се никада о југословенство чак ни онда кад се југословенство схвати само као државно, а не и као национално и држа. Ми држава да ова забуне долази студа што се узима да се национална и државна мисао морају узети једна о другом. Подударат: према томе српски национализам био би допуштен само у српској држави, у југословенској држави, напротив, могућа је само југословенска национализам. У историји, међутим, има примера који јасно показују да се државна и национална мисао не морају потпуно подударати. Дешавало се да је једна нација спалила једну државну мисао, која ју је пронашла. Први случај: Пољаци кад народ Велике Британије. — Енглеца, Саветника.

Вашења, маје се осећају као разни народи, али ипак зато спојени истом, великобританском државном мисао. Други случај: немаци се у историји Пољаци и Прусија XIX век: они се државна мисао су били у којој су имали и приности, не једну националну мисао шару од њихове државне мисао. Овакви примери имамо и ми Срби у нашој историји. Већ у првом устанку, па онда за вођа државе Милоша и краља Петра I. Срби су имали једну националну програм који је изгледао као етничка мисао државе. У складу са југословенској тај је програм и оставрен. Да Срби, који су се за њ осудили, имали још у својој мисао предмети државна, неће мисли да се и даље за њ осудили, као претходно на престану бити Срби, то је у нашој мисао државе.

Потпуно је да једна државна мисао створи у што краће року једну југословенску националну

мисао, која ће узгашти и српски и хрватски национализам, — која ће веру у будућност југословенства. Ако је југословенство као национална идеја нашла на тешкоће у српском и хрватском национализму, то није доказ да оно мора бити на исто тешкоће, и као државна идеја. Да ли ће се она велика снага која нама и у српском и хрватском национализму имају стави у једну југословенску државну мисао, замисли крају крајева од политичке државности и ширини државности Срби и Хрвати, а колико ће они имати тих државна, зависи од њиховог политичког васпитања. На то васпитање треба обратити пажњу. Треба и Србима и Хрватима једнако говорити да њихов спас није у њиховом племенском анизму и фанатизму — то је само било змијата старину великих држава, — него је спас у њиховој државној заједници. Урадио ту заједницу тако да се у њој и Срби и Хрвати осећају као над своје куће, али у исто време отворено им очи да они могу остати без своје куће ако не буду тако имати заједно. Ми српски ии хрватски национализам не може нас извести на правни пут сам собом, него так онда само буде спојен с југословенском државном идејом, као што ии југословенска државна идеја нама имати животна снага ако се на споји са српским и хрватским национализмом.

Слободан Јовановић

Божићна ноћ

Својим трапање мисао у својој мисаој ноћи. Кроз даљину и пусти равни, пут осмисли бешчи, чет. У овом часу боље, на мисао Ваше мисли, Па једној другој стази крозачи мисли Христ.

Године тако свих, пред светом светом дна. Претворени у дете, спали бешчи сви. Бива трнотом је ваца; баг гонитици је рана. На мисао му је радост, у руци бешчи крај...

Има нешто да се, остављају у трам. — На чату му је мисао; свихи јој државна миса. О, ноћас ће му уста, божанска уста, драга. Се благословом прићи под свако јавно миса...

Невољу ће да уба у мисао и снага. Посута златном снагом, где лебди свети миса: Гле нама нећас миса, ни у срцима злоба: Гле тајвеној мисао бешчи, а мисао гуши јав.

... Кроче драго дете; нешто бешчи миса. И бешчи очима гледа: с јавној гледа свет. О претвара мисао миса: к'о што је с миса гледа. Нема, чешће миса, к'о бешчи миса свет...

А кад мисао гуши, и мисао миса миса. Мисаи ће Христ се дна с Земљом миса: И бешча мисао миса: к'о што је с миса гледа. Што живе још и дна једнако стара миса...

Никола Стојадиновић

Ст. П. В.

Српски глас, недељник Српског културног клуба. (4. јануар 1940)

Драгомир Драгиша Васић
(1885–1945), адвокат, књижевник,
дописни члан СКА (од 1934),
резервни официр

је образовао Драгиша Цветковић, који је са Влатком Мачеком, вођом Хрватске сељачке странке потписао споразум о преуређењу Краљевине Југославије 26. августа 1939. године. На основу Споразума Цветковић–Мачек образована је Бановина Хрватска.

Иако је према трећем члану Правила (која је одобрило Министарство унутрашњих послова 15. јануара 1937) задатак Српског културног клуба био „да ради на неговању српске културе у оквиру Југославије, са строгим искључењем дневне и партијске политике“, Клуб се у свом развоју све више политички ангажовао.⁹⁴ Његов рад се, у ствари, може поделити на два периода. У првој фази рада, до образовања Бановине Хрватске (1939), био је пре свега посвећен раду на културним питањима. Култура је, при томе, разумевана много шире него што је то уобичајено, шире од појма науке, уметности и политике.⁹⁵ У другој фази свог рада Српски културни клуб се скоро потпуно посветио политици. Одлучно је реаговао на Споразум Цветковић–Мачек из 1939. године. Унутар граница Бановине Хрватске нашао се велики део српског народа. Хрватима није оспоравано право на национално организовање, али је исто такво право захтевано и за Србе.

Новембра 1939. године Српски културни клуб покреће свој недељник *Српски тлас*, у коме су редовно објављивани чланци о Србима у Хрватској, Лици („Глас Лике“, „Писмо из Лике“), Северној Далмацији, подизању Дома Гаврила Принципа са бистом (рад Ђорђа Јовановића), стварању српске (територијалне) јединице у Југославији, оснивањима бројних пододбора у земљи (Нишу, Сомбору, Бихаћу, Новом Бечеју и др.). Главни уредник *Српског тласа* био је Драгиша Васић, адвокат, књижевник, дописни члан Српске краљевске академије. *Српски тлас* је излазио једном недељно, четвртком, од 16. новембра 1939. до 13. јуна 1940. године, када је коначно забрањен (укупно 31 број). Још један број изашао је 27 марта 1941. године.⁹⁶

Stojadinović, *Ni rat ni pakt : Jugoslavija između dva rata*. Reprint izd. Predgovor Ljubodrag Dimić, Glas javnosti, Beograd 2002; Милан Стојадиновић : *политика у време глобалних ломова*, приредио Миша Ђурковић, Завод за уџбенике, Центар за конзервативне студије, Београд 2013, [зборник радова са конференције одржане у Београду 12. децембра 2011. године].

⁹⁴ Став о „строгом искључењу дневне и партијске политике“ унесен је у Правила на захтев Министарства унутрашњих послова. *Правила Српског културног клуба*, Београд 1937. Вид. Љубодраг Димић, „Српски културни клуб између културе и политике“, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*. Први део. Друштво и држава. Стубови културе, Београд, 1996, стр. 508.

⁹⁵ Исто, стр. 522.

⁹⁶ У *Српском тласу* 32 (четвртак 27. март 1941) објављени су: „Живео краљ! Прокламација

Крајем 1939. и током 1940. године поводом седамдесетогодишњице Слободана Јовановића у новинама и часописима објављени су бројни чланци на посебно издвојеним страницама. Слободан Јовановић је 1940. године пензионисан и одликован Орденом југословенске круне првог реда. Наставио је да ради на Правном факултету као хонорарни професор.

На почетку Другог светског рата 1939. године Краљевина Југославија је била војно неутрална. Марта 1941. године само је Велика Британија ратовала против Немачке, која је завладала великим делом континенталне Европе. Италија је заузела Албанију и напала Грчку. Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез нису били у рату. Немачка и Совјетски Савез су још 1939. године потписали споразум Молотов–Рибентроп (укључујући и тајни анекс), који су Немци две године касније изненада и једнострано раскинули нападом на Совјетски Савез, 22. јуна 1941. године. Француска на коју се у међуратном периоду ослањала Краљевина Југославија била је поражена (25. јун 1940).

С обзиром на политичку тежину потписивања Тројног пакта, кнез Павле, први намесник, обавио је марта 1941. године консултације са истакнутим личностима и вођама опозиционих странака. Одвојено је разговарао са патријархом Гаврилом, Миланом Гролом (Демократска странка), Мишом Трифуновићем (Радикална странка), Богољубом Јефтићем (Југословенска национална странка) и Живком Топаловићем (председником Социјалистичке партије Југославије).

Кнез Павле је увече 20. марта 1941. године позвао на разговор и Слободана Јовановића. Судићи према белешкама Милана Антића, министра двора, Јовановићу је рекао исто што је образлагао и члановима владе.⁹⁷ Саопштио му је да се министар војске генерал Петар Пешић, као и други, позивају на Мачеково мишљење да се у случају рата не може рачунати на хрватске трупе и да се Југославија може сачувати само ако се учине уступци Хитлеру и Мусолинију. Јовановић је изнео мишљење да је опасно истовремено водити непопуларну спољну и унутрашњу политику.

његовог величанства краља Петра II свим Србима, Хрватима и Словенцима“; „Проглас Света патриотских, српских културних и привредних организација и установа“; „Проглас Омладинског фронта за одбрану Отаџбине“.

⁹⁷ Овде се Антићеве белешке поклапају са другим изворима. Антићеве белешке често су, нажалост, непоуздане и чињенички нетачне.

Кнез Павле (1893–1976),
кнез-намесник Краљевине
Југославије (1934–1941)

Београд, 27. марта 1941.

Михаило Константиновић је забележио у свом дневнику да је Влатко Мачек жалио „што је Слободан Јовановић председник Српског културног клуба, па не може да образује владу. То би било најбоље, као што је то урадио Стојан Новаковић за време Анексионе кризе”.⁹⁸ Спомине да су и други говорили о Слободану Јовановићу као најбољем решењу за председника владе.⁹⁹

Иако није био учесник државног удара 27. марта 1941. године, Јовановић је имао негативно мишљење о пакту потписаном 25. марта. Када је већ био окончан државни удар, позвани су представници политичких странака „са кореном у народу” да образују владу. Слободан Јовановић је пристао да уђе у владу. Делу савременика било је проблематично његово учешће у раду владе која је образована државним ударом. Он је, међутим, очито разликовао фактичко стање државног удара, са једне стране,

⁹⁸ Белешка, петак, 21. март 1941. Михаило Константиновић, *Полишка сјоразума*, Службени гласник, Београд, 2019, стр. 335–338.

⁹⁹ „Будисављевић је покренуо питање ко би заменио Цветковића и образовао нову владу кад Цветковић поднесе оставку. Сложили смо се да би то морала бити нека личност од ауторитета, која би могла окупити око себе све политичке снаге у земљи. Поменуто је име Слободана Јовановића, професора универзитета. Сматрали смо да треба утицати и на кнеза Павла и договорили се да се ја пријавим за аудијенцију за сутрадан, суботу, а он за недељу или понедељак”. Белешка, петак, 21. март 1941. Михаило Константиновић, *Полишка сјоразума*, Службени гласник, Београд, 2019, стр. 335–338.

и позив за учешће у раду владе, са друге стране: „Пре свега, Слободан Јовановић није ковао ни учествовао као завереник у преврату од 27. марта. Он је само прихватио новостворено стање”.¹⁰⁰ Сачувано је сведочанство организатора пуча, Радоја Кнежевића, једног од уредника *Српској књижевної тласника* (брата мајора Живана Кнежевића), који је апеловао на Слободана Јовановића да се лично ангажује: „Када је освануо 27. март и док је извођење преврата било још у току, Јовановић је позван у Главни генералштаб, поред представника политичких странака с кореном у народу. Потписани је био у прилици да са њих разговара пре почетка заједничке седнице. Изложио му је цео план, апеловао на њега да се и лично ангажује (супротно извесним тврђењима, Јовановић *није* био унапред упућен у тајну о спремању преврата). Јовановић је прихватио да уђе у владу политичких странака свих делова народа. Пристао је, без одушевљења и без опирања, по једном дубоком осећању дужности, тако типичном за њега. То је било у складу с његовим интимним убеђењима”.¹⁰¹

Сачувани су бројни телеграми подршке и честитке упућене Јовановићу из разних крајева земље поводом његовог уласка у владу. Између осталих писао му је и Аписов сестрић, син либерала, министра Живана Живановића, Милан Ж. Живановић:

„Господине професоре,

Нема ни оца, нема ни Драгутина, да Вас поздраве, да Вам кажу хвала и да Вам пожеле сваку срећу и успех.

У њихово име чиним то ја, јер знам са колико би радости и убеђења, да сте најбоље послужили Отаџбини, њих двојица поздравили дело од 27.

¹⁰⁰ Većeslav Vilder, „U spomen Slobodanu Jovanoviću. Svetski građanin”, *Poruka* (januar-mart 1959), str. 2. О 27. марту има више мемоарских записа, тематских зборника, зборника грађе и научних радова. Вид. Ferdo Čulinović, *Dvadeset sedmi mart*, Historijski institut Jugoslavenske akademije, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb 1965; Бранислав Ј. Пантић, *Двадесет Седми Март у Команди краљеве тарге 1941*, Српска народна одбрана у Аустралији, Месни одбор, Мелбурн 1965; „Zabilješka Srgjana Budisavljevića o državnom udaru 27. III 1941.” Priredio Bogdan Krizman, *Časopis za suvremenu povijest* 3, 2/3 (1971), str. 196–213; Живан Л. Кнежевић, *27. март 1941*, предговор Радоје Л. Кнежевић, New York 1979; *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, priredili Branko Petranović, Nikola Žutić, NICOM, Beograd 1990; Боривоје Мирковић, *Истина о 27. марту 1941. године*, приредио Петар Боснић, Браћа Николић, Београд 1996; *27. март 1941. Седмдесет година касније*, зборник радова, уредници Момчило Павловић, Ивана Пантелић, Институт за савремену историју, Фонд Краљевски двор, Београд 2012; Aleksandar Žvotić, „Sovjetska diplomatija o događajima 26/27. marta 1941. u Jugoslaviji”, *Istorija 20. veka* 37, br. 2 (2019), str. 105–120.

¹⁰¹ Радоје Л. Кнежевић, „Предговор”, у: *Записи о проблемима и људима 1941–1944*, Издање Удружења српских писаца и уметника у иностранству, Лондон 1976, стр. 6.

Мајор Живан Кнежевић
(1906–1984).
(Вл. породице Кнежевић,
Вашингтон)

Радоје Кнежевић (1901–1983),
министар двора. (Вл. породице
Кнежевић, Вашингтон)

Адолф Хитлер (1889–1945) и 1. SS панцирдивизија „Телесна гарда Адолфа Хитлера“ (1. SS Panzerdivision „Leibstandarte SS Adolf Hitler“ – LSSAH), која је учествовала у нападу на Краљевину Југославију

марта и Вас, примајући се Ваше нове родољубиве и народне дужности.

Мати и ја, поздрављамо Вас. Срећни смо, што на челу оних, који имају да остваре до краја дело народне воље, видимо и Вас, кога је Отаџбина позвала да јој свим својим вредностима послужи.

Честитамо Вам и нека Вам је са срећом,

Ваш одани,
Милан Ж. Живановић.¹⁰²

Као и већина европских земаља, тако ни Краљевина Југославија није могла да се одбрани од Сила осовине 1941. године.¹⁰³ Априлски рат је трајао од 6. до 18. априла 1941. године. Земљу је напала Немачка, а нешто касније нападу су се придружиле Италија и Мађарска. Немачка 12. армија у чијем саставу су биле и 1. SS панцирдивизија „Телесна гарда Адолф Хитлер“ (1. SS-Panzerdivision „Leibstandarte SS Adolf Hitler“ – LSSAH) и 2. SS панцирдивизија „Reich“ напала је Југославију из Румуније и Бугарске, а 2. армија из Аустрије и Мађарске. Италијанска 2. армија је наступала до линије Сплит–Јајце, а на југословенско-албанској граници у нападу је учествовало осам италијанских дивизија. Мађарска војска се нешто касније укључила у напад једним ојачаним армијским корпусом. У нападу на Краљевину Југославију ангажовано је више од 50 дивизија (24 немачке, 22 италијанске и око 5 мађарских).¹⁰⁴

Познати су примери отпора у Априлском рату, као и да један део југословенске војске није положио оружје. На основу немачких докумената може се видети да је, поред ваздухопловства и југословенска коп-

¹⁰² АСАНУ, ЗСЈ, 14891/34. Милан Ж. Живановић Слободану Јовановићу, Београд 28. марта 1941. Писмо, штампано заглавље Трговинска комора, секретаријат, фир. аут. 2. л.

¹⁰³ Постоји обимна литература о Другом светском рату у свету и код нас. Овде бисмо само указали на поједине радове у којима се износе документа, односно подаци који имају значаја за околности у Краљевини Југославији. Југословенски извори за Априлски рат су непотпуни. Недостају документи настали у самом рату. Сачувани су операцијски дневник Врховне команде и поједини документи из рада установа и једница. Вид. *Априлски рат 1941. Zbornik dokumenata*. Knj. 2. Priredio Antun Miletić, Vojnoistorijski institut, Beograd 1987; Milan Ristović, *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45*, Vojnoizdavački i novinski centar 1991; Милан Ристовић, „Балкан у нацистичким пројектима *Нове Европе* у Другом светском рату“, Историјски институт САНУ, Православна реч, Београд/Нови Сад 1998; Branko Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu 1939–1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd 1992.

¹⁰⁴ *Априлски рат 1941. Zbornik dokumenata*. Knj. 2. Priredio Antun Miletić, Vojnoistorijski institut, Beograd 1987, стр. 7.

Војска Краљевине Југославије у Улици Краља Петра I код угла са Кнез Михаиловом улицом у Београду. (ИМС)

нена војска пружила јачи отпор код Крагујевца, Сокобање, Јагодине, Страцина, Струмице, Сарајева и Книна: „XXX армијски корпус је са 9. оклопном дивизијом [Panzerdivision] 6. 4. увече после жилаве борбе заузео превој Страцин и достигао са 73. пешадијском дивизијом, након борби за Царево Село, околину источно од Кочана [...] 2. оклопна дивизија у свом напредовању била је временски заустављена због порушених путева и мостова. Са освитом дана 7. 4. налази се у борби северно од Струмице са јаким непријатељем који од правца Радовиште покушава да продре ка југоистоку [...] 5. брдска дивизија и 125. пешадијски пук налазе се у жилавој борби за бункере на Рупелском теснацу, где се непријатељ изванредно огорчено брани“.¹⁰⁵

Према немачким извештајима „противник се свуда упорно борио испред 12. армије“: „XIV армијски корпус је са 11. оклопном дивизијом 10. 4. разбио у тешкој борби код Јагодине две непријатељске дивизије, при чему је било 5000 заробљеника и заплењено девет непријатељских батерија [...]“¹⁰⁶ 11. оклопна дивизија заузела је Крагујевац после тешких борби и сузбила непријатељски отпор код Лапова; [...] Делови 5. оклопне дивизије морали су скренути од Ниша ка Алексинцу, пошто је тамо непријатељ у јачини од два пука напао позадинске делове 11. оклопне дивизије из правца Сокобање [...] 9. оклопна дивизија прикупила се у Битољу и успоставила је везу са Италијанима западно од Струге. Делови дивизије борили су се код Брода (30 км северозападно од Прилепа) са разбијеним непријатељским деловима. [...] 11. оклопна дивизија савладала је непријатеља који се повлачио 12. 4. из Београда према југу и заузела до вечери 12. 4. планину Авалу која доминира Београдом“.¹⁰⁷

У заповести немачке 2. армије од 13. априла не говори се о југословенским, већ „српским“ трупама: „Према радио извиђању и извиђању из ваздуха, повучене непријатељске снаге 5. и остатак 1. армије повлаче се према Босни и јужној Србији. Јединице које су остале на албанској граници такође одступају са границе ради образовања одбрамбеног фронта. Код Книна примећени покрети трупа, а код Бања Луке про-

¹⁰⁵ Br. 164. Izveštaj nemačkog Generalštaba kopnene vojske od 7. aprila 1941. Vrhovnoj komandi Vermahta o dejstvima 1. i 12. armije na jugoslovenskom ratištu. Исто, стр. 495.

¹⁰⁶ Br. 201. Izveštaj nemačkog Generalštaba kopnene vojske od 11. aprila 1941. o dejstvima 2. i 12. armije i Hortijevih trupa na jugoslovenskom ratištu. Исто, стр. 573–574.

¹⁰⁷ Br. 235. Izveštaj nemačkog Generalštaba kopnene vojske od 13. aprila 1941. o situaciji na jugoslovenskom ratištu [у потпису: По наређењу потпис Heusinger]; br. Zapovest nemačke 2 armije od 13. aprila 1941. da nastavi gonjenje i uništenje snaga jugoslovenske vojske u rejonu Sarajeva. Вид. исто, стр. 650–653; 654–656.

Војска Краљевине Југославије.
(Здружена гарнизонска вежба на
Торлаку, 9. септембар 1940)

тивавионски топови на положају.¹⁰⁸ Треба рачунати с новим отпором на одсеку Уне. [...] 2. армија треба да настави са гоњењем потучених српских снага на целом фронту у општем правцу Сарајево, да би опколила и уништила остатке српске армије у рејону око Сарајева“.¹⁰⁹

Документни често обухватају цело балканско ратиште због чега се не могу тачно рашчланити немачки губици на југословенском ратишту. У извештају немачке Врховне команде Вермахта од 10. априла наводе се губици у авионима: „укупни губици непријатеља од 8. априла износе укупно 43 авиона, од тога је 36 британских и 7 југословенских. [...] У истом времену није се вратило 19 наших авиона“.¹¹⁰ У извештају немачке 12. армије о губицима у људству од 11. априла наводи се да су 18, 30, 40 и 14. армијски корпус имали 496 погинулих, 2061 рањених и 222 нестала војника.¹¹¹

Након проглашења Независне Државе Хрватске југословенска војска имала је за непријатеље и усташе о чему сведочи Наређење штаба 2. групе армија југословенске војске команданту 2. армије да формира лаке здружене одреде (из трупа код Дервенте, Брода и из Личке дивизије) за борбу против усташа („банди“) код Дервенте (13. април 1941).¹¹² У Ратном дневнику немачке 2. армије наводи се да је избио „устанак Хрвата“ у Далмацији: „Тамо се хрватске и српске јединице налазе у међусобној борби. 2. армија може рачунати само са месним отпором јединица под командом енергичних српских команданата“.¹¹³ У борбама против усташа учествовале су и комите (герилски одреди), односно регуларне четничке (до 1. априла „јуришне“) јединице у саставу југословенске војске.¹¹⁴

¹⁰⁸ Упор. извештај италијанске војске: „3. april, nedelja [...] Aktom 5473 Generalštab kr. vojske saopštava Komandi armije o zauzimanju železničkog centra Knin od strane zadarskih trupa, dok na periferiji grada Srbi još uvek pružaju priličan otpor“. Prilog br. 5. Izvod iz dvomesečnog istorijskog dnevnika italijanske 2. armije za period od 27. marta do 20. aprila 1941. godine. Исто, стр. 996.

¹⁰⁹ Br. 236. Zapovest nemačke 2 armije od 13 aprila 1941 da nastavi gonjenje i uništenje snaga jugoslovenske vojske u rejonu Sarajeva. Исто, стр. 654–656.

¹¹⁰ Br. 190. Izveštaj nemačke Vrhovne komande Vermahta od 10. aprila 1941. o uspesima na jugoslovenskom i grčkom ratištu. Исто, стр. 551. Министарство војске и морнарице, Наређење (Стр. пов.) Ѓ. Бр. 2535 (1. април 1941).

¹¹¹ Br. 202. Izveštaj nemačke 12. armije od 11. aprila 1941 o pretrpljenim gubicima u ljudstvu. Исто, стр. 575.

¹¹² Br. 221. Naređenje Štaba 2. grupe armija jugoslovenske vojske od 13. aprila 1941. komandantu 2. armije da formira lake združene odrede za borbu protiv ustaša (генерал Милутин Недић генералу Драгославу Миљковићу). Исто, стр. 622–623.

¹¹³ Prilog br. 4. Ratni dnevnik nemačke 2. armije od 28. marta do 24. aprila 1941. godine. Исто, стр. 950.

¹¹⁴ Br. 222. Izveštaj Štaba 2. grupe armija jugoslovenske vojske od 13. aprila 1941. Vrhovnoj

Армијски генерал Душан Симовић
(1882–1962), председник
Министарског савета
(27. март 1941. – 11. јануар 1942)

По повратку из Врховне команде Слободан Јовановић је на седници Владе на Палама 11. априла 1941. године известио чланове Министарског савета о стању на фронтовима и повлачењима до којих је морало доћи: „Због слабог морала код хрватских трупа, неодзива итд. погоршала се ситуација“.¹¹⁵ На седници Владе одржаној на Палама 13. априла 1941. године председник Министарског савета армијски генерал Душан Симовић нагласио је да ће врховна команда предузети све мере одбране, али да „краљ и влада морају бити на мање истакнутом положају и у могућности да се, ако се укаже потреба, уклоне из земље, како би се сачувао континуитет државе“, као што је био случај приликом напуштања земље у Првом светском рату.¹¹⁶

Пут повлачења према Грчкој био је ускоро пресечен, али је део авијације и војске пребачен преко Атине на Блиски исток и реорганизован. О атмосфери у влади сведоче записници седница владе: „Предс.[едник] владе Симовић подноси војни извештај. [...] Према мапи оцртава положај. Немци су се спојили код Струге с Талијанима и иду према Лерину, али наше четири дивизије спојиле су се с Грцима. Са њима нема везе. [...] Непријатељ напредује према Б.[ања] Луци“.¹¹⁷ Слободан Јовановић је био одређен да буде уз Врховну команду.

У Априлском рату погинуло је у борбама, бомбардовању или на други начин осам генерала војске Краљевине Југославије. Четири генерала су рањена од пешадијске ватре или авионских бомби.¹¹⁸ Део државних резерви, који је после Другог светског рата враћен у земљу, већ су раније кнез Павле и Краљевско намесништво пребацили у западне

komandi o stanju na frontu 1. i 2. armije. Исто, стр. 624–625; Izveštaj Štaba 1. armije jugoslovenske vojske od 13. aprila 1941. o stanju na frontovima (генерал Раденковић). Telefonska depeša: „Račanskom odreda koga sam formirao od dosadašnjih trupa kod Bosanske Rače i 1. četničkog bataljona iz sastava dosadašnjeg Zvorničkog odreda, koga sam rasformirao“. Исто, стр. 627.

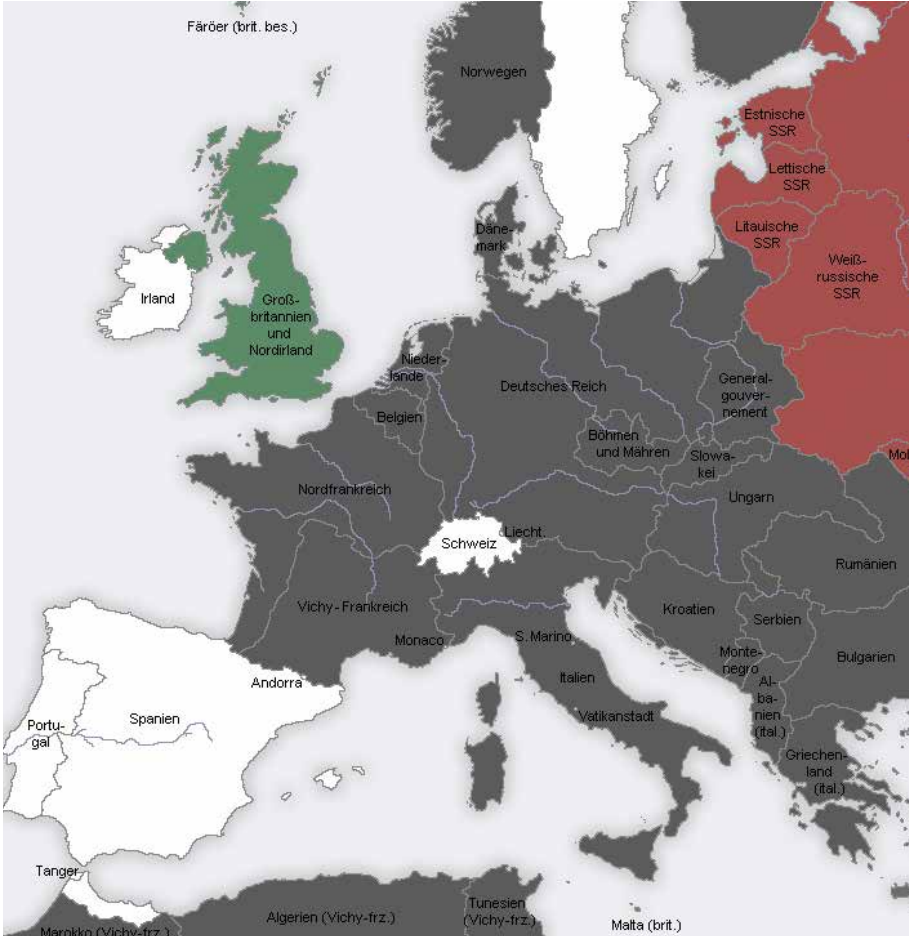
¹¹⁵ 10. седница владе, 11. априла 1941. године (на Палама) у: *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941–1945*, [на ћирици само корице], приредили Комнен Пијевац, Душан Јончић. Predgovor Ljubodrag Dimić, Službeni list SCG, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004, стр. 7.

¹¹⁶ 13. седница владе, 13. априла 1941. године (код часних сестара на Палама) у: Исто, стр. 9.

¹¹⁷ Исто, стр. 8.

¹¹⁸ Mile Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, INIS, Beograd 2004, стр. 68; Ђорђе Станковић, „Право на памћење – немачко убијање Београда 1941. године“, *Војно-историјски гласник* 1 (2008), стр. 153–177; Марко Б. Милетић, „Изјава армијског генерала Душана Симовића о учешћу у Априлском рату – проблеми анализе и тумачења“, *Војно-историјски гласник* 66, 1 (2016), стр. 173–189.

Европа после Априлског рата, пре немачког једностраног раскида Пакта Молотов-Рибентроп нападом на Совјетски Савез без објаве рата 22. јуна 1941. године

земље.¹¹⁹ Влада са пратећим чиновницима авионима је отишла из Никшића у Грчку. Један авион који је гађала противваздушна артиљерија, имао је тешко слетање када је повређен члан владе, министар Марко Даковић, који је исте вечери преминуо.¹²⁰ Срушио се и авион у којем је био Владимир Ђоровић.

Након Априлског рата (6–18. април 1941) простор Краљевине Југославије подељен је на осам делова. Образовани су Независна Држава Хрватска (NDH, 10. април 1941); Подручје војног заповедника

¹¹⁹ 16. седница владе, 29. април 1941, Тантура, Јерусалим, у: *Зайисници са седница Министарској савети Краљевине Југославије 1941–1945*, [на ћирилици само корице], приредили Komnen Pijevac, Dušan Jončić. Predgovor Ljubodrag Dimić, Službeni list SCG, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004, стр. 14.

¹²⁰ АСАНУ, ЗСЈ, 14891/167, мајор Светислав Вохоска, „Како је умро министар Марко Даковић”.

у Србији (Gebiet des Militärbefehlshabers in Serbien) и (аутономни) Банат и Независна Држава Црна Гора (Краљевина Црна Гора), а делове земље анектирале су Немачка, Италија, Мађарска, Бугарска и Албанија. На простору Независне државе Хрватске одмах је започело масовно убијање српског становништва.¹²¹ Позната је и трагична судбина Јевреја у окупираној Југославији. Издавач Јовановићевих дела, Геца Кон, страдао је са породицом на почетку окупације.¹²²

Пошто је у то време једино Велика Британија ратовала против Немачке, није необично што је након пораза у Априлском рату Влада, у чијем саставу је био Јовановић, на крају, преко Атине, Александрије, Каира и Јерусалима, отишла у Лондон.¹²³ У Лондону су се од почетка рата 1939. године дуже или краће време налазила седишта влада скоро свих окупираних европских држава – Де Голов (Charles de Gaulle) Француски комитет, Бенешова (Edvard Beneš) чехословачка влада, пољска влада В. Сикорског (Władysław Sikorski), белгијска, луксембуршка, холандска, норвешка (лабуристичка радничка) влада, као и С. Венизелосова и Папандреуова грчка влада (углавном у Каиру). Пољске емигрантске владе боравиле су у Лондону све до 1990. године. Шефови држава, краљеви, краљице и председници углавном су такође боравили у Лондону.

¹²¹ Bogdan Krizman, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu. Dokumenti 1941–1943*, Arhiv Jugoslavije, Globus, Zagreb–Beograd 1981, стр. 208–212; 257–268; 44. седница владе, 9. октобар 1941, Лондон, у: *Зайисници са седница Министарској савети Краљевине Југославије 1941–1945*, [на ћирилици само корице], приредили Komnen Pijevac, Dušan Jončić. Predgovor Ljubodrag Dimić, Službeni list SCG, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004, стр. 54. Василије Ђ. Крстић, Мира Радојевић, *Јасеновац*, САНУ, Београд 2017; Василије Ђ. Крстић, *Великохрватске претензије на Војводину, Босну и Херцеговину*, САНУ, Београд 2017; *Геноцидом до Велике Хрватске*, Catena mundi, Београд 2015; Динко Давидов, *Genocidium totale : Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Чигоја штампа, Београд 2019; Vasa Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau : 1941–1944*, Nova knjiga, Narodna knjiga, Beograd 1987; Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978; *Ustaše i Treći Reich*, I, II, Globus, Zagreb 1978; Nikola Popović, *Ideologija fašizma u jeziku ustaške propagande*, Vojnoizdavački i novniski centar, Beograd 1989.

¹²² Милан Јовановић Стоимировић „Геца Кон (1873–1941)”, *Портрети према живим моделима*, приредили Стојан Тређаков и Владимир Шовљански, Матица српска, Нови Сад 1998, стр. 276–280; Милан Ристовић, „Слободан Јовановић и јеврејске избеглице из Краљевине Југославије 1942–1943. године” у: *Слободан Јовановић. Личност и дело*. Зборник радова са научног скупа одржаног од 17. до 20. фебруара 1997. Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука 10. јуна 1997, V скупу Одељења историјских наука 28. маја 1997. и V скупу Одељења језика и књижевности 22. Априла 1997. Уредник Миодраг Јовичић. Научни скупови. Књига ХС. Одељење друштвених наука. Књига 21, САНУ, [50 радова], Београд 1998, стр. 321–336.

¹²³ *Зайисници са седница Министарској савети Краљевине Југославије 1941–1945*, [на ћирилици само корице], приредили Komnen Pijevac, Dušan Jončić. Predgovor Ljubodrag Dimić, Službeni list SCG, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004, стр. 10, 39.

Дипломатски пасош Слободана Јовановића. (АСАНУ, 14891/5)

Слободан Јовановић је у влади генерала Душана Симовића био други потпредседник Министарског савета (27. март 1941 – 11. јануар 1942). Јовановић се од почетка ангажовао на пословима везаним за војску и пропаганду (чиме се бавио пет година као млад дипломата и као шеф Ратног пресбиреоа Врховне команде у Првом светском рату).

Након пада Симовићеве владе, образована је прва влада Слободана Јовановића, у којој је био председник Министарског савета, министар унутрашњих послова и заступник министра војске, морнарице и ваздухопловства (11. јануар 1942 – 2. јануар 1943). После оставке (28. децембар 1942) образована је друга Јовановићева влада у којој је преузео и ресор министра иностраних послова (2. јануар 1943 – 26. јун 1943). У наредној влади, на чијем челу је био радикал Милош Трифуновић, Слободан Јовановић је поново био други потпредседник (26. јун 1943 – 10. август 1943). У раду владе Божицара Пурића није учествовао (10. август 1943 – 1. јун 1944).¹²⁴ Краљ Петар II је понудио Слободану Јовановићу да образује нову владу, а све српске политичке странке, осим демократа, прихватиле су да буде именован за заступника свих министара (25. мај 1944). До тога није дошло и образована је под притиском Британаца прва влада Ивана Шубашића, некадашњег бана Хрватске бановине (1. јун 1944). Шубашић је као председник Министарског савета потписао на Вису Споразум са Националним комитетом ослобођења Југославије (НКОЈ) 16. јуна 1944.

¹²⁴ Радоје Л. Кнежевић, „Предговор“, у: *Зайиси о проблемима и људима 1941–1944*, Издање Удружења српских писаца и уметника у иностранству, Лондон 1976, стр. 7.

године. Краљевим указом именована је нова Шубашићева влада 10. јула 1944. године. У питању је био процес подржаван од Британаца и Совјета, који је водио укидању паралелизма влада (Југословенске краљевске владе у избеглиштву) и Националног комитета ослобођења Југославије. Указом краљевских намесника, а на предлог Председништва АВНОЈ-а, образована је влада под председништвом Јосипа Броза Тита 7. марта 1945. године.

Постоје бројни извори и обимна литература у којој се тумаче и вреднују догађаји из Другог светског рата и рада владе у Лондону.¹²⁵ Постоје раз-

¹²⁵ Постоји обимна грађа која, међутим, често није комплетна или није сређена. Архив Југославије, фондови: АЈ-103, Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941–1945, [грађа није комплетна], Посланство Краљевине Југославије у Вашингтону, Посланство Краљевине Југославије у Лондону, Збирка депеша: ЦК КПЈ – Комунистичка интернационала, Службене новине Краљевине Југославије, Фондови Божицара Влајића, Саве Косановића, Милана Гавриловића и др; Библиотека Института за савремену историју, Збирка Јована Марјановића, Заповедник немачке полиције безбедности и Службе безбедности у Србији, Грађа Ратног кабинета Велике Британије, Стејт департмента, Форин офиса, Савезничке команде Средоземља, Security Intelligence Liaison Office; Историјски архив Београда, Фонд: Немачка обавештајна служба (BDS); The National Archives Washington и др. Од објављене архивске грађе вид. Bogdan Krizman, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu. Dokumenti 1941–1943*, Arhiv Jugoslavije, Globus, Zagreb–Beograd 1981; *Зайисници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941–1945*, [на ћирилици само корице], priredili Komnen Pijevac, Dušan Jončić. Predgovor Ljubodrag Dimić, Službeni list SCG, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004; *Априлски рат 1941. Zbornik dokumenata*. Knj. 2. Priredio Antun Miletić, Vojnoistorijski institut, Beograd 1987; Dušan Biber, *Tito–Churchill: strogo tajno*. Izabrao i uredio Dušan Biber [prev. Marjan Boršić, Bojana Mažuran, Vesna Zelić]. Uvod: Vladimir Velebit. Predgovor: Dušan Biber Beograd, Arhiv Jugoslavije; Zagreb, Globus; Ljubljana, Delo, Beograd–Zagreb–Ljubljana 1981; Staniša R. Vlahović, *Zbornik dokumenata iz Britanske arhive : anglo-jugoslovenski odnosi 1941–1948. Zbornik dokumenata iz Britanske arhive*, (München, Iskra), Birmingham 1985; *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945: документи и материјали* [приређивачи Бранко Петрановић и др]. Савезно министарство за иностране послове, Војноисторијски институт, Београд 1996; *Poruka*, list Jugoslovenskog narodnog odbora [у појединим бројевима објављивана је грађа о раду владе], London 1950–1959, (reprint), приредили Јовица Тркуља и Живота Лазић, Службени гласник, Београд 2007; Драгољуб Михаиловић, *Рат и мир генерала. Изабрани ратни списи*, I–II, приредили Милан Весовић, Бојан Димитријевић, Коста Николић, Београд 1998; *Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije*, Vojnoistorijski institut jugoslovenske narodne armije, Beograd 1949–1985; *Dokumenta centralnih organa KPJ. NOR i revolucija* (1941–1945), *Izvori za istoriju SKJ*, I–II, Beograd 1985; *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945, документи и материјали*. Приређивачи Бранко Петрановић и др. Савезно министарство за иностране послове, Војноисторијски институт, Београд 1996; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984*. [1985]: *Суђење члановима политичкој и војној руководства организације Драже Михаиловића*. Стенограмске белешке, Београд 1945; Josip Broz Tito, Djela, XIV, XIX, XXIII, Beograd 1979; *Hrvatska u arhivama izbegličke vlade 1941–1943. Izveštaji informatora o prilikama u Hrvatskoj*. Priredio Ljubo Boban, Globus, Zagreb 1985. Momčilo Pavlović, Vladimir Cvetković, *Nemačka obavешtajna služba u okupiranoj Srbiji 1941–1944, studija i dokumenti*, Institut za savremenu istoriju, Fakultet bezbednosti, Beograd 2013. Вид. Моша Пијаде, *Прича о совјетској помоћи за дизање усташанка у Југославију*, Београд 1950; Milovan Đilas, *Revolucionarni rat*, Književne novine, Beograd 1990; *Razgovori sa Staljinom*, [pogovor Zoran Gluščević]. Književne novine Beograd 1990; Звонимир Вучковић, *Ог ошћора до грађанској рату*, Београд 1990; Branko Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu 1939–1945*, Vojnoizdavački i novinski

Седница владе у краљевој резиденцији (Upper Grosvenor Street), Лондон, маја 1943. Слева надесно: Јован Бањанин, министар без портфеља (Југословенска национална странка); Срђан Будисављевић, министар социјалне политике и народног здравља (председник Самосталне демократске странке); Јурај Шутеј, министар финансија и министар трговине и индустрије (Хрватска сељачка странка); Миха Крек, потпредседник и министар грађевина (Словеначка народна странка); Слободан Јовановић, председник Министарског савета и министар унутрашњих послова; краљ Петар II; Јурај Крњевић, потпредседник и министар пошта, телеграфа и телефона (Хрватска сељачка странка); Милош Трифуновић, министар просвете (Народна радикална странка); Милан Грол, министар саобраћаја (председник Демократске странке); Милан Гавриловић, министар правде (председник Земљорадничке странке). (АКЦДПП)

личити сучељени ставови о политичком ангажману Слободана Јовановића.¹²⁶ Историја настанка те литературе представља засебну тему.

centar, Beograd 1992; Веселин Ђуретић, *Савезници и југословенска ратна драма : између националних и идеолошких изазова*, 5. допуњено изд., I–II, Beograd 1992; Љубодрог Димић, *Историја српске државности. Срби у Југославији*, Нови Сад 2001; Mirjana Stefanovski, *Srpska politička emigracija : o preuređenju Jugoslavije 1941–1943*, Narodna knjiga, Beograd 1988; Војислав Павловић, *Ог монархије до републике. САД и Југославија 1941–1945*, Beograd 1998; Branislav Gligorijević, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1992; Мира Радојевић „Избегличка влада Краљевине Југославије и југословенска државна идеја”, *Други свјетски рат – 50 година касније*. Том 1 : Црногорска академија наука и уметности, Српска академија наука и уметности, Подгорица, Beograd 1997, стр. 215–226; Коста Николић, *Савезници и покрети општора у Југославији (1941–1945)*, ЗУНС, Beograd 2009.

¹²⁶ Вид. „Библиографија радова о Слободану Јовановићу, 1. Посебна издања и 2. Чланци, студије, есеји, прикази и критике дела Слободана Јовановића” у: *Слободан Јовановић: библиографија са хронологијом живота и рада*. Приредио Добрило Аранитовић. Фонд Слободан Јовановић, Beograd 2010, стр. 183–327.

Краљ Петар II и совјетски амбасадор Богомолов (Александар Ефремович Богомолов, 1900–1969), предаја акредитива. Десно се види Слободан Јовановић, председник владе.

Влада у Лондону је потписала Декларацију о савезничкој солидарности и заједничкој борби против Немаца (12. јун 1941), Декларацију Уједињених нација од 1. јануара 1942. године о борби Савезника против хитлеризма, као и споразум са Грчком о Балканској унији (15. јануар 1942). Код краља су били акредитовани посланици, а потом амбасадори великих сила (Енглеска, САД, Совјетски Савез) и других земаља. Влада је имала бројне проблеме, пре свега због српско-хрватских односа и грађанског рата у земљи. Политичари су имали и различите погледе на будућност земље и различита политичка гледишта, у складу са оријентацијама политичких странака којима су припадали, као и личним политичким афинитетима. За будућност Југославије, као и целе Европе, пресудне су, међутим, биле стратешке и тактичке процене, договори и одлуке великих сила, посебно оне које су донели Рузвелт, Стаљин и Черчил у Техерану (28. новембар – 1. децембар 1943). Наравно, и пре свега, развој ситуације на (светском, европском, балканском и југословенском) ратишту.

Своја искуства у вези са радом владе за време рата Јовановић је оставио у записима које је саставио после рата 1946. године: „Био је решен да стави на хартију, што пре, оно што му се чинило неопходним о догађајима од 27. марта 1941. до Шубашићева довођења на власт. У те догађаје он је, скоро све до краја, био непосредно уплетен с одговорних положаја које је заузимао у југословенској влади. Ради кон-

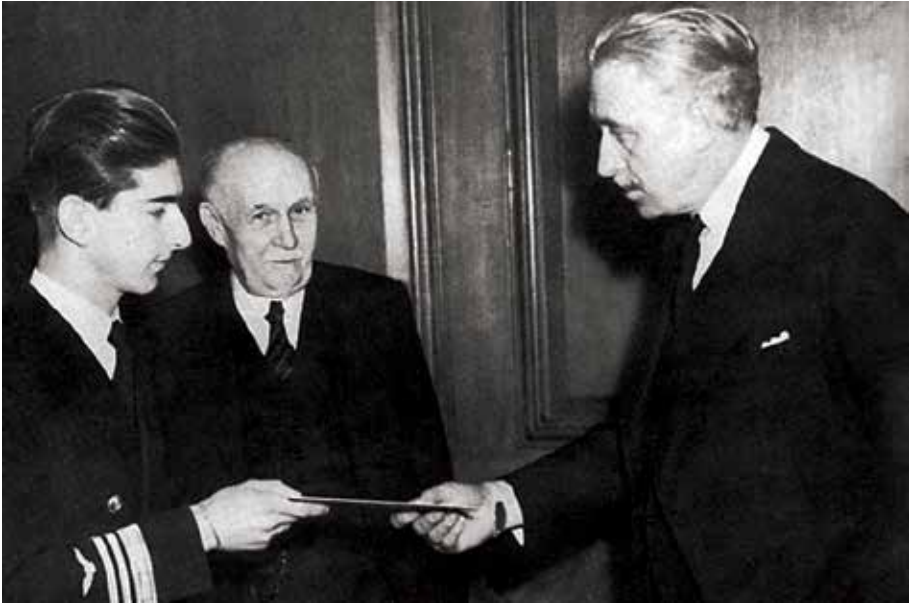
Честитка Слободана Јовановића, југословенског председника владе, Стаљину, врховном команданту Црвене армије, на победи код Стаљинграда и Стаљинов одговор на честитику („Изволите примити моју захвалност за ваше честитке [...] на успесима совјетских трупа у борби против заједничког нам непријатеља”). (Службени лист 11, 21. март 1943, стр. 9)

троле својих сећања, прегледао би најважније документе пре писања појединих поглавља”.¹²⁷ Своју анализу догађаја Јовановић је оставио Радоју Кнежевићу. Према договору, објављена је након истека одређеног временског рока, 1976. године. Текст је тада добио наслов *Зайиси о проблемима и људима*.¹²⁸

Из Јовановићевог текста издвојићемо запис о његовом неуспелом покушају измирења сукобљених антифашистичких покрета у земљи, односно састанку са совјетским амбасадором Богомоловом: „Михаиловић се потпуно разишао са партизанима. Он их је оптуживао да не држе реч, и да су стога пропали сви његови покушаји споразума с њима. Није одобравао ни њихов начин вођења гериле. Ради малих и пролазних успеха они су били готови навући на становништво кржаве немачке одмазде. По Михаиловићевом мишљењу народну снагу ваљало је штедети све до тренутка општег народног устанка који је имао да падне истовремено са савезничком офанзивом на Балкану. Што је главно, после партизанских покушаја да у неким крајевима Западне Србије оснују совјетске републике [Ужичка република и др.], Михаиловић је био уверен да је партизанима крајњи циљ большевизирање Југославије, а борба против окупатора само изговор [...] Сукоб партизана и четника задавао нам је много бриге. Одатле се врло лако могао изродити грађански рат, који би после немачких казних похода и усташких покоља стао наш народ нових жртава. Али како да се тај рат спречи? Ми смо могли утицати бар донекле на Михаиловића, али на партизане нисмо могли утицати никако. Они су слушали само Москву, и докле им се одатле не би наредила обустава грађанског рата, они би насупрот свима нашим апелима из Лондона продужавали борбу против Михаиловића. Мени се стога чинило да на обустави грађанског рата треба радити пре свега у Лондону, путем разговара између наше Владе и Совјетске амбасаде. Чим сам после Симовића преузео Владу, ја сам потражио састанак са совјетским амбасадором Богомоловом специјално ради Михаиловићевог питања. Богомолов ми је рекао углавном ово [...] Што се тиче сукоба између четника и партизана, то је наша унутрашња

¹²⁷ Радоје Л. Кнежевић, „Предговор” у: Слободан Јовановић, *Зайиси о проблемима и људима*, Виндзор 1976, стр. 7. *Зайисници са седница Министарској савеша Краљевине Југославије 1941–1945*, [на ћирилицы само корице], priredili Komnen Pijevac, Dušan Jončić. Predgovor Ljubodrag Dimić, Službeni list SCS, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. Поједина документа из времена Јовановићеве владе објављена су у *Поруци*, а поједина се могу наћи у заоставштинама чланова владе и државних чиновника.

¹²⁸ Слободан Јовановић, *Зайиси о проблемима и људима 1941–1944*, Издање Удружења српских писаца и уметника у иностранству, Лондон 1976. Вид. и John Plamenatz, *The case of general Mihailovic*, Gloucester, J. Bellows, London 1944. Пламенац, оксфордски професор политичке филозофије и теорије, за време рата преводио је депеше и друга документа у влади.

Краљ Петар II, Слободан Јовановић и канадски посланик (Major General Georges-Philéas Vanier). Предаја акредитива (1942).

ствар у коју Русија [Совјетски Савез] не жели да се меша. Њему, Богомолу, изгледало је невероватно да су партизани покушавали оснивати совјетске републике [Ужичка република и др.] и да је то покварило њихове односе с Михаиловићем [...] Богомолов је поменуо да је чуо за наше жалбе да је партизанска герила скопчана с несразмерним жртвама због немачких репресалија које изазива. У Русији [Совјетском Савезу] такође герила је скопчана с великим жртвама, али ма колико крвава, герила није превећ скупа [...] Ја сам му приметио само то да се герила у тако великој и само делимично окупираној земљи као што је Русија не може се упоређивати с герилом у једној много мањој и потпуно окупираној земљи као Југославија. Жртве које герила намеће падају у Русији [Совјетском Савезу] само на један део земље, докле у Југославији падају на целу земљу. У Русији страдају само поједини крајеви; у Југославији цело становништво могло би бити десетковано и цела земља опустошена [...] Михаиловићево питање, узимајући све скупа, било је једно од оних питања чије је решење зависило од стања руско-енглеских односа [...] Мени је један енглески дипломата рекао ово. Михаиловићево питање је игра карата између нас и Руса [Совјета]; ми имамо јаче карте, али ипак можемо изгубити, јер ми не знамо шта хоћемо, а Руси знају. Доиста, Руси [Совјети] су од почетка хтели да збришу Михаиловићеву герилу у корист Титове. Докле сам био у Влади, имао сам утисак да они желе, ако је могуће, постићи то без отвореног кидања с краљем и његовом владом. Њихови односи с нама били су не само потпуно исправни, него скоро пријатељски [...] Тито није ништа

Слободан Јовановић, краљ Петар II и Едвард Бенеш (1884–1948), председник Чехословачке, на смотри чехословачке Самосталне бригаде у Енглеској, 21. априла 1942. године (Службене новине 7, 18. јун 1942, стр. 3)

Краљ Петар II (1923–1970) и Никола Тесла (1856–1943) у Њујорку 7. јула 1942. године. Тесла је између осталог рекао: „Поносан сам што сам Србин и Југословен”. (Службене новине 9, 6. септембар 1942, стр. 7)

радио без упутстава из Москве. Он је већ 1942, када су односи између наше Владе и совјетске амбасаде били сасвим добри, заузео не само према нашој Влади него и према краљу отворено непријатељски став. Он више није признавао краљев ауторитет и сакупио је однекуда једну групу својих присталица коју је огласио за једину закониту власт Југославије [АВНОЈ, Бихаћ, 26/7. новембар 1942]: краљ је већ тада био од партизана збачен. Тито се много више понашао као вођа једне револуције него као вођа једне гериле. Ту револуцију Руси [Совјети] нису зацело приредили у том циљу да би краљу Петру и његовој лондонској влади олакшали повратак у земљу”.¹²⁹

Михаиловић је први пут именован за војног министра у првој Јовановићевој влади 11. јануара 1942. године, током чијег мандата је по-

¹²⁹ Слободан Јовановић, „Питање генерала Михаиловића” у: „Записи о проблемима и људима” [1944–1946/1976], СД XII, стр. 610. У објављеној службеној забелешки о Јовановићевом разговору са Богомолловом (од 16. маја 1942) стоји да је „Богомоллов разумео ово излагање као да ми желимо интервенцију совјетске владе код Коминтерне, па је одмах одговорио да совјетска влада не прима на себе никакаву одговорност за радњу Коминтерне”. Подсетио је „да су на скорашњем Свесловенском конгресу позвани сви Словени на борбу против Немаца и да је, осим тога, и сам Стаљин одао хвалу свима партизанима без разлике”. Према забелешци, Слободан Јовановић је питао Богомоллова да ли „совјетска влада сматра генерала Михаиловића такође за партизана”: „г. Богомоллов је, после неког оклевања, рекао да совјетска влада сматра за партизана свакога ко води борбу противу Немаца, следствено, сматра и генерала Михаиловића за партизана”. Вид. службену забелешку о Јовановићевом разговору са Богомолловом од 16. маја 1942. године у: Radoje Knežević, „Bojište sa tri protivnika”, *Poruka* 10 (1. 2. 1953), 10–11.

Предраг Раковић (1912–1944), Дража Михаиловић (1893–1946), Драгиша Васић и Миљан Јанкетић. (Вл. породице Жујовић)

стављен и на дужност начелника штаба Врховне команде, која је том приликом из Каира премештена у окупирану земљу. У време Симовићеве владе Михаиловић је унапређен у чин бригадног, а у време Јовановићеве владе, дивизијског и армијског генерала. За начелника штаба Врховне команде именован је 10. јуна 1942. године. Јовановић је напоменуо да међу члановима владе „није било никога ко би приговарао избору генерала Михаиловића за министра војног. Велики савезници нису налазили ничега зазорног у томе што се наша избегличка влада тако отворено изједначила с оружаним отпором у земљи. Чак ни совјетска влада није учинила никакве резерве”.¹³⁰ Истакао је да је именовањем Михаиловића за министра влада хтела да пружи подршку отпору окупатору у земљи: „Влада није одобравала капитулацију наше војске, која је без њена знања била извршена. Према томе, она је не само хтела, него је чак била и дужна да се солидарише с оним народним првацима и официрима који су, и после капитулације, били решени да продуже рат. Ми смо се од почетка били сагласили с енглеском командом и с Михаиловићем да народ треба организовати за борбу, али да праву и одсудну борбу не треба почињати докле не дође време за искрцавање Савезника

¹³⁰ Слободан Јовановић, „Генерал Михаиловић, министар војни”, *Ослобођење* [Лондон] 2/1949, 25 (9. 7. 1949), стр. 3, 6; [Prva vlada Slobodana Jovanovića] 55. седница владе, 12. јануар 1941, Лондон, у: *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941–1945*, [на ћирици само корице], priredili Komnen Pijevac, Dušan Jončić. Predgovor Ljubodrag Dimić, Službeni list SCG, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004, стр. 67–68 и даље.

Председник Социјалистичке партије Југославије, Живко Топаловић (1886–1972) и армијски генерал Драгољуб Михаиловић на Равној гори (1944)

на Балкану. Дотле требало се ограничити на ону акцију која би енглеској команди била потребна. Иначе, било је доста ако би Михаиловић успео да својом организацијом подигне дух у народу и уз то још веже изванредан број непријатељских дивизија”.¹³¹ После великих страдања српског народа у окупираној Југославији 1941. године, Михаиловић је настојао да пре свега води рачуна о „заштити биолошке супстанце српског народа”. Био је опредељен за стратегију чекања да се „велики фронтови” приближе границама окупиране југословенске државе. Остао је министар војни и начелник Штаба Врховне команде до образовања Шубашићеве владе (1. јун 1944).

Слободан Јовановић је у једном касније написаном тексту изнео мишљење да је у време светских ратова све вишеструко повезано: „Михаиловићева судбина је била запечаћена већ у Техерану, када је пропао план о искрцавању Британаца и Американаца на Балканско полуострво”.¹³² Још пре Техерана Американци нису пристајали на Черчилов план о искрцавању на Балкан и отварању јужног ратишта по угледу на Солунски фронт. У сваком случају, главне карте су биле у Стаљиновим рукама. Чак и у време искрцавања Савезника у Нормандији, Немци су морали да држе неупоредиво више дивизија на Источном фронту, него на Западном.¹³³

Током 1945. године Тито је давао изјаве да не намерава да уведе једнопартијски режим у Југославији.¹³⁴ Политички плурализам у Југославији је обновљен после окупације и потом постепено угушен.¹³⁵ Након претварања АВНОЈ-а у Привремену народну скупштину дошло је до првих неслагања између нове власти и посланика Демократске странке Милана Грола, који су гласали против владајуће већине. Пот-

¹³¹ Исто.

¹³² Slobodan Jovanović, Govor [„Главно дело генерала Михаиловића“], *Poruka* 7 (16. 9. 1952), стр. 12–13.

¹³³ Војислав Павловић, „Идеолошки корени Титове спољне политике. Југославија као део совјетске интересне сфере“, *Два века модерне српске дипломатије*, Балканолошки институт САНУ, Институт за Европске студије, Београд, 2013, стр. 223.

¹³⁴ Јосип Броз Тито, „О Србији у Народноослободилачкој борби и о резултатима те борбе“, говор на Космају, 7. јула 1945; „Говор у Белој Цркви 7. јула 1945“, *Изградња нове Југославије*. Књ. 1. том 2. Култура, Београд 1947, стр. 74–75; Branko Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ*, Institut društvenih nauka, Beograd 1964; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984*. [1985], стр. 643–644; Војислав Коштуница, Коста Чавошки, *Страначки плурализам или монизам. Обнова и заштирање послерајне опозиције* [1983, 1990]. Треће издање, Библиотека Политика и друштво, Службени гласник, Досије студио, Београд, 2011.

¹³⁵ Исто.

Техеранска конференција (28. новембар – 1. децембар 1943): (слева надесно) Јосиф Висарионович Стаљин (1878–1953), Френклин Рузвелт (1882–1945) и Винстон Черчил (1874–1965)

председник Титове владе Милан Грол, некадашњи члан Јовановићевих влада, указивао је на то да су за спровођење избора за Уставотворну скупштину потребни закони који обезбеђују личну слободу, слободу штампе, збора, удруживања и партија, као и гаранције да то неће бити само декларативно, већ да ће се у пракси спроводити.

На Потсдамској конференцији јула 1945. године видело се да западни Савезници неће моћи да присиле Тита на слободне изборе у земљи.¹³⁶ Краљ је повукао одлуку о Намесништву које је раније био принуђен да именује (пошто Тито није могао да прихвати да га, у складу са уставом, краљ именује за председника владе).¹³⁷ Милан Грол је августа 1945. године поднео оставку на положај потпредседника владе, образлажући је застрањивањем у спровођењу „једног искључивог партијског програма”, који није био у складу са уверавањима датим у време склапања споразума Тито–Шубашић.¹³⁸ Оставке су потом поднела

¹³⁶ „Iz američkog zapisnika Potsdamske konferencije, 19. jul 1945,” Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984*. [1985], стр. 629–630.

¹³⁷ „Zaključak privremene vlade DFJ povodom izjave kralja Petra II o opozivu kraljevskih namesnika, 10. Avgusta 1945,” (*Borba*, 11. 8. 1945), Isto, стр. 630–631.

¹³⁸ Војислав Коштуница, Коста Чавошки, *Страначки плурализам или монизам. Обнова и заштирање послерајне опозиције* [1983, 1990]. Треће издање, Библиотека Политика и друштво, Службени гласник, Досије студио, Београд, 2011, стр. 110, 380–385 [Оставка Милана Грола од 18. августа 1945]; *Rad zakonodavnih odbora Predsedništva anti-fašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i privremene Narodne skupštine DFJ (3 aprila–25 oktobra 1945)*: po stenografskim beleškama i drugim izvorima srediо Slobodan Nešović, : Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd; Branko Petranović, Momčilo Zečević,

Део чланова Врховног штаба југословенских партизана (НОВ и ПОЈ) Јајце, новембар 1943. године: (слева надесно) Иво Лола Рибар, Александар Ранковић Марко, Милован Ђилас, Јосип Броз Тито, Сретен Жујовић Црни, Андрија Хебранг, Моша Пијаде. (Музеј Југославије, даље: MJ, III-7705)

и два представника Хрватске сељачке странке, министар иностраних послова Иван Шубашић и министар без портфеља Јурај Шутеј. Демократска странка је септембра 1945. године одлучила да не учествује на изборима за Уставотворну скупштину због ограничења слободе у самим законима и брисања стотине хиљада бирача „на начин чија је произвољност документовала од првог дана“, одсуства личне сигурности и слободе јавне расправе.¹³⁹

На вест о хапшењу генерала Михаиловића марта 1946. године Слободан Јовановић и чланови Југословенског народног одбора упутили су писмо Савету безбедности и чланицама Уједињених нација под насловом „У одбрану генерала Михаиловића“.¹⁴⁰ Милован Ђилас је забележио да се „највећи део штампе на Западу сврстао у одбрану Михаиловића [...] Влада Сједињених Америчких Држава нам је, штавише, већ почетком априла 1946. године предала ноту у којој се доказује да Михаиловић није издајник и захтева учешће америчких авијатичара, које је он спасао, као сведока на суђењу. А и унутра, нарочито у Србији, суђење Михаиловићу је из сличних, ако не и истих, разлога било

Jugoslavija 1918–1984. Zbirka dokumenata, Izdavačka radna organizacija „Rad“, Beograd 1985, стр. 629–637.

¹³⁹ „Изборни закон и изборна стварност“, *Демократија* (27. 9. 1945); Догађаји и коментари“, *Демократија* (18. 10. 1945); „Догађаји и коментари“, *Демократија* (1. 11. 1945). Вид. Branko Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ*, Institut društvenih nauka, Beograd 1964.

¹⁴⁰ Slobodan Jovanović et al, „U odbranu generala Mihailovića“ (na vest o hvatanju, 26. 3. 1946), Organizaciji UN, објављено у: *Poruka* 30–31 (1. 8. 1955), стр. 17.

важно: не само у подземној пропаганди националиста, него и у свести знатног дела сељаштва, Михаиловић је важио за прегаоца [...]“.¹⁴¹

До суђења групи од двадесет и четири лица са генералом Михаиловићем на челу, укључујући и Слободана Јовановића, дошло је у време самог почетка Хладног рата.¹⁴² Суђење је трајало веома кратко, нешто више од месец дана, од 10. јуна до 15. јула 1946. године, када су изречене пресуде. У том периоду суђењу које се одржавало у летњој дворани Пешадијског училишта у Топчидеру, присуствовало је око 30.000 људи.

Према оптужници, за Слободана Јовановића и друге који су били оптужени заједно са њим, према резултатима дотадашње истраге, на основу докумената који оптужене терете, утврђено је да су „преко Михаиловића сарађивали са окупатором“: „Њихова кривична одговорност је одговорност саизвршилаца у делима сарадње са окупатором против народа Југославије и у ратним злочинима извршеним од стране четничке организације и Михаиловића као врховног команданта те организације“.¹⁴³ Несумњиво је да је оптужница била идеолошка.

Од докумената о вези Слободана Јовановића и Драже Михаиловића наведена је Јовановићева депеша министру иностраних послова, у којој стоји: „чинимо све тајним путем и преко радија да се не приступа преурањеним акцијама великог стила због бескорисних и несразмерних жртава и страшних репресалија“.¹⁴⁴ Наведена је и друга депеша сличног садржаја: „генералу Михаиловићу издате су инструкције да подигне устанак само на случај искрцавања јачих савезничких снага у Југославију или на случај слома Немачке. И ни у ком другом случају и ни по каквом позиву ниједне радио станице“.¹⁴⁵

Слободан Јовановић је пресудом Врховног суда Федеративне Народне

Милан Грол (1876–1952), министар, књижевник, драматург и управник Народног позоришта у Београду, председник Демократске странке од 1940. године. (САНУ-ФЛ-00017-03)

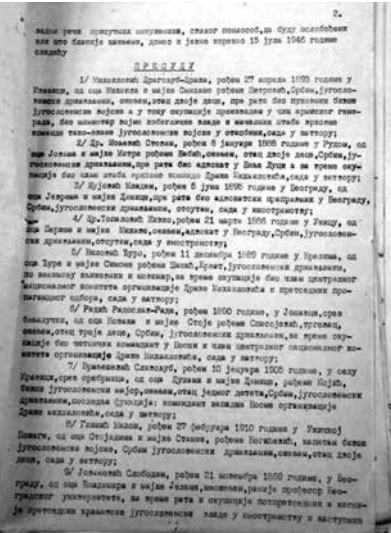
¹⁴¹ Milovan Đilas, *Vlast, Naša reč*, London, 1983, стр. 29–30. „Nota Vlade FNRJ Vladi SAD kojom se odbacuje zalaganje za D. Mihailovića“, Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984*. [1985], стр. 668–669.

¹⁴² „Nota Vlade FNRJ Vladi SAD povodom povreda jugoslovenskog vazdušnog prostora, 10. avgust 1946“, Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984*. [1985], стр. 673 и даље.

¹⁴³ *Издајник и рајни злочинац, Дража Михаиловић пред судом : сћенографске белешке и докуменџа са суђења Драјољубу-Дражи Михаиловићу, Савез удружења новинара ФНРЈ, Београд 1946, стр. 98. Познато је да су ове белешке непотпуне, као и да књига има многе пропусте из различитих разлога.*

¹⁴⁴ Исто, стр. 100.

¹⁴⁵ Исто. Вид. и Milan Terzić, „Depeše Slobodana Jovanovića generalu Dragoljubu Mihailoviću 1942–1943. godine“, *Војно-историјски гласник* 1/2 (2001), стр. 110–122.

Пресуда Врховног суда Федеративне Народне Републике Југославије — Војно веће (суд. бр.1/46)

Републике Југославије — Војно веће (суд. бр.1/46) од 15. јула 1946. године оглашен кривим за кривична дела издаје и ратних злочина. У пресуди се тврди да су Слободан Јовановић и други који су са њим били оптужени, криви зато што су „стално и упорно спроводили политику подржавања окупације и гушења народноослободилачког устанка у земљи и у ту сврху издавали директиве, да још није време за борбу, давали сталну политичку подршку издајнику Михаиловићу и одржавали везе с Миланом Недићем и другим квислиншким елементима у земљи”.¹⁴⁶ Према пресуди Јовановић је био крив за „расипање државног новца” на четнике, организовање радио-емисија преко иностраних станица, издавање публикација за иностранство, убацивање публикација у земљу, као и за „подмићивање реакционарних новина и штампе са циљем да у иностранству оптуженог Михаиловића лажно представе као носиоца борбе против окупатора”.¹⁴⁷ Слободан Јовановић је осуђен на „казну лишења слободе с принудним радом у трајању од двадесет година, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и на губитак држављанства”.¹⁴⁸

Кад је чуо за пресуду, Коста Ст. Павловић, Јовановићев рођак и некадашњи шеф кабинета, отишао је код Слободана Јовановића и Милана Гавриловића: „Хладнокрвни су и смешкају се [...]. Одмах сам им предложио да краљ треба да упути телеграме на све стране и да тражи интервенцију да се спасе Дражин живот. Они су пристали. Саставили смо телеграме”.¹⁴⁹ Апел је упућен државницима Сједињених америчких држава, Велике Британије и Француске (James F. Byrnes, Clement Richard Attlee, Georges-Augustin Bidault). Као председник Југословенског народног одбора и бивши председник вишестраначких влада, Слободан Јовановић је упутио низ писама у којима указује на недемократску једнопартијску власт која се заводи у Југославији Уједињеним нацијама, Америчком парламенту, председнику Сједињених америчких држава, Труману (Harry S. Truman) и министрима иностраних послова Сједињених америчких држава и Велике Британије.¹⁵⁰

¹⁴⁶ *Издајник и рајџни злочинац Дража Михаиловић пред судом : сџеноірафске белешке и докуменџа са суђења Драіољубу-Дражи Михаиловићу*, Савез удружења новинара ФНРЈ, Београд 1946, стр. 517.

¹⁴⁷ Исто.

¹⁴⁸ Исто, стр. 527—528.

¹⁴⁹ Белешка од понедељка, 15. јула 1946. Коста Ст. Павловић, *Лондонски дневник 1945—1946*, Историјски архив Београда, Београд 2017, стр. 378.

¹⁵⁰ Сва писма су касније објављена у часопису *Poruka* 30—31 (1. avgust 1955).

У писму „Оцена о суђењу”, намењеном светским медијима, Слободан Јовановић је дао своју правну и политичку анализу београдског судског процеса на којем је и сам био осуђен: „Да истраживање материјалне истине, и утврђивање историјских чињеница, није био циљ ни Владе ни суда, видело се и по упорном одбијању да се саслушају понуђени сведоци, спасени савезнички авијатичари, као и официри британских и америчких војних мисија код два герилска покрета у Југославији за време рата. Начин на који је вођен цео процес још јаче је илустровао праву природу тога суђења. [...] јавни тужилац који приводи лажне сведоке да се врло прецизним детаљима утврди убиство од стране четника четири америчка авијатичара, који се само три дана доцније јављају из Америке с протестом да су живи и желе доћи у Београд да сведоче у корист генерала Михаиловића; изношење очигледно кривотворених докумената, као што је тобожње Михаиловићево писмо бандиту Павелићу; председник суда који себе у току целог претреса сматра само двојником јавнога тужиоца; скандал са историјом слова ‘З’, које је тобож значило смртну пресуду изричану хиљадама људи искључиво из Титова герилског покрета, кад је оно, у ствари, значило нешто друго и обухватило не више од седамдесет и пет лица, све саме познате непријатељске сараднике и ниједнога члана Титове гериле; да и не истичемо оно чудно признавање свих оптуженика свих кривица које су хтеле да им се ставе на терет — све је то запажено и забележено од стране дописника светске штампе, тако да се суђење генералу Михаиловићу окренуло на штету и постало бруком Титова режима”.¹⁵¹

Слободан Јовановић је сматрао да је једна од битних тенденција београдског процеса „нарочито за унутрашњу употребу”, била да се „извргне руглу и осрамоти све што је претходило Титовом [...] режиму и што није хтело да му се приклони када је снагом савезничког оружја устоличен у Београду [...] Ток процеса још више је подвукао ту тенденцију. На њему су јавни тужилац и председник Суда покушали да уплету и обешчасте многа угледна имена ранијег југословенског националног живота”.¹⁵²

¹⁵¹ Slobodan Jovanović [et al], „Ocena o suđenju” [pismo svetskim medijima, 15. jul 1946], *Poruka* 30—31 (1. avgust 1955), стр. 18. Вид. и Slobodan Jovanović, „Sign Z”, *The Times*, London, 50503 (15. 7. 1946), стр. 5; „Gospodine uredniče”, Radoje Knežević, „Organizovanje otpora”, *Poruka* 13 (16. 6. 1953), стр. 16.

¹⁵² Исто.

ПОГЛЕД НА ЗЕМЉУ ИЗ ИНОСТРАНСТВА

Слободан Јовановић је као члан избегличке владе у Лондону од 1941. године становао у хотелу Беркли (Berkeley's Hotel, Berkeley Street, Piccadilly), наспрам лондонског Рица (The Ritz Hotel). Од почетка 1942. године живео је на углу трга Гровенор (Grosvenor) и улице Саут Одли (South Audley). Почетком јула 1945. преселио се у Тјудор корт (Tudor Court Hotel, 60, Cromwell Road, S. W. 7), где је остао наредних 14 година. На хотелу је, пред прозора салона у којем је примао госте, 1965. године постављена табла са натписом: „Професор Слободан Јовановић, 1869–1958, српски историчар, књижевни критичар, правник, председник југословенске владе је живео овде (1945–1958)”. Емиграција је живела у духовној атмосфери предратног Београда, која је била реконструисана у Лондону. Недељом се одлазило у цркву, посећивали су се на прославама крсне славе, сарађивали су по различитим питањима, надајући се паду комунизма и повратку у земљу.

Јовановић је 1950. године изабран за дописног (иностраног) члана (correspondant de l'Académie) француске Академије моралних (друштвених) и политичких наука (l'Académie des sciences morales et politiques), једне од пет академија Француског института (Institut de France). Предложио га је Пол Бастид (Paul Raymond Marie Bastid, 1892–1974), професор права, министар (Радикална странка), члан Академије. Изабран је на упражњено место преминулог дописног (иностраног) члана Хенрика Шика (Henrik Schück, 1855–1947), шведског академика, професора, историчара књижевности и некадашњег члана и председника Управног одбора Нобелове награде. Слободан Јовановић је био члан више института и научних организација у Француској. У Енглеској је још 1941. године постао почасни члан старог и угледног Атенаума (Athenaeum Club), лондонског клуба (107, Pall Mall) у који је приман ограничен број истакнутих чланова (са правилима коришћења различитих просторија Клуба).

Слободан Јовановић је покренуо оснивање Југословенског народног одбора око кога су се окупили углавном представници политичких странака које су учествовале у раду претходних југословенских влада – Слободан Јовановић, председник Југословенског народног одбо-

Енглеска лична карта Слободана Јовановића. (АСАНУ, 14891/8)

ра („председник свепартијске владе за време рата“), Јован Бањанин, потпредседник Југословенске националне странке, Милош Ст. Бобић, члан Главног одбора Радикалне странке, Бећир Ђонлагић, члан Главног одбора Југословенске муслиманске организације, др Милан Гавриловић, председник Српске земљорадничке странке (раније Земљорадничке странке), Богољуб Јевтић, члан Главног одбора Југословенске националне странке, Радоје Л. Кнежевић, члан Главног одбора Демократске странке, Крста Љ. Милетић, члан Главног одбора Радикалне странке и Већеслав Вилдер, председник Извршног одбора Самосталне демократске странке. „Поруку југословенској емиграцији, Србима, Хрватима и Словенцима“, потписали су 1950. године заједно са члановима Југословенског народног одбора и др Владимир Белајчић, потпредседник Централног националног комитета Југославије, Адам Прибићевић, почасни председник Самосталне демократске странке и члан Централног националног комитета и др Живко Топаловић, председник Социјалистичке странке Југославије и председник Југословен-

ског демократског конгреса Народног отпора.¹⁵³ На крају „Поруке југословенској емиграцији, Србима, Хрватима и Словенцима“ из 1950. године наведено је пет начела – борба против комунистичког режима; борба у име начела савремене демократије; очување слободне и уједињене Југославије као тадашње историјске стварности и међународне потребе; организација Југославије на демократској и федеративној основи (посебни народни и државни послови федералних јединица треба да остану у пуној надлежности појединих федералних влада); коначна реч о уређењу ослобођене Југославије треба да буде донета на Уставотворној скупштини и да ’несумњиво одговара слободној вољи народних представника већине Срба, већине Хрвата и већине Словенаца’’.¹⁵⁴ Покренут је и часопис *Порука* (57 бројева у периоду 1950–1959).¹⁵⁵

Слободан Јовановић је радио и на политичком обједињавању Срба у емиграцији. У вези са договорима у Лондону о образовању Српског народног представништва Константин Фотић и Младен Жујовић предложили су Јовановићу окупљање на основу најопштијих заједничких циљева, као што су борба за ослобођење српског народа од комунизма, заштита животних интереса српског народа, слободно демократско организовање земље у три федералне јединице након ослобођења, када би се решавало и питање српских националних граница (1948).¹⁵⁶

Марта 1951. године Јовановић је покренуо и оснивање Удружења српских писаца и књижевника у изгнанству: „Долазе у обзир само Срби, јер би се удружење, као што је већ речено, звало Удружење српских писаца и књижевника у изгнанству, по истом принципу по коме су, пре рата, у Југославији, постојала три Пен клуба, три универзитета и три академије’’.¹⁵⁷ На списку који је послао у прилогу писма, налази

¹⁵³ „Poruka jugoslovenskoj emigraciji, Srbima, Hrvatima i Slovencima“, London-Paris, april 1950. (8 стр.). Вид. *Poruka*, list Jugoslovenskog narodnog odbora [у појединим бројевима објављивана је грађа о раду владе], London 1950–1959, (reprint), приредили Јовица Тркуља и Живота Лазић, Службени гласник, Београд 2007.

¹⁵⁴ Исто.

¹⁵⁵ Исто.

¹⁵⁶ АЈ–859–10, Фонд Милана Гавриловића, др Младен Ј. Жујовић и Константин Фотић Слободану Јовановићу [латинична писаћа машина], Њујорк, 16. децембар 1948; „Jedno obaveštenje“ [Објашњење уз Записник са састанака о стању у српској емиграцији између Богољуба Јевтића, Божидара Пурића, Константина Фотића, Радоја Кнежевића и Слободана Јовановића, одржаних 24, 26. и 28. Октобра 1953], *Poruka*, 17 (16. 12. 1953), стр. 15.

¹⁵⁷ АЈ–859–10, Фонд Милана Гавриловића, Слободан Јовановић Милану Гавриловићу, Лондон, 15. март 1951. У прилогу писма је листа позваних да образују Удружење

Живојин М. Перић (1868–1953)
са супругом Маријом Перић,
Швајцарска, око 1946.
(АС, ЖП, 1065)

се и име Живојина Перића, Јовановићевог друга још из осамдесетих и деведесетих година XIX века. Живојин Перић, професор Правног факултета и дописни члан Српске краљевске академије, живео је са женом и њеним братом Михаилом Петровићем Аласом у кући на Косанчићевом венцу у Београду и на имањима у Стублинама. Након Аласове смрти јуна 1943. године Перић је остао у Београду до априла 1944. године када је са женом отишао код кћерке у место Оберурнен у стари швајцарски кантон Гларис, где је остао до смрти 1953. године.¹⁵⁸ Слободан Јовановић му је написао некролог који је објављен у лондонском часопису *Порука*.¹⁵⁹ Перићу је у Београду некролог објавио Милан Бартош у *Аналима Правног факултета у Београду* 1954. године.¹⁶⁰

Слободан Јовановић је своје политичке ставове и анализе износио у поратној емигрантској штампи (*Ослобођење*, Лондон; *Наша реч*, Париз; *Тамо далеко...*, Чикаго – Мелбурн; *Глас канадских Срба*, Виндзор; *Браћство*, Торонто; *Годишњак „Слоје“*, Перт, Аустралија; *Развијор*, Јоханезбург). Највише је објављивао у часопису *Порука* (Лондон), органу Југословенског народног одбора чији је председник био до краја живота (1958). Посебну пажњу посветио је анализама политичког и друштвеног развоја поратне Југославије, уставима и законима нове државе, као и новим економским теоријама.¹⁶¹ Извори су му били југословен-

српских писаца и књижевника у изгнанству.

¹⁵⁸ Јовица Тркуља, „Осврт на живот и дело Живојина М. Перића“ у: *Живојин М. Перић. Изложба поводом 150 година од рођења*. Приредио Јовица Тркуља, Правни факултет Универзитета у Београду, Библиотека „Влада Аксентијевић“, Обреновац, Београд 2018, стр. 8; Добрило Аранитовић, Јовица Тркуља, *Библиографија Живојина М. Перића са хронологијом живота и рада*, Библиотека „Влада Аксентијевић“, Обреновац и Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2018, стр. 11–30, 293–320. Живојин Перић је маја 1943. године именован је за председника Одбора за проучавање питања језика у законима и Одбора за утврђивање правне терминологије, основаних при Министарству просвете и вера у оквиру пројекта формирања „Српског културног плана“. Перић је 10. јануара 1944. године одржао предавање под насловом „Религиозни елементи у Српском грађанском законик“, поводом стогодишњице од његовог доношења. Априла 1944. године отишао је са женом из Београда у Оберурнен (Швајцарска) код кћерке и зета. Део архиве Живојина Перића и Михаила Петровића Аласа налази се код њиховог праука Јована Жана Ивановића у Швајцарској.

¹⁵⁹ Slobodan Jovanović, „Živojin Perić“, *Poruka*, 16 (1. 11. 1953), стр. 15–16.

¹⁶⁰ Милан Бартош, „Живојин М. Перић“, *Анали Правног факултета у Београду* (јануар–март 1954), стр. 118–122.

¹⁶¹ Slobodan Jovanović, „Ustavna promena u Jugoslaviji“ [О нацрту новог устава (различитог од касније усвојеног устава)], *Poruka* 7 (16. 9. 1952), стр. 3–4; „Novi jugoslovenski ustav“, *Poruka* 10 (1. februar 1953), стр. 3–4; „Samouprava u komunističkoj Jugoslaviji“, *Poruka* 11 (16. 3. 1953), стр. 2–3; „Crkva i škola u Jugoslaviji“ [Анализа два нацрта закона о верским заједницама и Нацрта закона о Универзитетима], *Poruka*, London, 13 (16. 6. 1953), стр. 3–4; „Novi Nacrt zakona o univerzitetima“, *Poruka* 14 (1. avgust 1953), стр. 2–3; „Novi Zakon o univerzitetima“, *Poruka* 23 (16. oktobar 1954), стр. 3; „Posle izbora od 22. Novembra“, *Poruka* 17 (16. 12. 1953), стр. 1–2; „Preuređenje

ска штампа (*Борба*, *Полишка* и др.), посебно говори функционера и идеолога, информације, сведочанства и радови појединаца који су успели да напусте земљу после рата, као што је био нпр. др Кајица Миланов са Филозофског факултета Универзитета у Београду.¹⁶²

У првом броју часописа *Порука*, у којем је су објављивани Јовановићеви ставови, прештампана је „Јеретичка прича“ Бранка Ћопића 1950. године. Пренети су и делови Титовог говора у коме је неименовани Ћопић („он“) окарактерисан као „инструмент у рукама реакције, а индиректно [дијалектички] и у рукама Информбироа“.¹⁶³ У *Поруци* се закључује да је „у овој афери приказан комунистички режим боље него ли што пишу сви могући дописи и реферати страних репортера“.¹⁶⁴ *Порука* је 1954. године пренела „Анатомију једног морала“ Милована Ђиласа, која је била објављена у јануарском броју часописа *Нова мисао* (1954).¹⁶⁵

Слободан Јовановић је објавио више студија о тоталитаризму (комунизму, фашизму, националсоцијализму), од којих је најпознатија његова књига *О шовалистичаризму* (1952). У тоталитарним режимима, како је писао Јовановић, целокупан духовни живот (филозофија, књижевност, право, уметност) подређен је интересима владајуће партије. Он, заправо, треба да буде израз њене политике. Поредићи тоталитарне режиме нагласио је да је „од свих досадашњих диктатура, тоталитаристичка диктатура вероватно најпотпунија“, јер није уништила само „правну сигурност појединаца, него је и сам његов опстанак учинила зависним од државе, која, као једини послодавац, може свакога ко јој није о вољи, оставити без посла, дакле и без хлеба“.¹⁶⁶

državne uprave u Jugoslaviji“ [Анализа Закона о државној управи и њеним органима], *Poruka* 37 (16. 6. 1956), стр. 3–5; „Nov zakon o advokaturi“ [Анализа новог закона према којем је адвокатура „јавна служба“], *Poruka* 43 (1. 5. 1957), стр. 4–5. О поратном уставу вид. Коста Чавошки, *Устав као средство актиације и пројекције. Устав Федеративне Народне Републике Југославије од 31. јануара 1946*, Институт за савремену историју. Службени гласник, Београд 2011.

¹⁶² Kajica Milanov, *Titovština u Jugoslaviji*. Predgovor Slobodana Jovanovića. Izdanje Sloge, Pert 1952; Борис Милосављевић, „Увод у ‘Спор око тумачења српске историје’ Кајице Миланова – Миланов, Недељковић, Ђилас“, у: Кајица Миланов, „Спор око тумачења српске историје“, *Историја српске филозофије* II, Evro-Giunti, Београд 2012, стр. 314–331.

¹⁶³ „Ko djavolu služi... Književnik Branko Ćopić na komunističkom indeksu. Slučaj jugoslovenskog Zoščenka“, „Junaštvo“ Branka Ćopića“, *Borba* (28, 29. oktobar 1950); B. Ćopić, „Jeretička priča“, *Poruka* 1 (decembar 1950), стр. 12–16.

¹⁶⁴ Исто.

¹⁶⁵ Milovan Đilas, „Anatomija jednog morala“, *Poruka* 20 (1. maj 1954), стр. 8–14.

¹⁶⁶ Слободан Јовановић, *О шовалистичаризму*, [Библиотека „Наше дело“, Савез српских

Сарадник Слободана Јовановића
из владе, професор на Оксфорду
(Chichele Professor of Social and
Political Theory) Јован П. Пламенац
(John Plamenatz, 1912–1975) са
супругом Марџори.
(Вл. породице Пламенац, Београд)

Теразије после Другог светског рата

Слободан Јовановић је сматрао да „разлаз између Тита и Коминформа у почетку није имао ничег идеолошког“, пошто се „Тито одвојио од Москве просто стога што му се у једном тренутку учинило да Стаљин намерава да на његово место постави другога“. Тек када се видело да неће бити измирења, Тито је, како пише Јовановић, почео да тврди да су основи сукоба разлике у тумачењу марксизма. Јовановићево мишљење, посредно, потврђују и некада најближи Титови сарадници. У својим мемоарима Милован Ђилас је записао како је заједно са Едвардом Кардељем смислио нове идеолошке modele. Ђилас се посветио критици совјетског бирократизма, а Кардељ успостављању самоуправљања.

Јовановић је још од 1903. године објављивао текстове у којима је анализирао Маркову теорију, марксизам, бројне марксисте и њихова различита тумачења марксизма, критику марксизма, развој радничког покрета, као и уређење и устав совјетске државе.¹⁶⁷ Одржао је на Правном факултету докторски курс посвећен Марковом учењу (1932–1933). Његова студија о Марксу из 1935. била је једина историја и теорија

за друга Ослобођење“, Париз, 1952], СД XII, стр. 162.

¹⁶⁷ Слободан Јовановић, *Светозар Марковић*, Д. Обрадовић, Београд 1903, стр. 12–20. У фуснотама Јовановић упућује на *Кайиштал*, *Манифест комунистичке партије*, *Анши-Дирини*, радове Чернишевског, Плехановљеву критику Чернишевског, на Кауцког (Karl Kautsky) и Бернштајна (Eduard Bernstein).

марксизма у Југославији до почетка шездесетих године.¹⁶⁸ У часопису *Порука* дао је упоредни преглед совјетског и југословенског уређења државе о којем је изнео следеће мишљење: „Државни капитализам који влада у Русији, влада и у Југославији. И у једној и у другој земљи држава је присвојила средстава производње, дошла на место послодаваца и начинила раднике зависним од свога чиновништва. Цео свет зна да су све до прекида с Москвом Титовци били слепи подражаваоци стаљинизма. Сасвим по совјетским обрасцима вршили су индустријализацију по сваку цену, уз национализацију индустријских предузећа и уз колективизацију сеоских газдинстава. Њихове сеоске радне задруге биле су само лоша копија руских колхоза [...] У то доба духовног робовања Совјетима, у Југославији је силом власти одржаван прави култ Стаљина“.¹⁶⁹

Јовановић је из године у годину пратио развој поратне југословенске државе, анализирајући ставове државних званичника и идеолога (Тита, Кардеља, Ђиласа, Ранковића, Петра Стамболића и др.) и објављене званичне извештаје и статистичке податке.¹⁷⁰ Посебну пажњу је посветио

¹⁶⁸ Слободан Јовановић, *Из историје политичких доктрина, Плашон, Макијавели, Берк, Маркс*, Геца Кон, Београд, 1935. Јовановић је разматрао марксизам у својој књизи о држави (1914, 1922, 1936), као и у бројним краћим радовима. За разумевање Јовановићевих радова о марксизму, комунизму, социјализму и развоју радничког покрета, потребно је узети у обзир и истраживања његовог оца, Владимира Јовановића. На основу библиографије објављене у књизи *Historija marksizma* (Naprijed, Zagreb 1961) Предрага Враничког може се закључити да је до објављивања овог дела, Јовановићева студија била једина историја марксизма у Југославији (ван употребе). У међувремену је било парцијалних марксистичких прегледа. Вид. више у: Boris Milosavljević, „Marksistička kritika studije Slobodana Jovanovića o Marks-u. Praksa i dijalektika“, *Theoria* 56/3 (2013), стр. 15–40; Борис Милосављевић, „Међуратна марксистичка критика студије Слободана Јовановића о Марксу и историји марксизма – морални идеали и грађански објективизам“, *Историја српске филозофије* III, Прилози истраживању, пр. И. Деретић, Евро-Ћунти, Београд 2014, стр. 393–423.

¹⁶⁹ Slobodan Jovanović, „Kardeljev govor u Oslu“, *Poruka* 27 (16. 3. 1955), стр. 3.

¹⁷⁰ Slobodan Jovanović, „Posle zagrebačkog kongresa“ [О Титовом говору на Шестом конгресу КПЈ (промењен назив у СКЈ) у Загребу посвећеном сукобу са Информбироом (2–7. 11. 1952)], *Poruka* 9 (16. 12. 1952), стр. 5–6; „Komunisti sami o sebi“ [Анализа говора Петра Стамболића на Десетој покрајинској конференцији Савеза комуниста Србије за Војводину, 25–26. јун 1953], *Poruka*, 15 (16. 9. 1953), стр. 2–4; „Jedno službeno tumačenje titoizma“, [Поводом чланка Милована Ђиласа „Početak kraja i ročetka“ у часопису *Nova misao* (август, 1953) о марксистичком одумирању државе] *Poruka*, 17 (16. 12. 1953), стр. 2–4; „Velebitovo predavanje“ [Поводом предавања Владимира Велебита, амбасадора Југославије у Chatham House (The Royal Institute of International Affairs)], *Poruka*, London, 22 (1. 8. 1954), стр. 2–4; „Tito i Kardelj o komunističkoj privredi“, *Poruka* 24 (1. 11. 1954), стр. 3–4; „O komunama“ [О Едварду Кардељу и радничким саветима], *Poruka* 25 (16. 12. 1954), стр. 11–13; „Kardeljev govor u Oslu“ [Одржан пред „активом“ Норвешке радничке странке, објављен у листу *Борба* од 1. 1. 1955], *Poruka* 27 (16. 3. 1955), стр. 3–5; „Tito iznad blokova“ [Анализа Титове спољнополитичке коегзистенције], *Poruka* 30–31 (1. 8. – 16. 9. 1955), стр. 2–5; „Titov ekonomski izveštaj“ [Анализа Титовог извештаја изнесеног на Четвртом пленуму Савезног одбора Социјалистичког савеза радног народа Југославије], *Poruka* 34 (1. 2. 1956), стр. 3–4; „Titov govor pred Socijalističkim Savezom“ [Поводом Титовог говора

Тито у радном кабинету

Врх нове власти. Јосип Броз Тито (1892–1980) са три најближа сарадника. Слева надесно: Александар Ранковић (1909–1983), Тито, Милован Ђилас (1911–1995) и Едвард Кардељ (1910–1979). Јајце, 29. новембар 1953. године.

познатим партијским поделама: „До јуче председник Народне скупштине, потпредседник владе и председник Извршног одбора Комунистичке странке, [Милован] Ђилас је сада само обичан члан Народне скупштине и обичан члан Комунистичке странке. [...] Положај у коме се Тито за овај мах налази, није лак. Његова монолитна странка поцепала се на троје: (1) коминформисти [информбировци] који су остали верни Совјетској Унији и њеној идеологији; (2) Ђиласови комунисти који би хтели да ублаже комунизам демократском идеологијом; (3) Титови комунисти који остају при совјетском комунизму али без Стаљинових дометака. Колика је бројна снага ових група, још се не зна”.¹⁷¹

одржаног на Петом пленуму Социјалистичког савеза], *Poruka* 43 (1. 5. 1957), стр. 3–4; „Skupštinski izbori i komunistički kongres” [Анализа избора за Савезну народну скупштину ФНРЈ марта 1958. године и Седмог конгреса Савеза комуниста Југославије у Љубљани, 22–26. април 1958], *Poruka* 49 (мај 1958), стр. 1–4.

¹⁷¹ Slobodan Jovanović, „Đilasov slučaj”, *Poruka* 18 (1. 2. 1954), стр. 2–4; „Unutrašnje teškoće jugoslovenskih komunista” [Анализа извештаја Александра Ранковића на

Јосип Броз Тито и Александар Ранковић. Институт „Борис Кидрич”, 28. децембар 1959. године. (М), 1959_127_159)

О привредном криминалу у поратној Југославији Јовановић је писао на основу званичних југословенских извештаја објављених у штампи: „Уопште говорећи, привредни криминал је јако раширен у Југославији. У току 1953, од свих кривичних дела свако четврто било је привредни криминал (*Борба*, 10. април 1954). За првих девет месеци минуле године, према извештају секретара за унутрашње послове, од извиђајних предмета највећи број чини привредни криминал, 54% (*Борба*, 30. децембар 1954) [...] Кривична дела службеника на штету предузећа изгледају у многим случајевима добро организована. То се да закључити и по величини штете, и по броју учесника у кривичном делу. На прво место долазила би крађа у Борском руднику: сви руководиоци, почевши од директора, осумњичени, штета око 25 милиона. У предузећу Каблар, због криминала, било је оптужено, па и осуђено, неких 25 службеника. Службенички криминал јавља се не само у великим предузећима, него чак и у њиховим малим продавницама, али и ту некипут достиже штету од преко једног милиона [...] У нишком предузећу за водовод надзорна власт ван предузећа нађе да су сви књиговодствени списи фалсификовани. На то цео колектив скочи да брани

пленумну ЦК СКЈ у којем се говори о Ђиласу, искључењу чланова Партије и релативно малом броју радника у чланству], *Poruka*, 20 (1. 5. 1954), стр. 3–4; „Đilas – Dedijerov slučaj” [О покретању кривичног поступка за дело „клеветничке и непријатељске пропаганде” (чл. 118 Кривичног законика), *Poruka* 26 (1. 2. 1955), стр. 5–7; „Đilas i Kardelj” [Поводом догађаја у Мађарској], *Poruka* 41 (februar 1957), стр. 1–3; „O Đilasovoj knjizi” [О књизи *Nova klasa*], *Poruka* 46 (novembar 1957), стр. 3–6.

осумњичене и да јемчи за њихово поштење. Књиговодство је ретко где уредно вођено [...] Предузеће не извршава своје обавезе на време, не плаћа дугове, или чак једнострано отказује уговор, јер се указала прилика за повољнији уговор на другој страни. Прошле године било је код привредних судова 110.000 спорова због неплаћених дугова [...] Два предузећа преговарају о каквом трговачком послу; представник једног предузећа, ради брже и повољније погодбе, подмити представника оног другог предузећа; пошто он ради са знањем и овлашћењем свог предузећа, које има да исплати мито, његово је предузеће у ствари поткупљивач [...] Инспекција уопште није популарна ствар. Многима добрим комунистима чини се да је она противна народној самоуправи, и да је у исто време још и непотребна, пошто је, по речима Титовим, држава почела да 'одумири' [...] Кварење нарави, с једне стране, оживљавање приватног капиталистичког духа, с друге стране, сведочи да је комунистички привредни организам нагризан унутрашњим болестима и противречностима".¹⁷²

Слободан Јовановић је, у ствари, покушао да из иностранства да критичку слику југословенског социјализма. Као што је у својим делима посвећеним историји Србије анализирао политичке догађаје и процесе, тако је анализирао и поратно време. Посебну пажњу посветио је самоуправљању које је било хваљено и у иностранству: „Стаљин је, кажу они, наметнуо радништву господарство својих чиновника које није ништа лакше него господарство приватних капиталиста [...] Та фраза 'Фабрике су уступљене радницима' без сумње лепо звучи, али шта она управо значи? Пре свега извесно је да радници нису постали сопственици тих фабрика у којима су запослени. У Југославији је извршена потпуна национализација индустријских предузећа, тако да сопственик фабрике може бити само држава и нико други. Јесу ли у недостатку права сопствености радници стекли право да у својим фабрикама буду стално запослени? Не може се рећи ни то јер управа фабрике има и даље право да отпушта раднике који нису више потребни [...] Установљени су раднички савети које бирају сви радници запослени у једној фабрици и који затим бирају једно уже тело које ће управљати фабриком. Важно је да тај, такозвани, Управни одбор не ради сам, него поред једног директора који не представља радништво, него представља државу као правог сопственика фабрике. У пракси, тај директор у ствари управља фабриком [...] Да ли је према томе вредело дизати толику грају око 'уступања фабрика радницима' и назива-

¹⁷² Slobodan Jovanović, „Privredni kriminal“, *Poruka* 26 (1. februar 1955), стр. 3.

ти уступањем нешто што уступање није?"¹⁷³ Темељно критичко и аналитичко проучавање и тумачење Јовановићевих правних, економских и политичких анализа поратне југословенске државе (до његове смрти 1958) остаје задатак научника посвећених истраживању његовог дела.

Радоје Кнежевић је 1958. године питао Слободана Јовановића да ли ће доживети да се врате у слободну земљу: „Он се замислио за тренутак, као да мери шта ће рећи: 'Ја сигурно нећу, али ће ваша генерација дочекати'".¹⁷⁴ У једном тексту објављеном у *Поруци* 1956. године Слободан Јовановић је анализирао процене америчких стручњака о будућности тоталитарних комунистичких система: „Тоталитаризам прикупља све људске снаге и сва материјална средства под једну јединствену управу, чија је принуда готово неодољива. Ниједан систем до сада није извршио потпуну интеграцију друштвених енергија. Ранији системи само су делимично друштвени живот доводили под надзор и руководство државне власти, остављајући све остало да се слободно креће и развија. Тоталитаризам је покушај да се сав друштвени развитац упуту по једном државном плану [...] Питање се поставља, да ли, и колико тоталитаристички режим може бити трајан. Мало је вероватно да он може бити оборен револуцијом. Доба народних буна изгледа да је прошло. Револуције се не праве више оздо, него озго. Другим речима, не праве се против, него помоћу државног апарата. Чим једна група завереника загосподари тим апаратом, револуција је готова [...] Тоталитаристички режим је до крајности интегрисан. На државу је натоварено исувише послова, у исто време кад је њено руководство усредсређено у једном сувише уском и сувише затвореном кругу људи. Техничка средства државе без сумње су јако усавершена, али њени руководиоци остали су обична смртна бића, чије способности још увек имају једну границу. Према томе могло би се десити да дезинтеграција тоталитаристичког режима наступи просто стога што се с интеграцијом било претерало. Али та дезинтеграција не би још значила рушење, него само ублажавање тоталитаристичког режима, па и то ублажавање представљало би дуг историјски процес. И нпр. у Русији [Совјетском савезу] дезинтеграција би се могла очекивати тек између 1970. и 1980."¹⁷⁵

¹⁷³ Slobodan Jovanović, „Titoizam“, *Poruka* 9 (16. decembar 1952), стр. 3.

¹⁷⁴ Radoje L. Knežević, „Slobodan Jovanović u politici. U svetlosti dokumenata“, *Poruka* 53–54 (januar–mart 1959), стр. 41. Кнежевић је умро 1983. године, али су неки из његове генерације доживели деведесете године XX века.

¹⁷⁵ Slobodan Jovanović, „Američka proučavanja totalitarizma“, *Poruka* 35 (16. mart 1956), стр. 5. Борис Милосављевић, „Политика и морал у теорији државе Слободана

Гроб Слободана Јовановића у Лондону (деведесетих година XX века). (АКЦДПП)

Слободан Јовановић је умро 12. децембра 1958. године. Опело је одржано у Цркви Светог Саве 20. децембра. Присуствовала је краљица Марија. Од породице поред ковчега су стајали Коста Ст. Павловић са супругом Маријом и сином Стеваном (историчарем). Ковчег је био прекривен југословенском заставом. Опело су служили грчки епископ Јаков, архиепископ ричмондски Руске заграничне цркве Никодим (пре монаштва генералштабни генерал-мајор Николај Василјевић Нагаев), пољски православни епископ Матеј, архијерејски заменик за Велику Британију протојереј Милоје Р. Николић (који је говорио после опела), протојереј Владимир Родзјанко (касније епископ вашингтонски Василиј, Владимир Михайлович Родзјанко, унук председника Думе), протојереј гроф Георгиј Шереметјев (протоиереј граф Георгиј Александровић Шереметев), јереј из Бедфорда Тодор Кукол и два ђакона. Присуствовао је и епископ Антоније. Коста Ст. Павловић, председник Лондонске црквене општине, организовао је сахрану.¹⁷⁶

Слободан Јовановић је сахрањен на једном лондонском гробљу (Kensal Green). На гробљу је говорио др Првислав Грисогоно: „Изгнаничког хлеба тврда је кора. Много који је клонуо и вратио се под диктатуру. Нико никад није помислио да би се Слободан Јовановић склонио да оде тим путем; нико осим диктатора. Пре годину дана послан је нарочити гласник у ту сврху Слободану Јовановићу: биће примљен часно и достојно; поништиће се двадесетогодишња робија; вратиће му се конфискована имовина. Одговор Слободана Јовановића 'другу' био је: Вратићу се са слободом!"¹⁷⁷.

Јовановића", *Анали Правног факултета у Београду* 59/1 (2011), стр. 273–293.

¹⁷⁶ Предвиђено је да ковчег из цркве изнесу чланови Југословенског народног одбора и представници правника, историчара, професора универзитета, војске, војног ваздухопловства, дипломатије, Удружења српских писаца у изгнанству и омладине (Студентског удружења). Ковчег су из цркве изнели Већеслав Вилдер, др Првислав Грисогоно, Радоје Л. Кнежевић (Југословенски народни одбор), генералштабни пуковник Драгутин Савић (ваздухопловство), као и Божидар Влајић (правник), Владимир Милановић (дипломата), генерал Милорад Радовић (војска), Миодраг Стајић (тадашњи председник Удружења српских писаца у изгнанству), др Стеван Живадиновић (Ване Бор, рођак Павловића и Ванета Ивановића), др Миодраг Ал. Пурковић (историчар), Алекса Гавриловић (син Милана Гавриловића) и Ненад Петровић (Студентско удружење). Вид. Ненад В. Петровић, „Сахрана Слободана Јовановића", *Књижевне новине*, 1027–1030, 53 (1. 2 – 1. 3. 2001), стр. 40.

¹⁷⁷ „Sahrana Slobodana Jovanovića", *Poruka* 53–54 (januar – mart 1959), стр. 46.

Универзитетски парк, око 1930. године
(капије са оградом пројектовао је архитекта
Милутин Борисављевић, 1889–1970).
(Вл. Милоша М. Јуришића)

КРИТИКА ПОЛУИНТЕЛЕКТУАЛЦА И КУЛТУРНИ ОБРАЗАЦ

Након смрти Слободана Јовановића лондонска *Порука* је објавила да је оставио „известан број хартија и преписке трајне вредности” и пове-рио их Радоју Кнежевићу, некадашњем министру двора. Кнежевић је у наредном периоду објављивао Јовановићеве текстове. „Један прилог за проучавање српског националног карактера” објављен је у Канади 1964. године. У овом познатом тексту разматрају се феномен полуин-телектуалца и културни образац, тема која је данас постала нераски-диво повезана са именом Слободана Јовановића.

Позната је Јовановићева анализа феномена полуинтелектуалца: „По-луинтелектуалац је човек који је уредно, па чак можда и с врло до-брим успехом свршио школу, али у погледу културног образовања и моралног васпитања није стекао скоро ништа [...] Он уопште духов-не вредности не разуме и не цени. Он све цени према томе, колико шта доприноси успеху у животу [...] С осталим духовним вредностима одбацује и моралну дисциплину [...] И у моралном, као и у култур-ном погледу он је у основи остао примитивац. Неомекшан културом а са олабавелом моралном кочницом он има сирове снаге напретек. Школска диплома као улазница у круг интелигенције дала му је пре-терано високо мишљење о себи самом. У друштвеној утакмици тај ди-пломирани примитивац бори се без скрупула, а с пуним уверењем да тражи само своје право, које му је школа признала. Он потискује су-парнике немилосрдно као да не би били жива бића него материјалне препоне. Он је добар „лакташ”, израз један који је продро у општу употребу истовремено с појавом полуинтелектуалца”.¹⁷⁸ У више тек-стова Јовановић је насупрот полунтелектуалцу, типу личности који су у кругу његових пријатеља називали различитим именима од којих је најупечатљивије „др гур-гур”, поставио центлменски тип, што је била тема његових бројних разговора са Богданом Поповићем.

Пишући о српском културном обрасцу, Јовановић је истакао да српска интелигенција није пресадила ниједан страни културни образац, нити је саставила неки оригинални образац на основу културне традиције српског народа. У време Уједињене омладине српске говорило се о

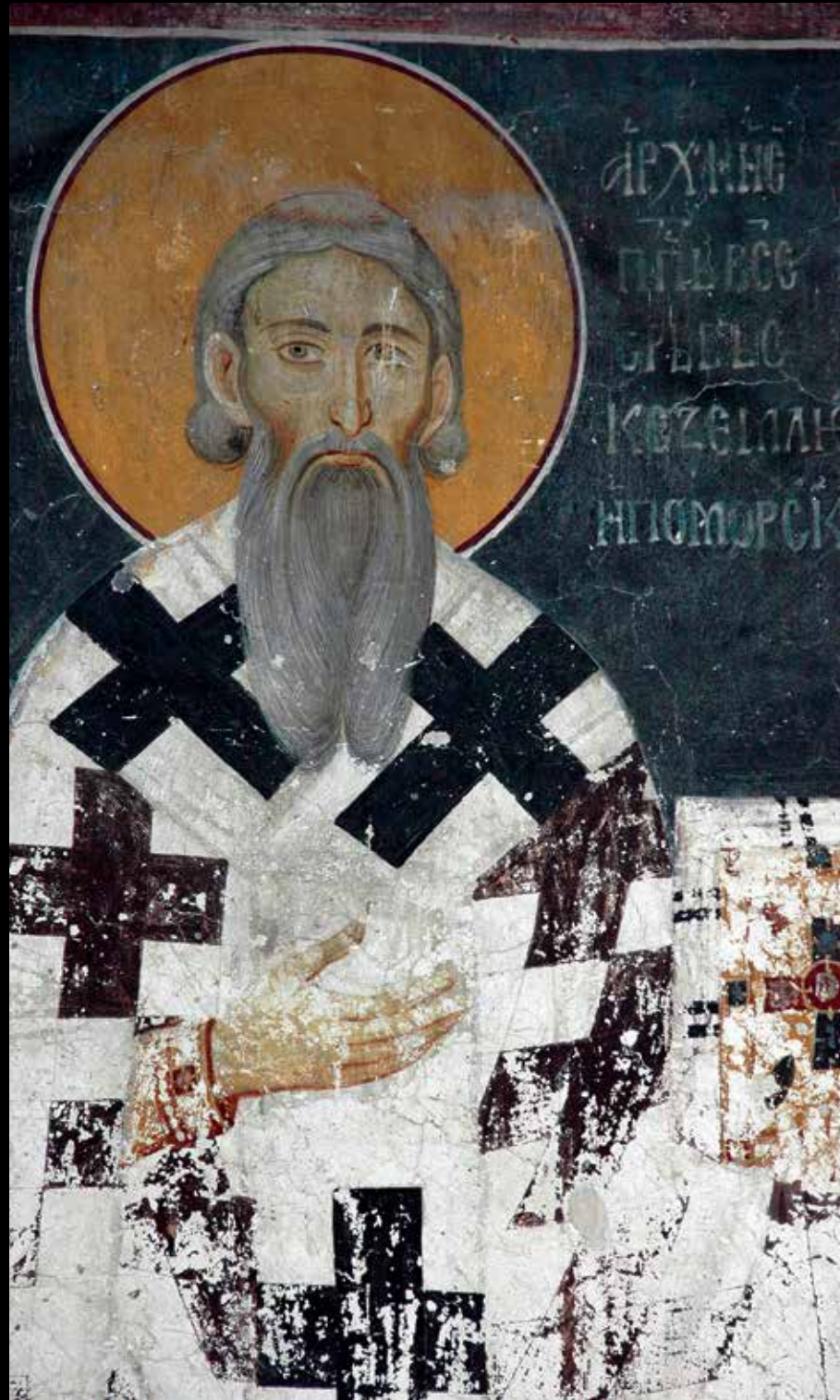
¹⁷⁸ Слободан Јовановић, „Један прилог” [1957 / 1964, 1991], СД XII, стр. 572.

Слободан Јовановић, *Један прилог за проучавање српског националног карактера*, Авала, Виндзор, Канада 1964.

Вук Карацић (1787–1864) са супругом Аном Краус. (Фотографија литографије Јозефа Крихубера, НМБ)

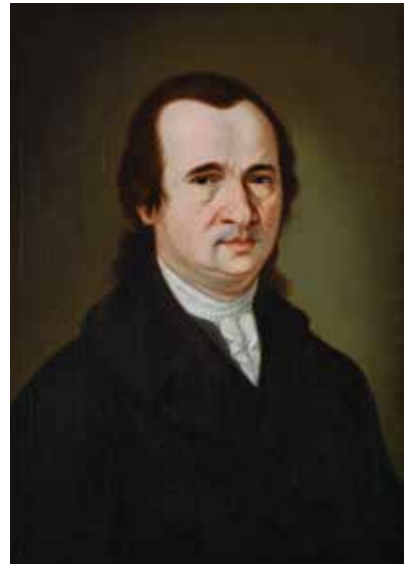

Свети Сава (о. 1175–1236), први архиепископ Српске православне цркве (1219–1233). (Фреска, Краљева црква, Студеница, XIII век)

националном обрасцу доброг Србина, а у кругу Светозара Марковића о моралним особинама социјалисте, тј. политичком обрасцу. Културни образац није осмислио ни Доситеј, иако је код њега било морализма који није био рационалистички, већ пре у духу Русоове сентименталности. Закључио је да после Доситеја Обрадовића и Светозара Марковића није било значајнијих моралиста, иако су моралисти донекле били и Богдан Поповић, Божидар Кнежевић и Урош Петровић. Нагласио је да је Његош дао национални, а не културни или морални образац. Јовановић је уочио да је необично што индивидуалистички народ као што су Срби није посвећивао више пажње развијању културног обрасца, који је потребнији појединцу него заједници. Поставио је питање да ли узрок треба тражити у томе што су национална питања у XIX веку била важнија, „или занемаривање културног обрасца ваља објашњавати тиме што је, прво, услед просветитељског рационализма, па онда услед великог угледа позитивних наука, утицај религије ослабио, па с њиме ослабило и неговање нашег унутрашњег живота”.¹⁷⁹ Наредни утицај на српску самосвест XIX века и утицај на народни карактер извршили су реформа језика и национални романтизам. За разлику од Доситеја који је био под утицајем рационализма XIX века, Вук Караџић је био под утицајем немачког романтизма, чије је специфично схватање нације, као духовне породице, прихватио.¹⁸⁰ Слободан Јовановић је у студији о Берку (Edmund Burke) нагласио да је карактер народа историјски условљен и да свака радикална промена може да остави несагледиве последице.

¹⁷⁹ Исто, стр. 570; Борис Милосављевић, „Културни и политички образац. Памћење и заборав”, *Лешојис Матице српске* 493/6 (јун 2014), 783–808.

¹⁸⁰ Борис Милосављевић, „Богдан Поповић. Културни образац, књижевно васпитање и друштвена критика (Теорија скоројевића)”, *Књижевна историја* 153 (2014), 427–467.

Доситеј Обрадовић (око 1740–1811), рад Арсенија Теодоровића, 1819. (Галерија Матице српске, Нови Сад)

Петар II Петровић Његош (1813–1851). (Анастас Јовановић, талботипија, МГБ)

ПОВРАТАК

После суђења и осуде у земљи нико се једно време није бавио Слободаном Јовановићем. Његов обиман опус у поратном периоду није био избачен из библиотека и појединих спискова литературе, али се његове књиге нису поново штампале и његово дело није било део образовног система. Постоји цела хронологија покушаја да се Јовановићеви списи поново објаве. Избор из Јовановићевог дела објављен је у Библиотеци Српска књижевност у сто књига 1963, пет година након усвајања издавачког плана и четири године након његове смрти. Приликом припреме другог издања Српске књижевности у сто књига 1971. године, Јовановићева књига је ушла у штампу, али је повучена из новосадске штампарије.¹⁸¹ Београдска Просвета је најавила издавање дела Слободана Јовановића 1983. године. После спорења Просвете и Књижевних новина око права на објављивање дела Слободана Јовановића уследио је политички притисак и одустало се од штампања..¹⁸²

Педесет година од објављивања последњег, XVII тома Сабраних дела Слободана Јовановића (1940), четрдесет пет година од завршетка рата и тридесет две године од смрти Слободана Јовановића, поново су објављена његова Сабрана дела (1990/1). Објављивање Сабраних дела је био велики уреднички, библиографски и издавачки подухват (Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга). Предлог да БИГЗ објави Сабрана дела дао је Живорад Стојковић, који је заједно са академиком Радованом Самарџићем био приређивач Сабраних дела. Редакција је потписала уговор са наследницом издавачких права Слободана Јовановића, Лепосавом Павловић, сестром Косте Ст. Павловића. Председништво Градског комитета Савеза комуниста Београда покушало је, међутим, да спречи објављивање Сабраних дела 1989, али безуспешно.¹⁸³ Изда-

¹⁸¹ Књига је имала и текст Радована Самарџића под насловом „Историчар као писац“. Вид. више у: Живорад Стојковић, „Слободан Јовановић 1869–1958. Биографски подаци и прилози. Календарски преглед“, СД XII, стр. 786.

¹⁸² Исто, стр. 787. „Неприхватљив чин“, *Политика* (15. 2. 1985), стр. 7; „Затајила будност“, *Политика* (19. 2. 1985), стр. 11; „За најодговорније – опомене“, *Политика* (26. 2. 1985), стр. 12; „Казне за најодговорније“, *Вечерње новости* (26. 2. 1985), стр. 18.

¹⁸³ „О уређивачкој политици и издавачкој делатности и јавним гласилима“, *Политика* (7. 12. 1989); Димитрије Тасић, „Како су ослобођена дела Слободана Јовановића“ (Слободан Јовановић, Сабрана дела, 1–12, БИГЗ, СКЗ, Југославијапублик, Београд,

Слободан Јовановић, 1943. године.
(Вл. породице Кнежевић, Вашингтон)

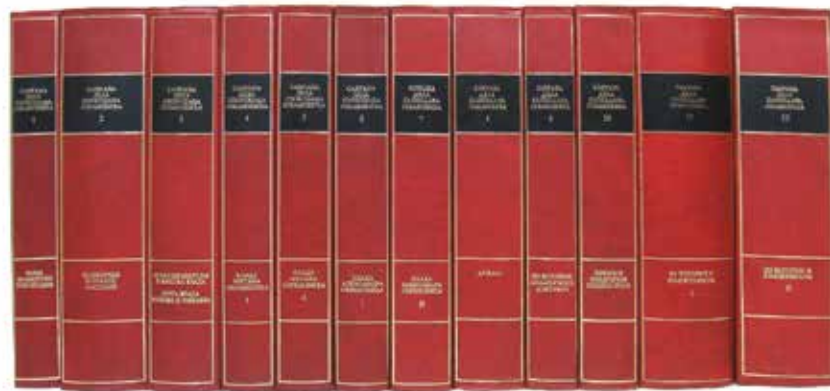
Наочаре и печат за писма
Слободана Јовановића. (АСАНУ)

Штап Слободана Јовановића.
(АСАНУ)

Факсимил Слободана Јовановића.
(АКЦДПП)

Сабрана дела Слободана Јовановића
у 12 томова (1990/91)

вачу су подршку пружили Правни факултет, Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања, Управа Удружења књижевника Србије и др.¹⁸⁴ То је било време обнове странака и вишестраначког система. Сабрана дела из 1990/1. године објављена су у два кола од по шест томова.

Први научни скуп посвећен Слободану Јовановићу под називом „Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас“ одржан је већ јуна 1991. године на Правном факултету, тачно педесет година откако је Јовановић отишао са факултета на којем је тада био хонорарни професор.¹⁸⁵ У Српској академији наука и уметности одржан је научни скуп посвећен Слободану Јовановићу 1997. године. На завршетку научног скупа (20. фебруара 1997) усвојени су предлози да се Српска академија наука и уметности и Правни факултет Универзитета у Београду замоле да пред надлежним државним органима покрену поступак за поништавање „неоправдане и драконске пресуде“ којом је Слободан Јовановић, у својству председника емигрантске владе у Лондону, осуђен 1946. године и да се ставе ван снаге све њене последице. Предложено је да се посмртни остаци Слободана Јовановића из Лондона „пренесу у земљу и на достојан начин сахране“, да се „постхумно прогласи за почасног грађанина Београда“, као и да се „једна улица или трг назову његовим именом“. Предложено је и да се сваке друге године организују „Дани

1990), Слободан Јовановић – поука за данас, *Књижевне новине* 1027–1030, 53 (1. 2 – 1. 3. 2001), стр. 38.

¹⁸⁴ Исто. Чланови Одбора за одбрану слободе мисли и изражавања били су: Коста Чавошки, Танасије Младеновић, Борислав Михаиловић Михиз, Љубомир Тадић, Војислав Коштуница, Драгослав Михајловић, Младен Србиновић, Предраг Палавистра, Матија Бећковић, Владета Јанковић, Добрица Ћосић, Енрико Јосиф...

¹⁸⁵ *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1991, стр. 347–358.

Слободана Јовановића“, скупови на којима би се „расправљало о појединим темама из различитих научних дисциплина којима се бавио Слободан Јовановић“.¹⁸⁶ Наредне године објављен је зборник радова, којем је придодата и расправа вођена на скупу.

Слободан Јовановић је рехабилитован 2007. године. Захтев за рехабилитацију поднет је истог дана када је ступио на снагу Закон о рехабилитацији. Након рочишта одржаног 11. јуна 2007. године Окружни суд у Београду донео је решење да се усваја захтев за рехабилитацију и утврђује да је пресуда Врховног суда Федеративне Народне Републике Југославије – Војно веће (суд. бр. 1/46) од 15. јула 1946. године „у делу којим је сада пок. Слободан Јовановић осуђен на казну лишења слободе с принудним радом у трајању од 20 година, губитком политичких и појединих грађанских права у трајању од 10 година, конфискацијом целокупне имовине и губитком држављанства ништава од тренутка њеног доношења 15. јула 1946. године и да су ништаве све њене правне последице укључујући и казну конфискације имовине, а рехабилитовано лице сада пок. Слободан Јовановић сматра се неосуђиваним“. У образложењу решења навело се, између осталог, да је пресуда из 1946. године „неспојива са начелима правне државе и резултат је поступања политичког правосуђа постојећег у време њеног доношења, о чему сведоче и језик и терминологија који су приликом њеног писања коришћени, поступак у коме је донета имао је све одлике политичког процеса“.¹⁸⁷

У Српској академији наука и уметности је обележена 50. годишњица смрти Слободана Јовановића 2008. године. Посмртни остаци Слободана Јовановића пренесени су у Београд 2011. године. Српска православна црква и амбасада Државне заједнице Србије и Црне Горе започеле су припрему документације још 2004. године. Пренос је одложен пошто Слободан Јовановић још увек није био рехабилитован.

¹⁸⁶ „Предлози усвојени на крају научног скупа“ у: Слободан Јовановић. *Личност и дело. Зборник радова са научној скупу одржаног од 17. до 20. фебруара 1997*. Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука 10. јуна 1997, V скупу Одељења историјских наука 28. маја 1997. и V скупу Одељења језика и књижевности 22. Априла 1997. Уредник Миодраг Јовичић. Научни скупови. Књига ХС. Одељење друштвених наука. Књига 21, САНУ, [50 радова], Београд 1998, стр. 801.

¹⁸⁷ Решење о рехабилитацији Слободана Јовановића (Окружни суд у Београду, у Већу састављеном од судија Марине Говедарице, председника Већа, Душка Миленковића и Душице Маринковић, чланова Већа), Рех. 28/06 11. 06. 2007. Примерак решења достављен Адвокатској комори Србије (са исправком места рођења Слободана Јовановића), 282/07 (30. 10. 2007) доступан је на: <https://blog.aks.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/resenja-suda.pdf> (приступ. 11. 9. 2019).

Гроб Слободана Јовановића у Алеји заслужних грађана на Новом гробљу у Београду

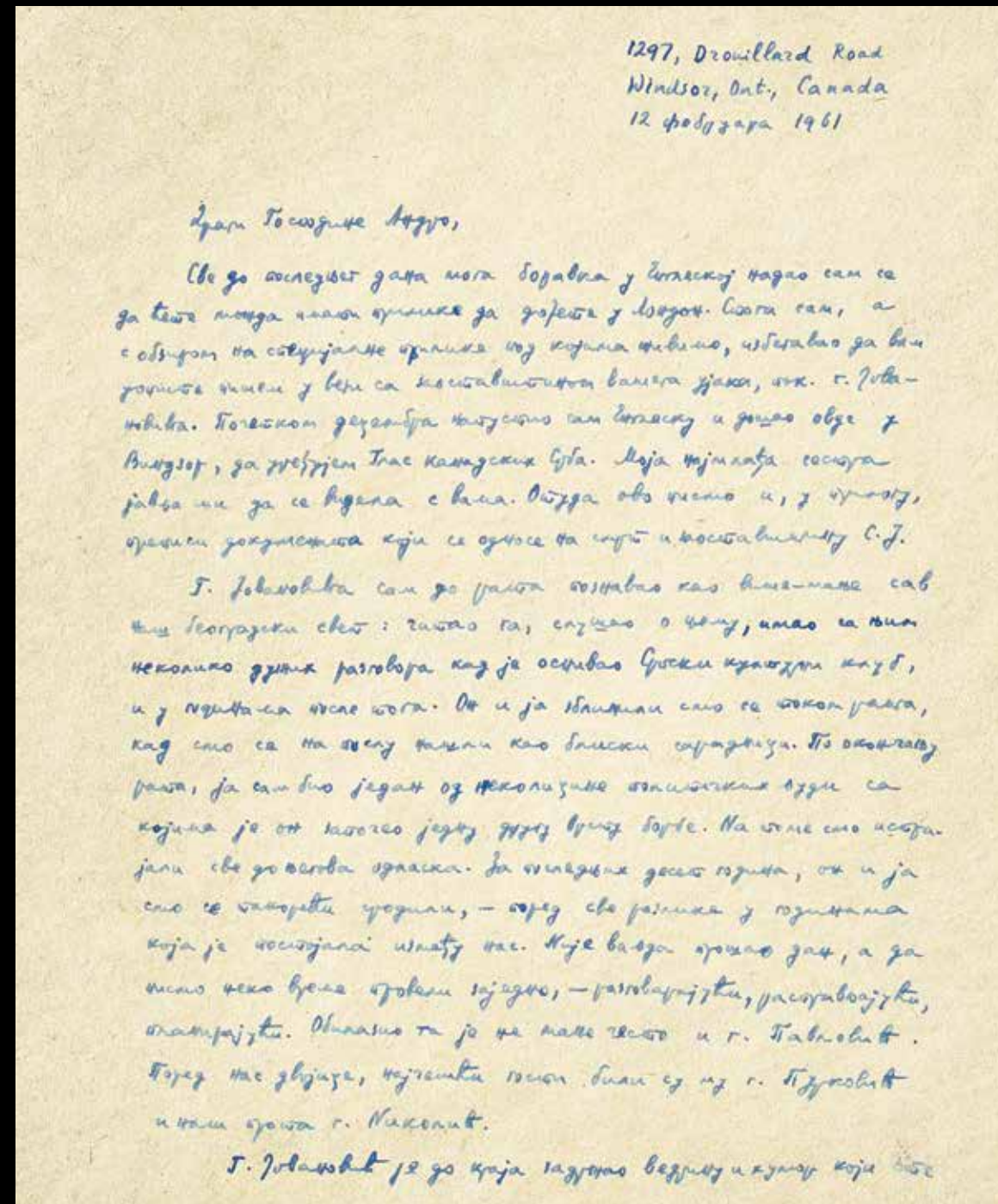
На Правном факултету у Београду одржана је комеморативна седница Наставно-научног већа посвећена Слободану Јовановићу 10. децембра 2011. године.¹⁸⁸ По Слободану Јовановићу назван је плато испред Правног факултета, где се од 1. октобра 2015. године налази и његова биста.

Слободан Јовановић је веровао да је политички радикализам изузетно штетан за државу и народ и да једино парламентарни систем обезбеђује равнотежу центрифугалних и центрипеталних политичких сила у једној држави. Залагао се за парламентарни систем са два дома у којем се један дом бира општим правом гласа, а други дом на сложенији начин, да би поред представника квантитета (већине бирача), одговорност за судбину државе преузели и представници интелигенције, која вољом већине, али и сопственом вољом, обично остаје изван скупштине.

Сматрао је да партијски плурализам пружа одређене гаранције индивидуалном слободном мишљењу, због чега је погоднији и за научно мишљење, које се мора слободно одвијати без цензуре и аутоцензуре, односно политички прокламоване методологије проглашене за једину научну методологију, као што је био случај са дијалектичким материјализмом, материјалистички схваћеном историјом и марксизмом уопште.

Богдан Поповић је истакао да „људима у већини прилика није довољно само објаснити једну ствар да у њу верују“, „они често могу врло добро разумети разлог па да то ипак остане без даљих практичних последица. Да пођу за разлогом, они треба да су разлог осетили“. Задатак науке, наравно, није да убеђује. Сасвим је довољно што данас постоји могућност слободног, критичког и објективистичког истраживања. Свет и време Слободана Јовановића припадају прошлости, али, захваљујући пре свега методологији којом се служио, Јовановићеви радови нису превазиђени, већ остају велико научно и културно благо и јединствен и поуздан ослонац новим нараштајима истраживача и научника.

¹⁸⁸ Говорили су академик Никола Хајдин, председник Српске академије наука и уметности, проф. др Бранко Ковачевић, ректор Универзитета у Београду и проф. др Мирко Васиљевић, декан Правног факултета Универзитета у Београду. На Новом гробљу у Београду парастос Слободану Јовановићу служили су епископ бачки Иринеј Буловић и патријархов викарни епископ Атанасије. Представници породице били су Ђорђе Павловић са сином и Милица Спужић, удовица академика Ивана Спужића. У пратњи ковчега из Лондона дошли су протојереј Милун Костић и Александар Павловић.

Писмо Радоја Кнежевића, бившег министра двора, др Андрији Андри Ристићу, Канада, 12. фебруар 1961. године. У прилогу су достављени преписи тестаментa Слободана Јовановића, допуне тестаментa, признанице и др. (АКЦДПП)

Слева надесно: Славко Ј. Грујић, краљевски посланик и маршал двора, академик Богдан Ј. Поповић, н., Стана Ђурчић (кћерка Јеврема Грујића), др Драгутин К. Протић, гувернер Народне банке, Константин Коста М. Симић (унук Алексе Симића), Јелена Милојевић рођ. Ђурчић, др Милан Ђ. Милојевић, краљевски посланик, (седи) Мејбл Грујић рођ. Данлоп (Mable Dunlop). (Вл. породице Богдана и Павла Поповића)

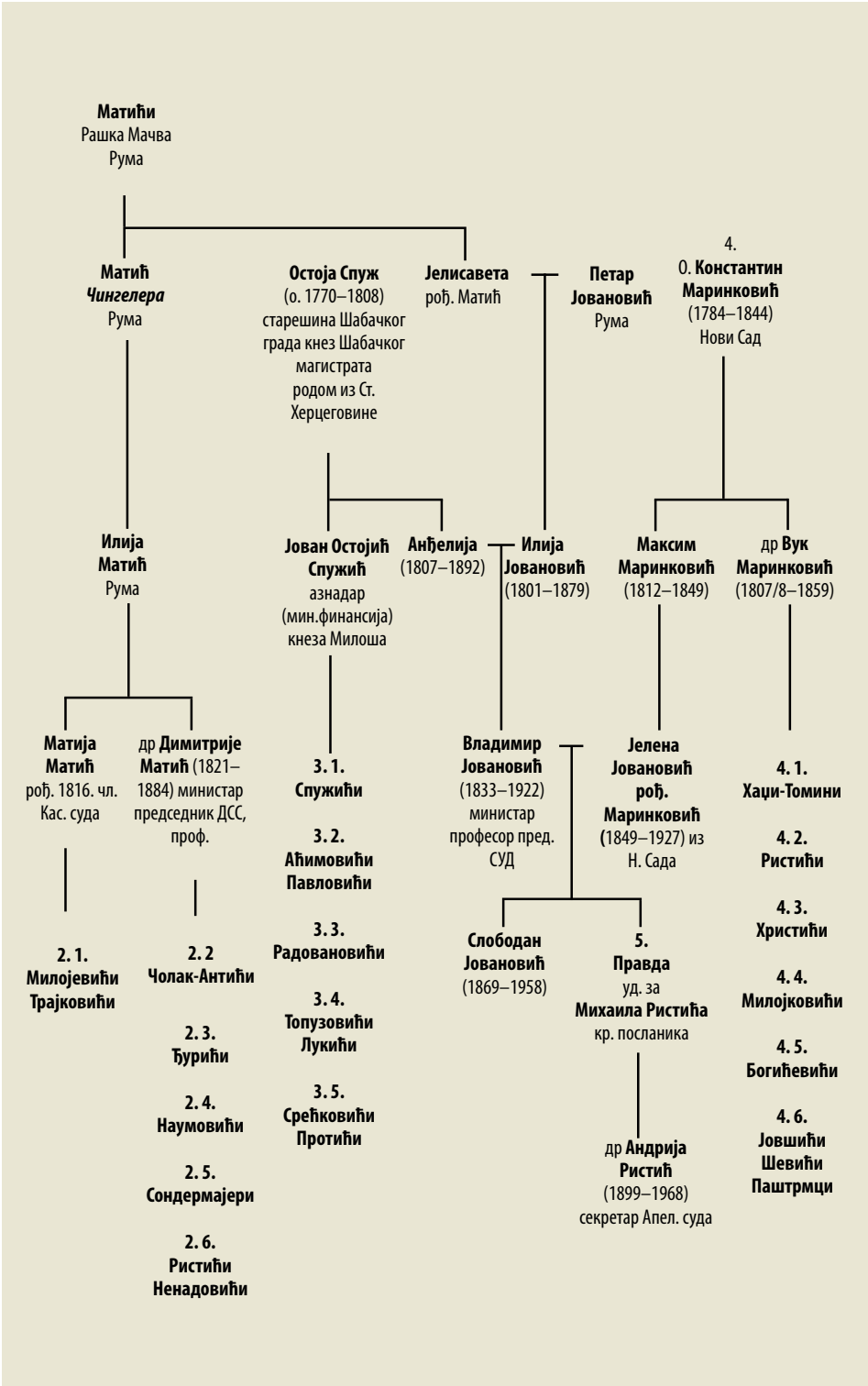
Графички прикази родослова Јовановића и њихових рођака

Има више начина за графичко приказивање родослова. Одредили смо се за уобичајени силазни (десцендентни) родослов, где се преци налазе горе, а потомци доле. После садржаја приказаних родослова даје се графички преглед родослова са бројевима којима су означени (1. 1. Основни родослов). На почетку је приказан и патрилинеарни родослов Слободана Јовановића (1. 2), где су приказани само мушки преци и чланови. Иако покрива период од скоро два века, патрилинеарни родослов је недовољан за сагледавање родбинских веза и значаја које су имале у друштву његовог времена. Дали смо само један узлазни (асцендентни) родослов Слободана Јовановића (1. 3). Узлазни (асцендентни) родослов је занимљив јер показује одакле су ближим и даљим пореклом били Јовановићеви преци (1. 3). Сачувани су примери асцендентних родослова у заоставштини његовог сестрића Андре Ристића.

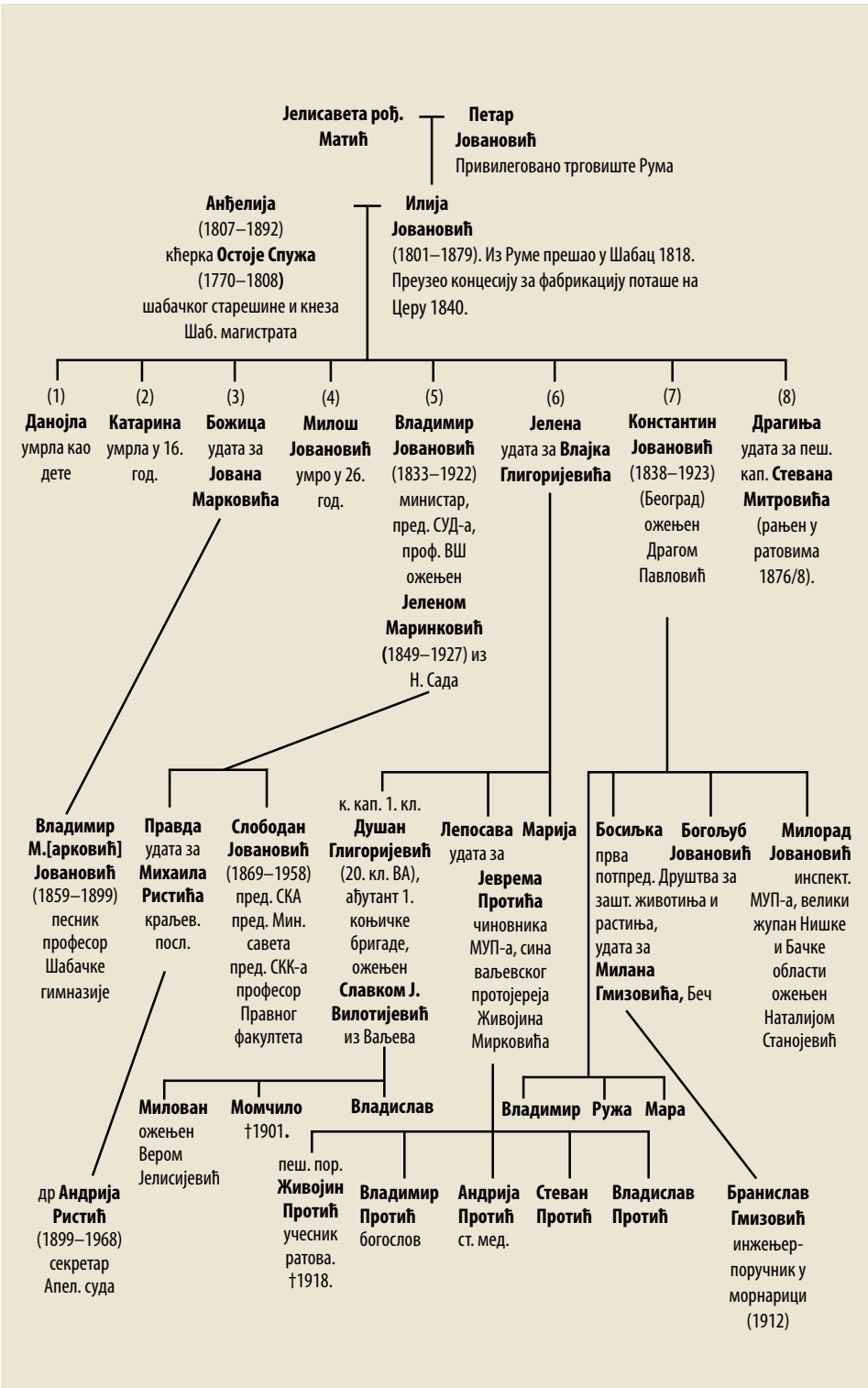
- 1. Јовановићи (преглед родослова)
- 1. 1. Јовановићи (основни родослов)
- 1. 2. Јовановићи (патрилинеарни родослов)
- 1. 3. Узлазни (асценденти) родослов Слободана Јовановића
- 2. Јовановићи и Матићи (породица Јелисавете Јовановић, рођ. Матић, Матије Матића и др Димитрија Матића). Основни родослов
- 2. 1. Јовановићи, Матићи, Милојевићи (др Милоје Д. Милојевић)
- 2. 2. 1. Јовановићи, Матићи, Чолак-Антићи (арт. пуковник Илија К. Чолак-Антић, др Бошко И. Чолак-Антић, див. генерал Војин И. Чолак-Антић, пореклом од војводе Чолак Анте)
- 2. 2. 2. Јовановићи, Матићи, Чолак-Антићи (арт. пуковник Илија К. Чолак-Антић, арт. потпуковник Лазар К. Чолак-Антић, Милица В. Рибникар, рођ. Л. Чолак-Антић)
- 2. 3. Јовановићи, Матићи, Ђурићи (генерал Димитрије Р. Ђурић, министар војни)
- 2. 4. Јовановићи, Матићи, Ђурићи, Наумовићи (генералштабни потпуковник Михаило Ј. Наумовић, унук Наума Крнара)
- 2. 5. Јовановићи, Матићи, Ђурићи, Сондермајери (вазд.-технички потпуковник инж. Тадија Р. Сондермајер, возд. пуковник Владислав Р. Сондермајер)

2. 6. Јовановићи, Матићи, Ђурићи, Ристићи, Ненадовићи (др Момчило М. Ненадовић, праунук проте Матеје, Спасенија Пата Ристић Марковић)
2. 7. Јовановићи, Матићи, Гершићи (др Димитрије Матић, Глигорије Гершић)
3. Јовановићи и Спужићи (Остојићи). Основни родослов (потомци Остоје Спужа, кнеза)
3. 1. Јовановићи и Спужићи (Остојићи) (пеш. мајор Марко В. Спужић, вазд. пуковник Војислав М. Спужић, академик Владимир М. Спужић и академик Иван В. Спужић)
3. 2. 1. Јовановићи, Спужићи (Остојићи), Аћимовићи, Павловићи (пуковник М. Г. Аћимовић, Стеван К. Павловић, Коста Ст. Павловић)
3. 2. 2. Јовановићи, Спужићи (Остојићи), Аћимовићи, Павловићи (Стеван и Коста Ст. Павловић, потпуковник Димитрије Павловић, академик Миливој Павловић)
3. 3. Јовановићи, Спужићи (Остојићи), Радовановићи (браћа Радовановић)
3. 4. Јовановићи, Спужићи (Остојићи), Радовановићи, Топузовићи, Лукићи (пеш. пуковник Никола М. Лукић)
3. 5. Јовановићи, Спужићи (Остојићи), Радовановићи, Срећковићи, Протићи (Панта С. Срећковић, члан СКА)
3. 6. Јовановићи, Спужићи (Остојићи), Атићи
4. Јовановићи и Маринковићи из Новог Сада и Београда (породица Јелене, мајке Слободана Јовановића). Основни родослов
4. 1. Јовановићи, Маринковићи и Хаџи-Томини (Хаџи-Томићи). Христина и Никола Хаџи-Тома
4. 2. Јовановићи, Маринковићи, Хаџи-Томини, Ристићи (Јован Ристић)
4. 3. Јовановићи, Маринковићи, Хаџи-Томини, Христићи (Филип Христић)
4. 4. Јовановићи, Маринковићи, Хаџи-Томини, Милојковићи (Радивоје Милојковић)
4. 5. Јовановићи, Маринковићи, Хаџи-Томини, Богићевићи (генерал Антоније Богићевић)
4. 6. Јовановићи, Маринковићи, Павловићи, Јовшићи, Шевићи, Натошевићи (новосадске породице), Паштрмци (Вуле Паштрмац, син Симе М. Паштрмца)
5. Јовановићи и Ристићи (Михаило Г. Ристић и Правда Ристић рођ. Јовановић)

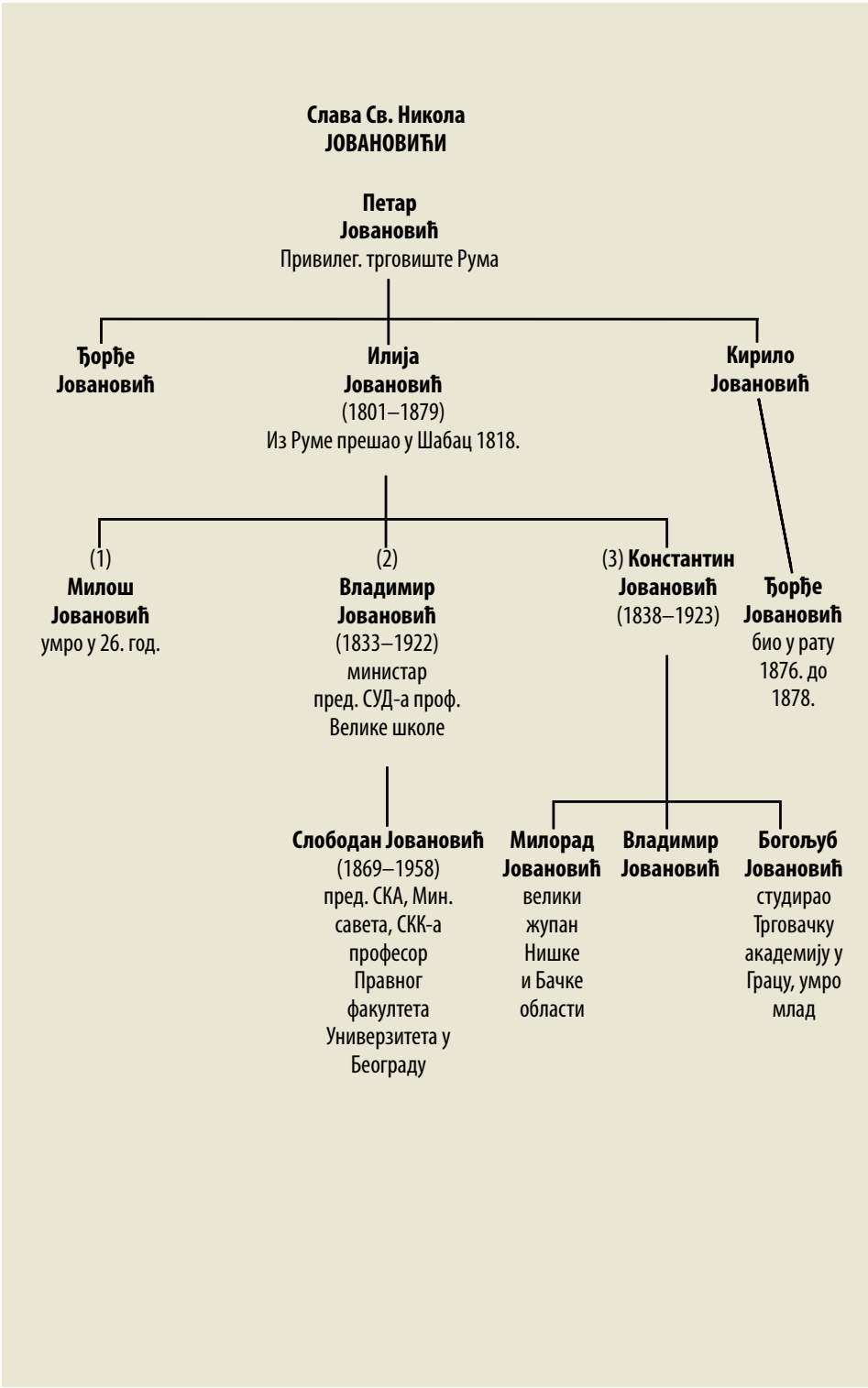
1. ЈОВАНОВИЋИ
(преглед родослова)

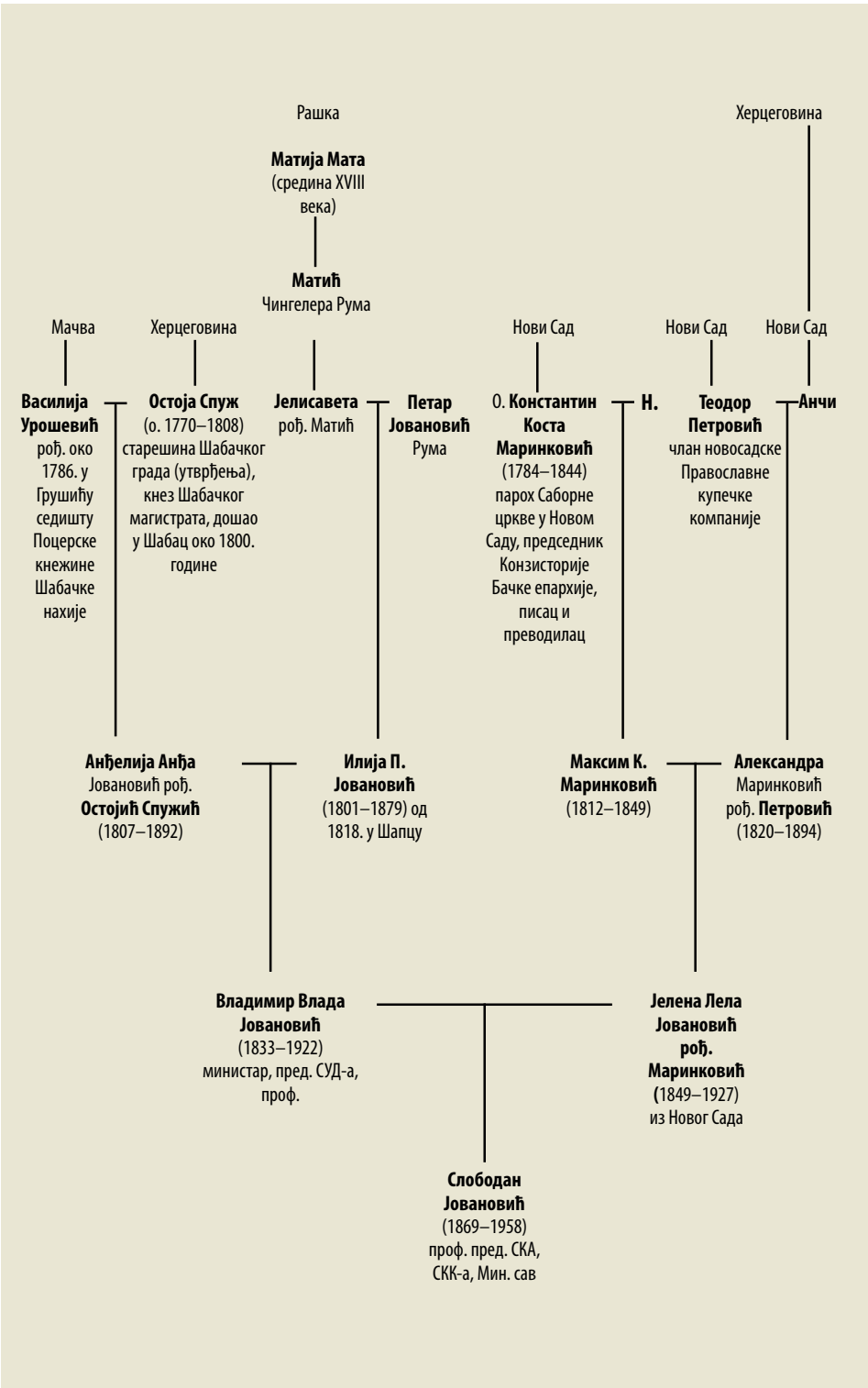
родослов 1. 1.
ЈОВАНОВИЋИ
(основни родослов)

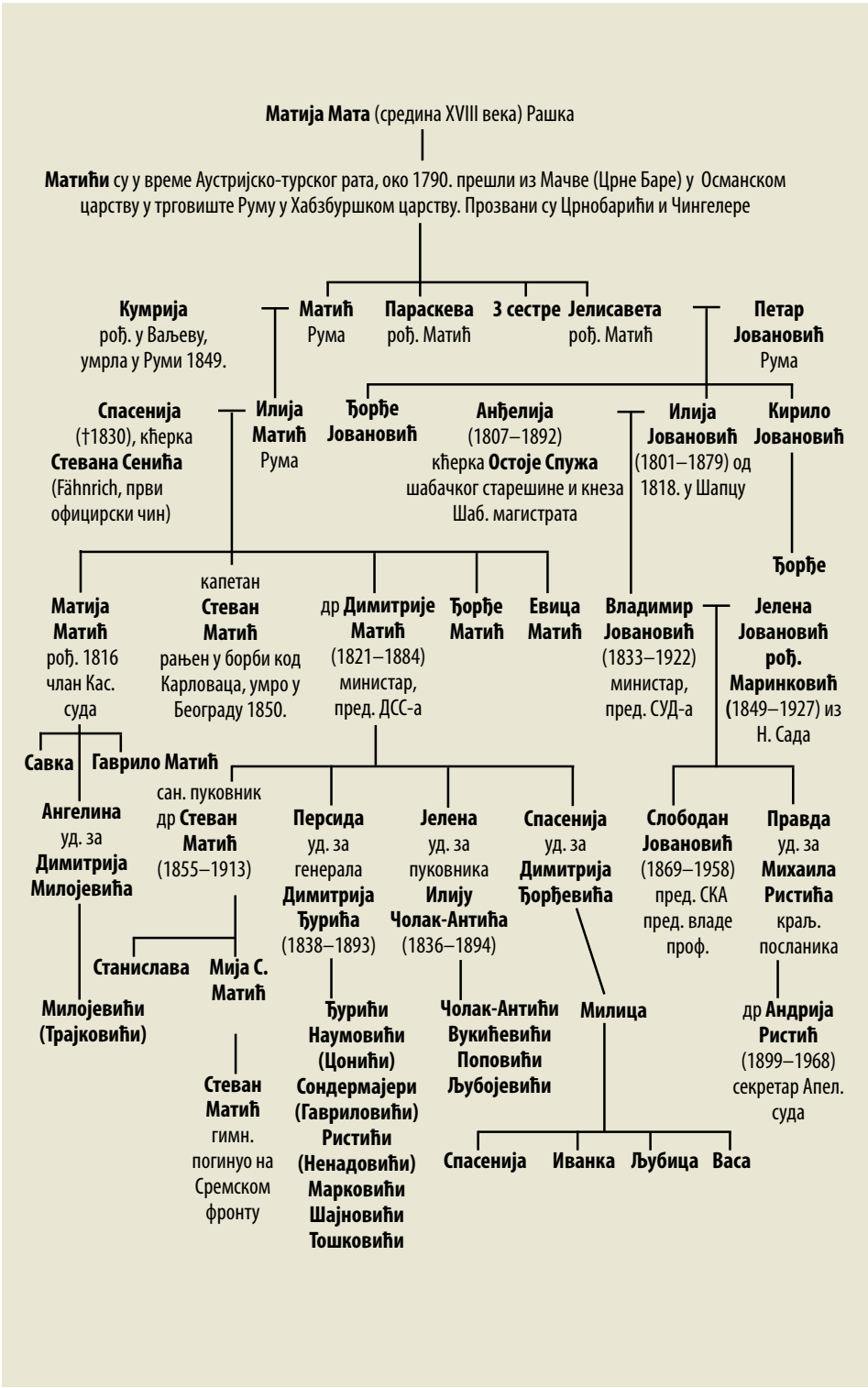
родослов 1. 2.
ЈОВАНОВИЋИ
(патрилинеарни родослов)

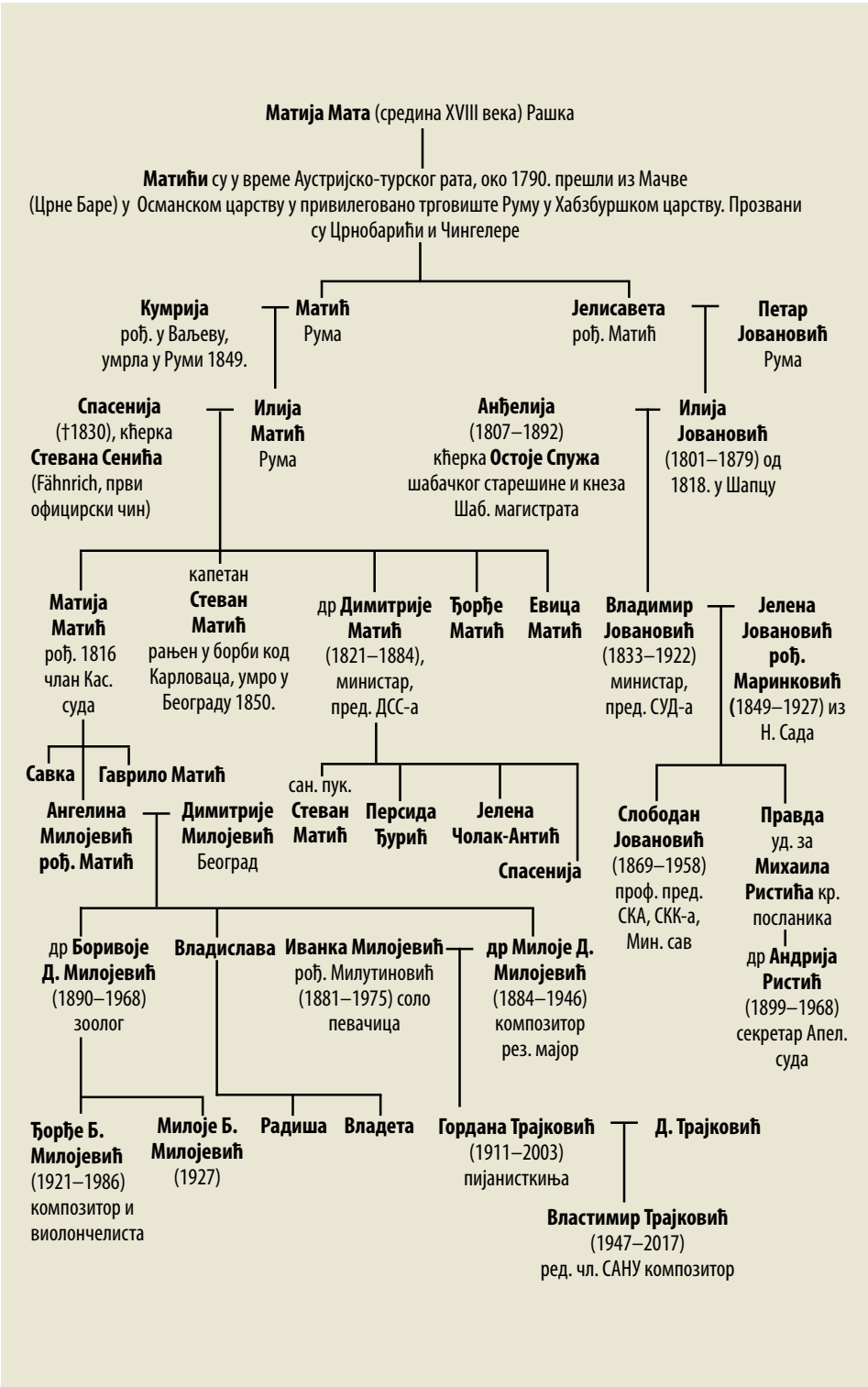
родослов бр. 1. 3.
узлазни (асцендентни) родослов
СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

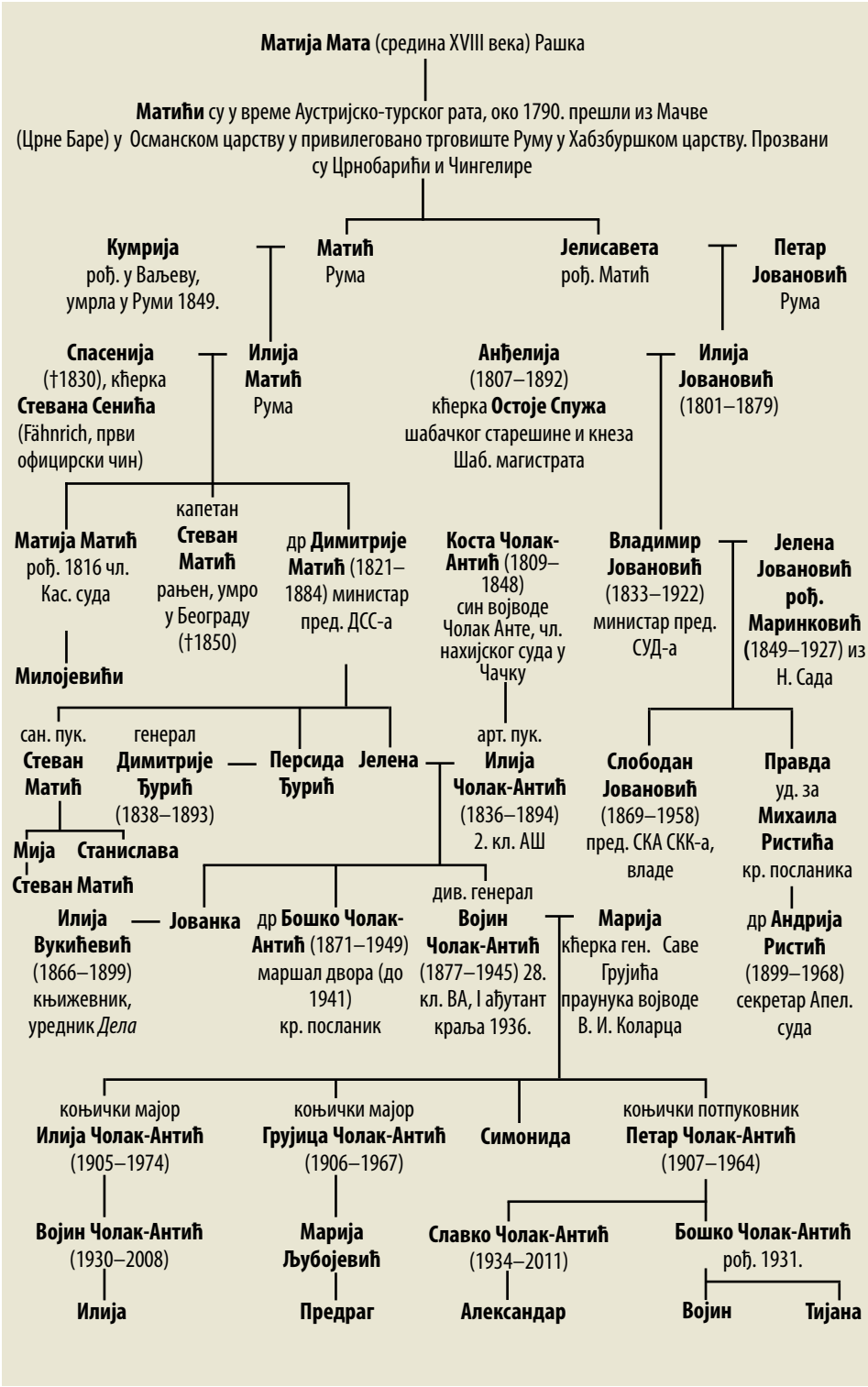
родослов бр. 2
ЈОВАНОВИЋИ И МАТИЋИ
(основни преглед)

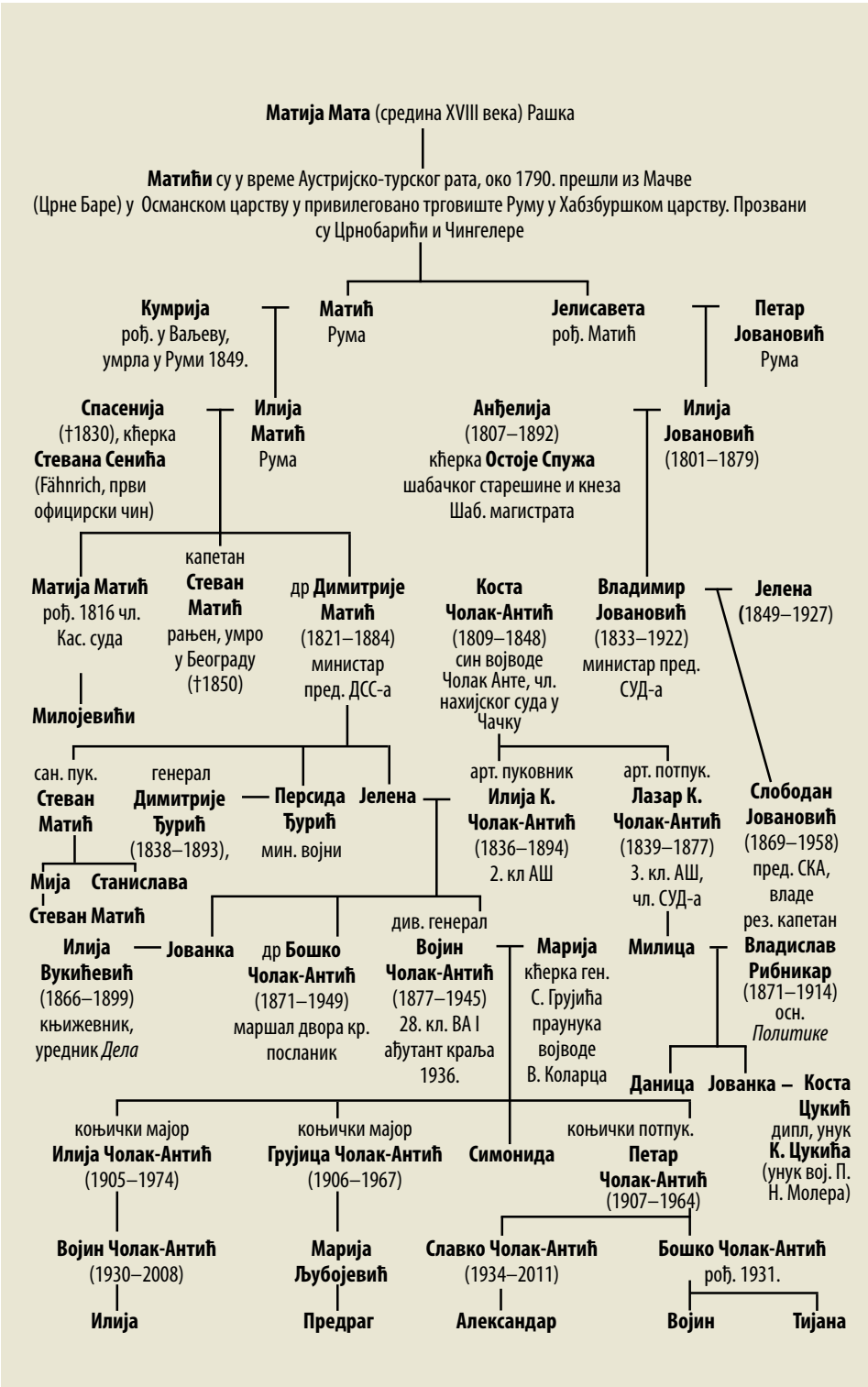
родослов бр. 2. 1.
ЈОВАНОВИЋИ, МАТИЋИ И
МИЛОЈЕВИЋИ

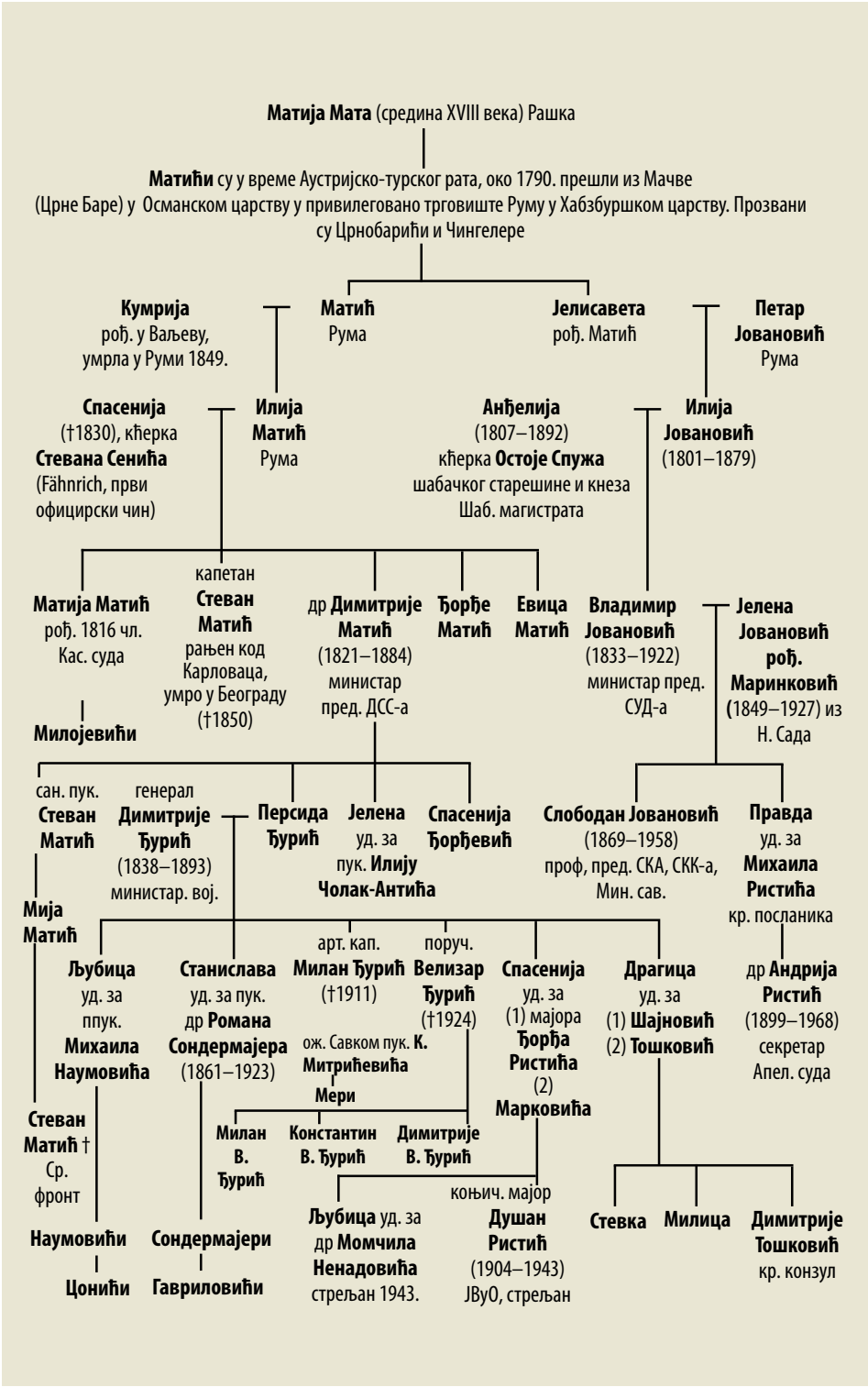
родослов бр. 2. 2. 1.
ЈОВАНОВИЋИ, МАТИЋИ,
ЧОЛАК-АНТИЋИ

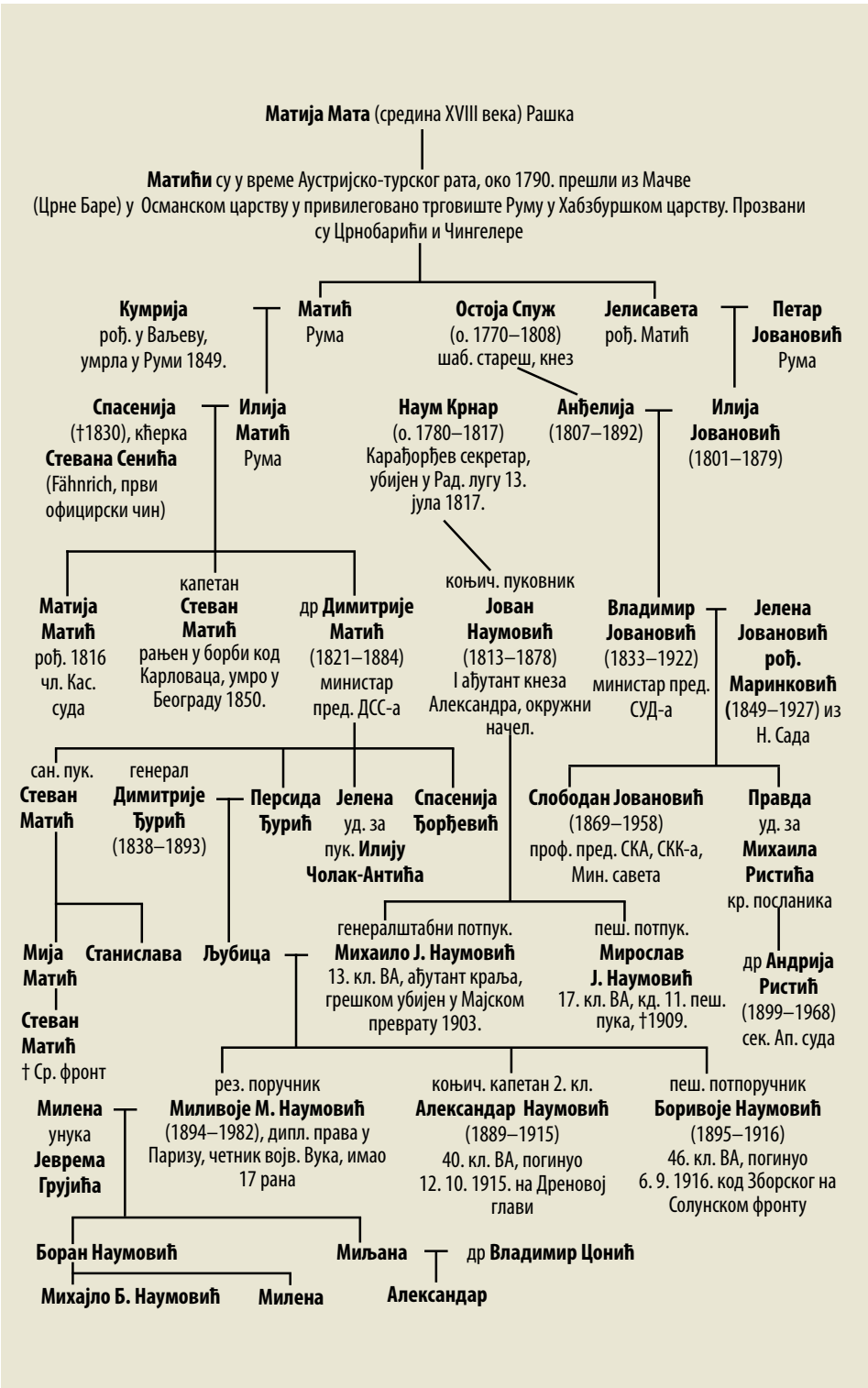
родослов бр. 2. 2. 2.
ЈОВАНОВИЋИ, МАТИЋИ,
ЧОЛАК-АНТИЋИ

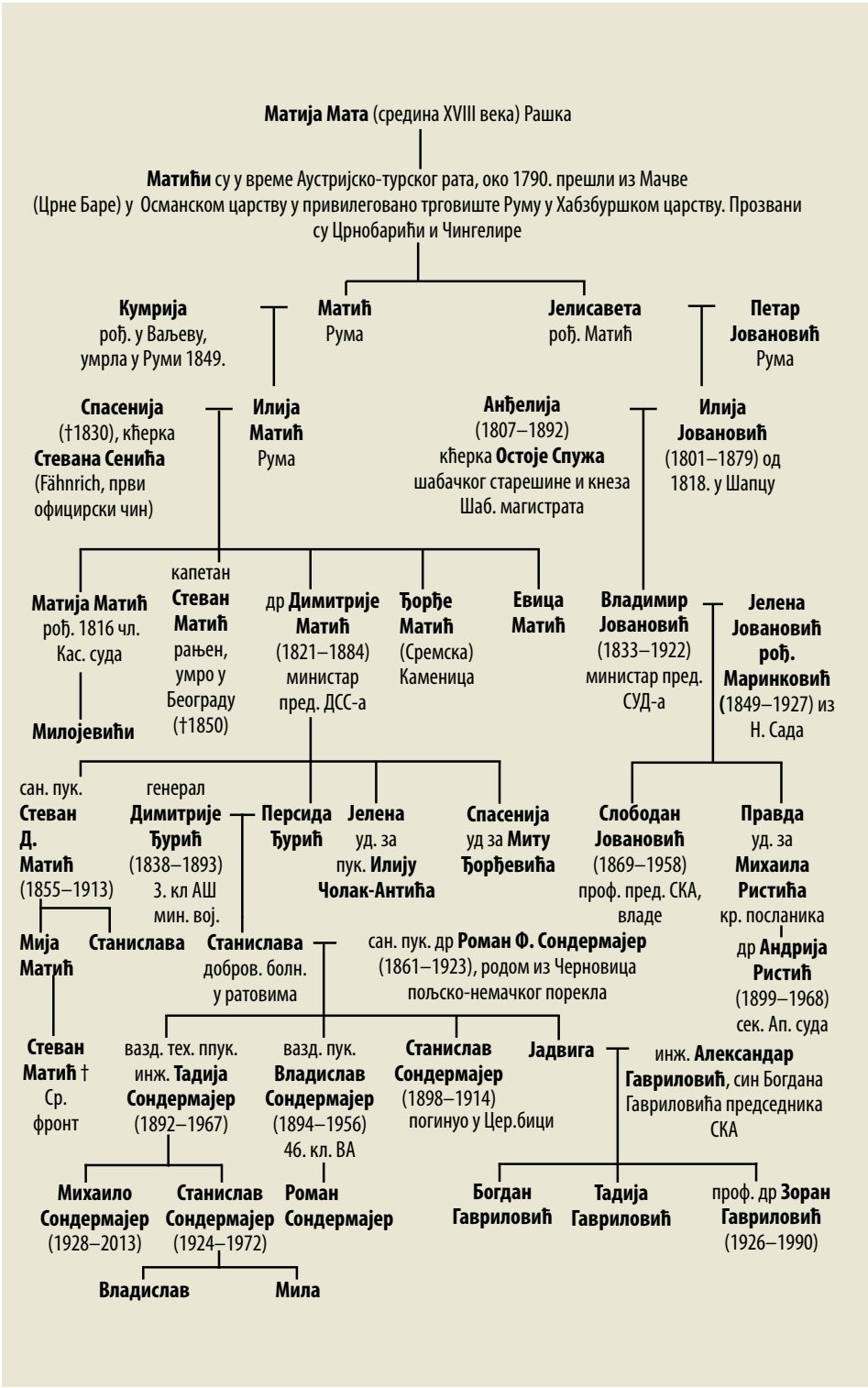
родослов бр. 2. 3.
ЈОВАНОВИЋИ, МАТИЋИ,
ЂУРИЋИ

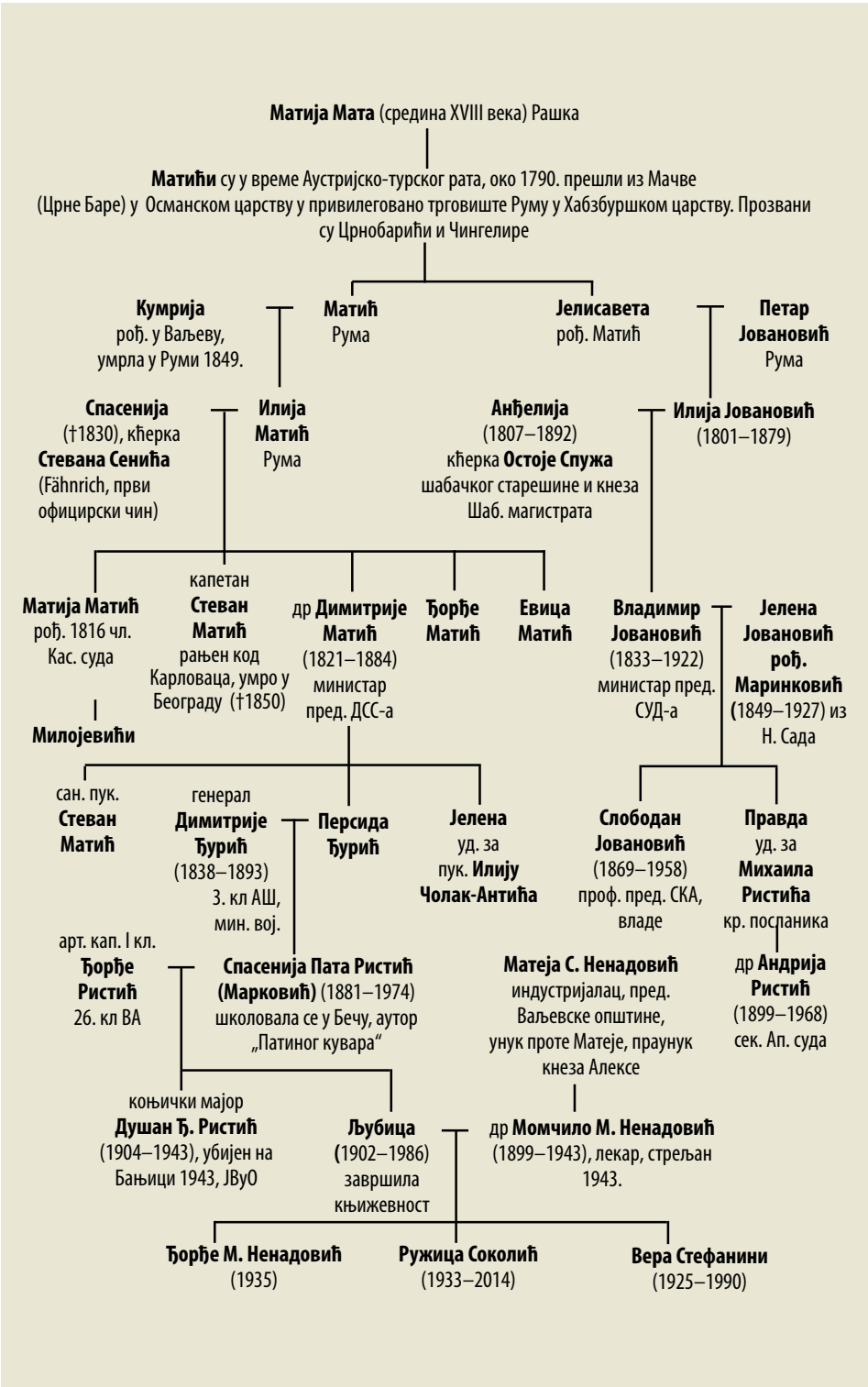
родослов бр. 2. 4.
ЈОВАНОВИЋИ, МАТИЋИ,
ЂУРИЋИ, НАУМОВИЋИ

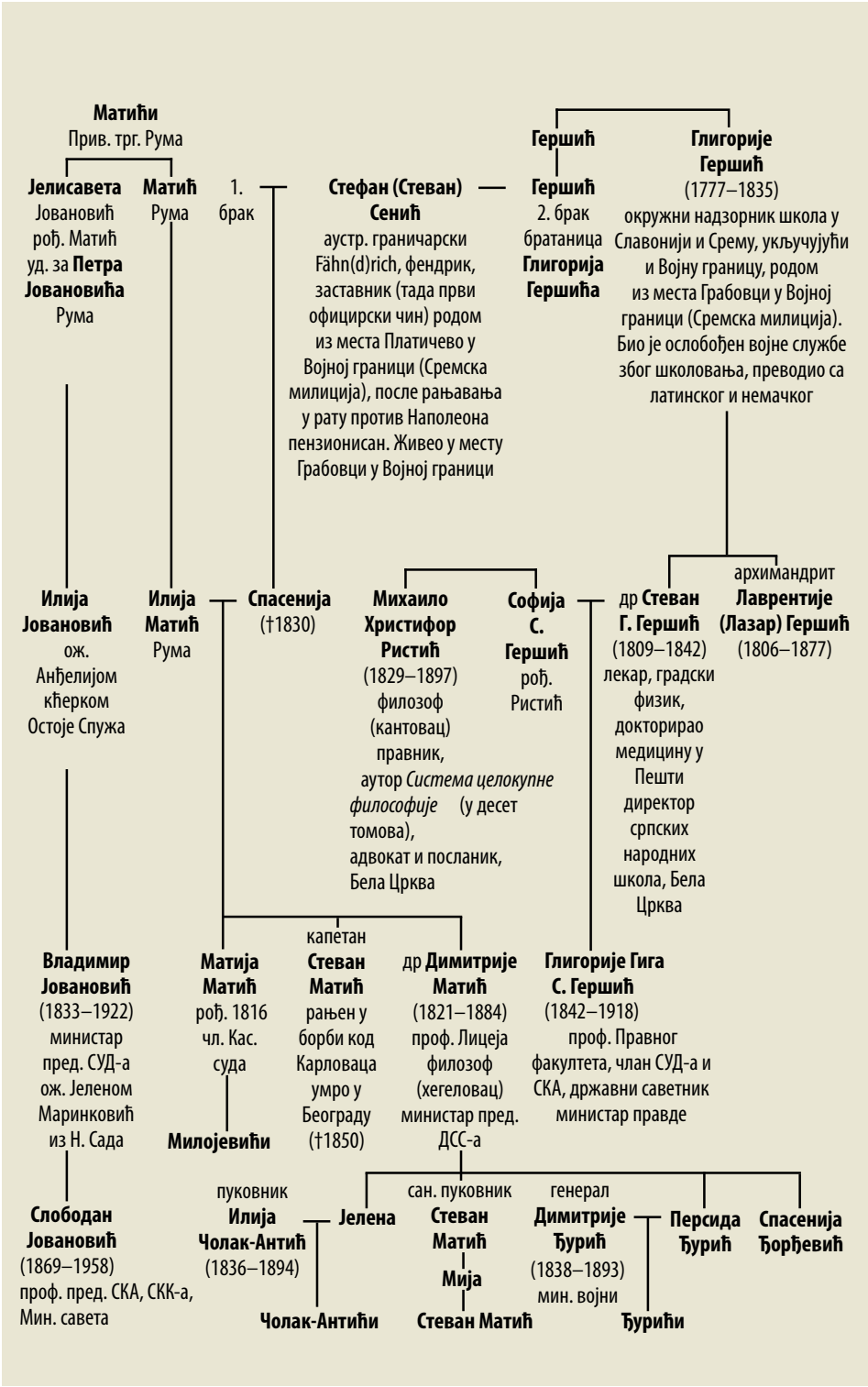
родослов бр. 2. 5.
ЈОВАНОВИЋИ, МАТИЋИ,
ЂУРИЋИ, СОНДЕРМАЈЕРИ

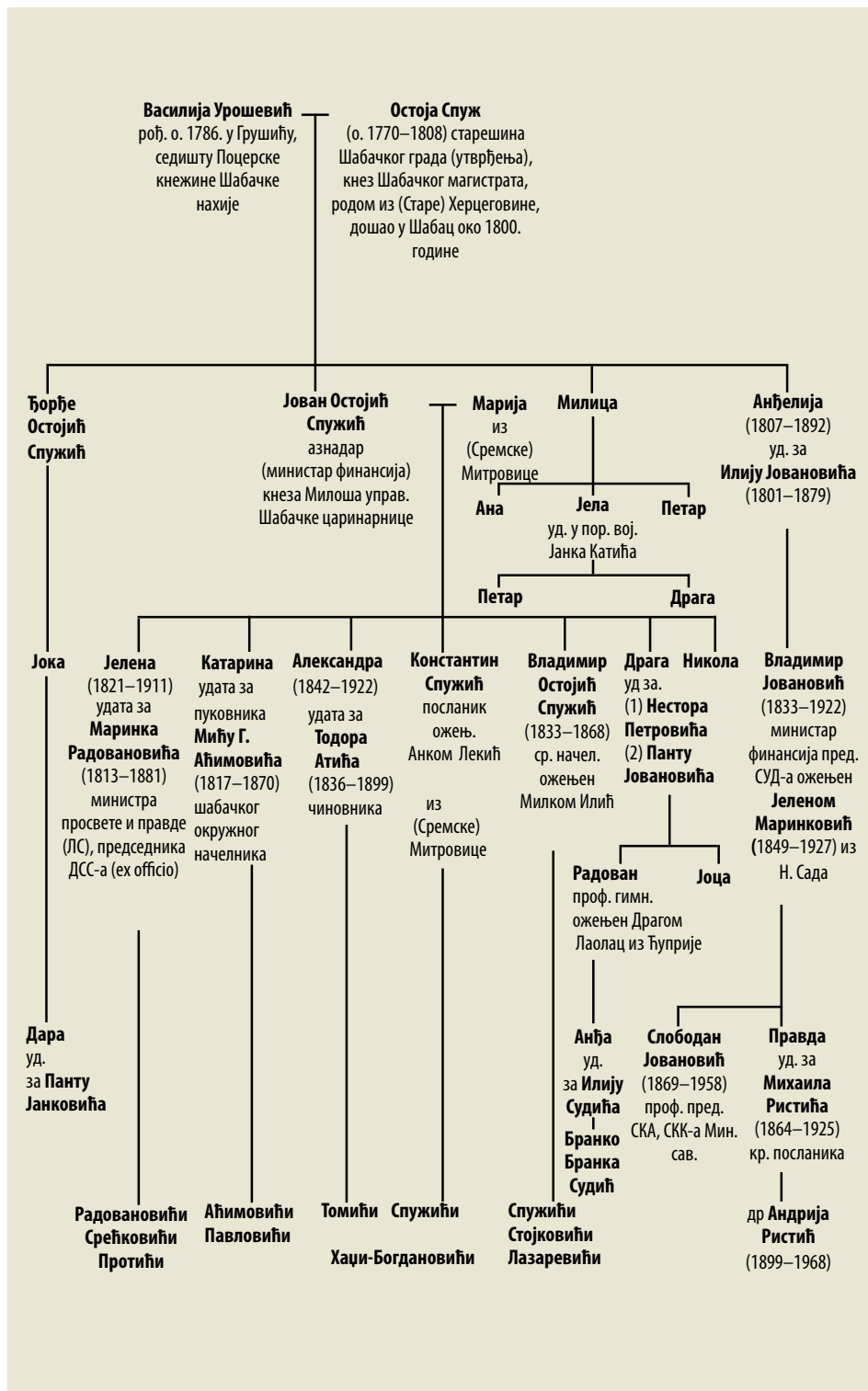
родослов бр. 2. 6.
ЈОВАНОВИЋИ, МАТИЋИ,
ЂУРИЋИ, РИСТИЋИ,
НЕНАДОВИЋИ

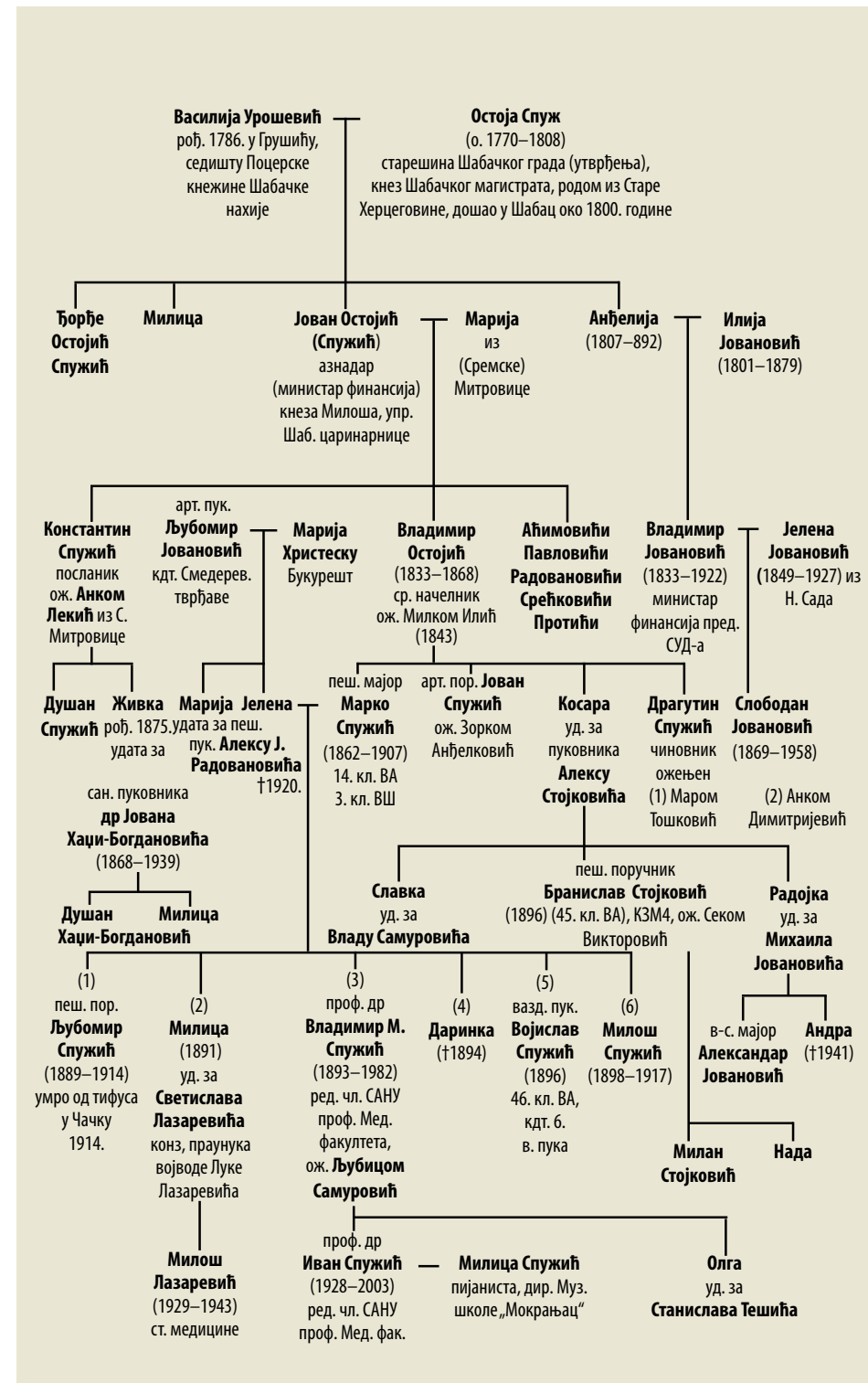
родослов бр. 2. 7.
ЈОВАНОВИЋИ, МАТИЋИ,
ГЕРШИЋИ

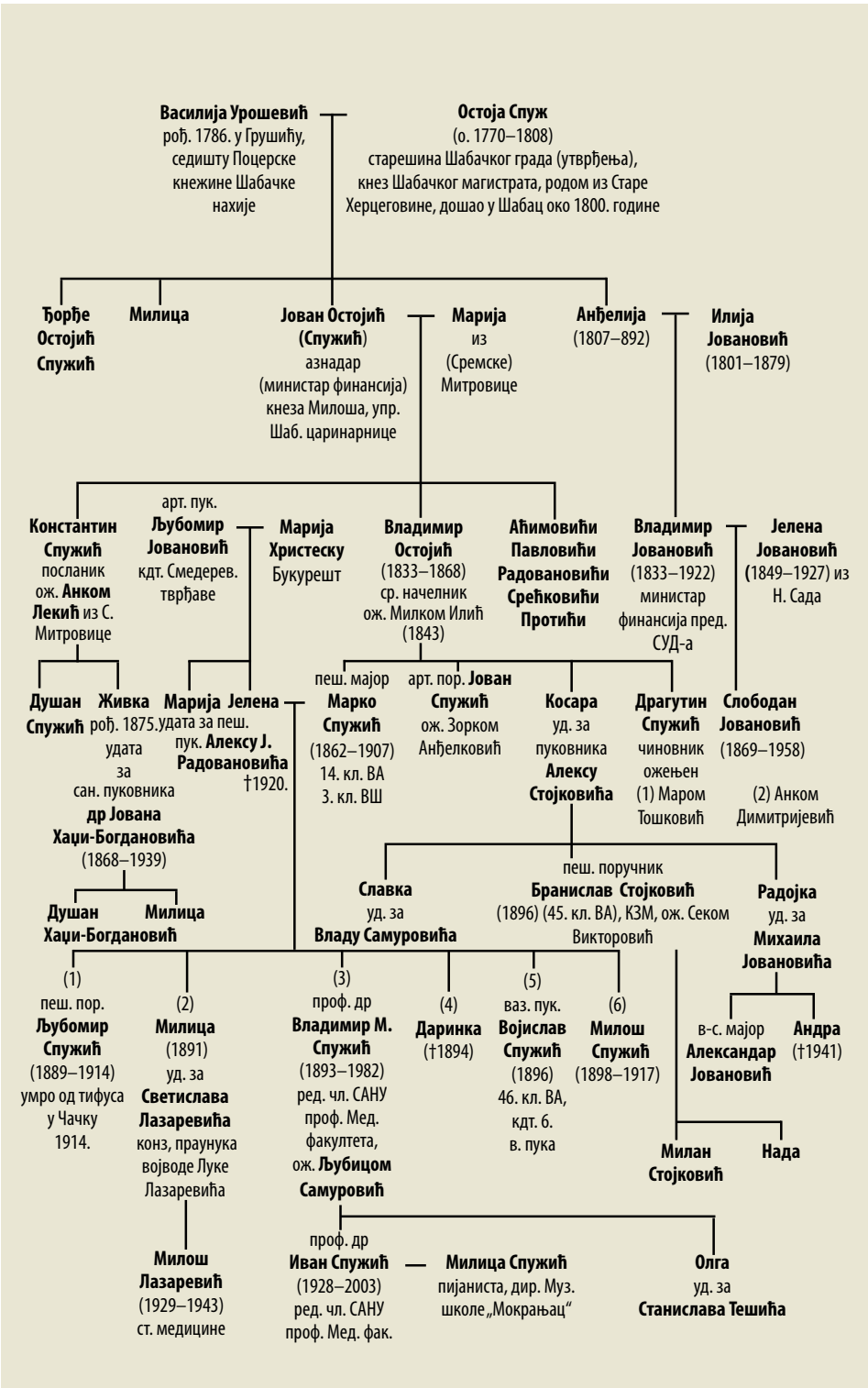
родослов бр. 3.
ЈОВАНОВИЋИ И СПУЖИЋИ
(ОСТОЈИЋИ)
 (основни родослов)

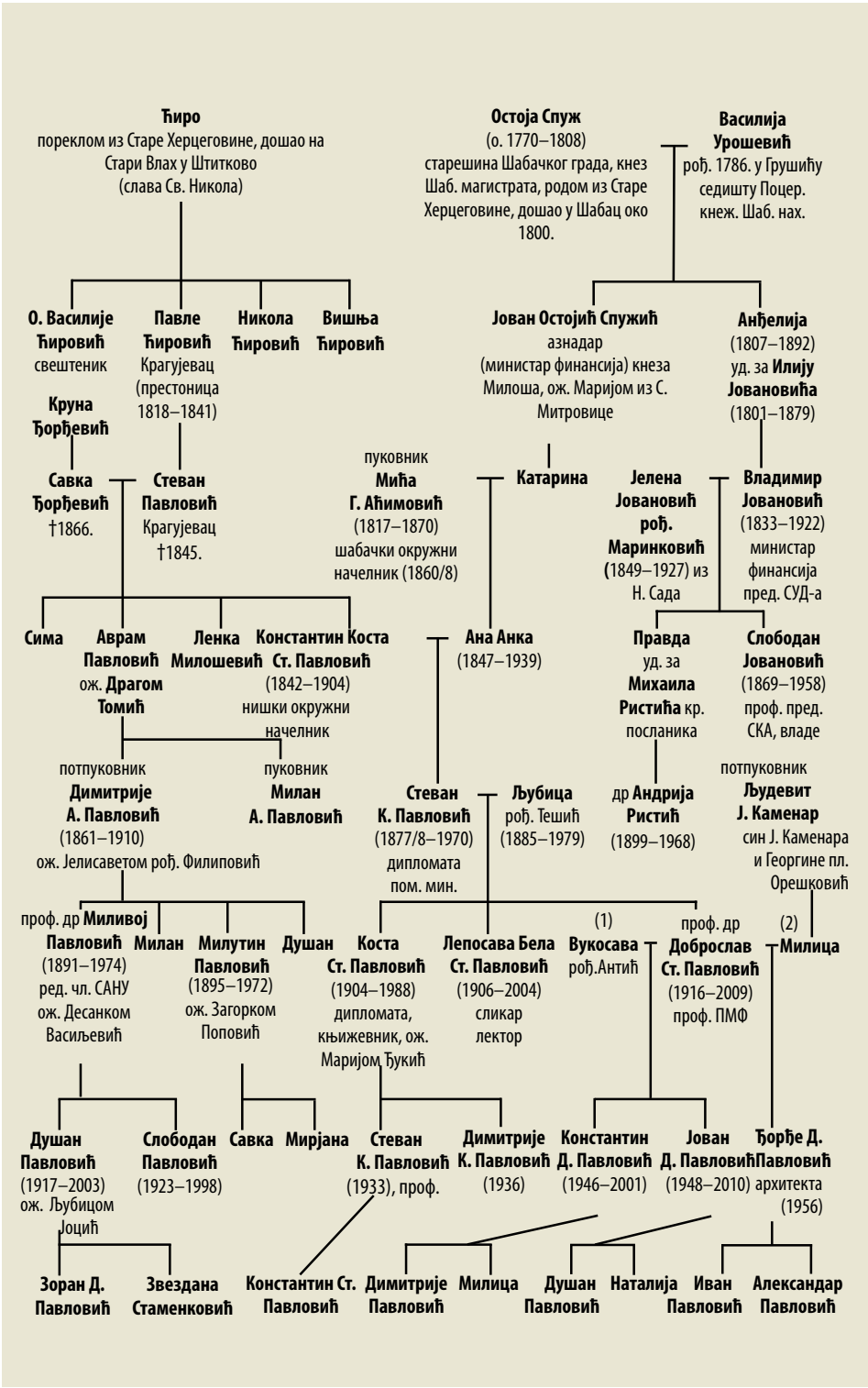
родослов бр. 3. 1.
ЈОВАНОВИЋИ И СПУЖИЋИ
(ОСТОЈИЋИ)

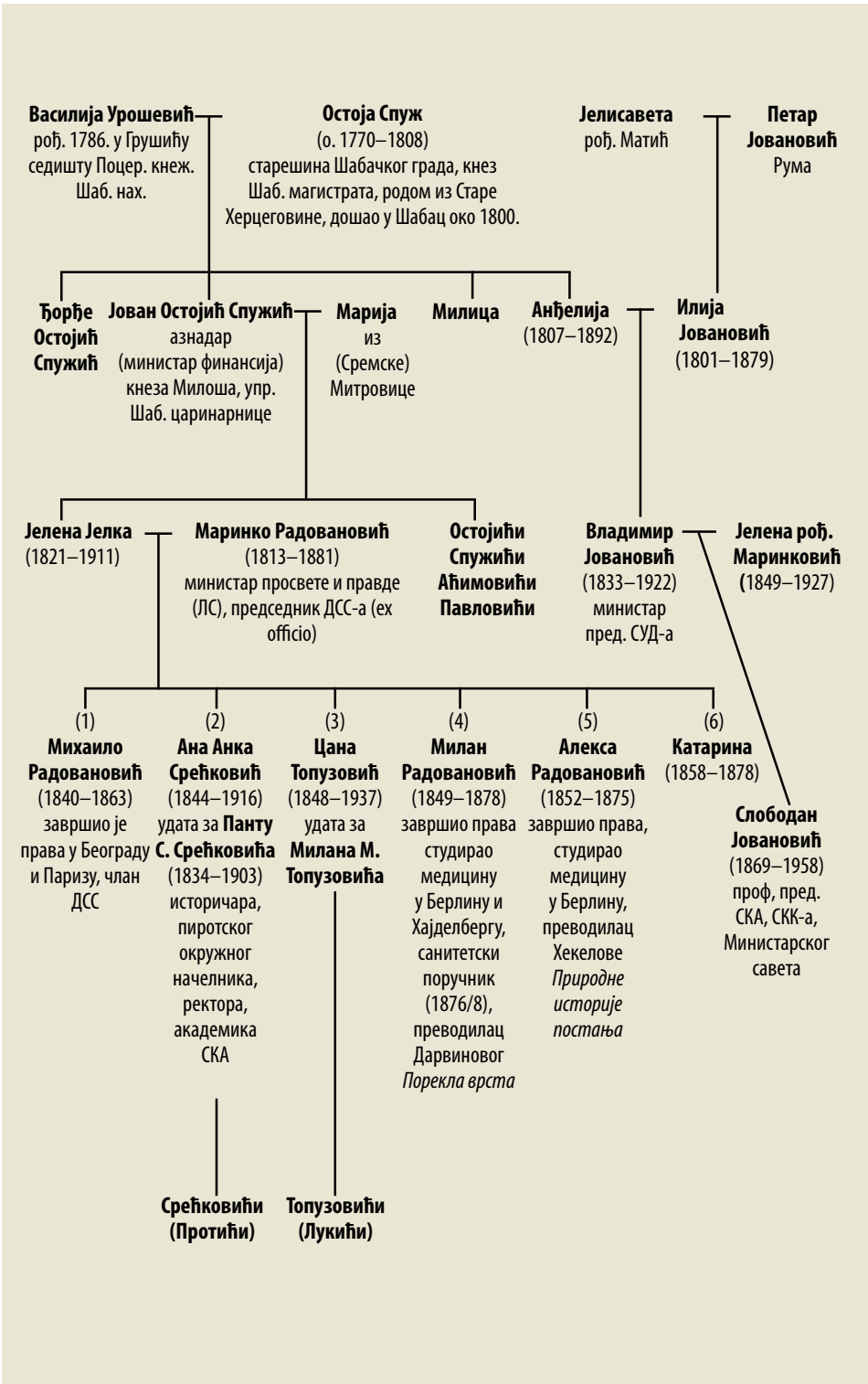
родослов бр. 3. 2. 1.
ЈОВАНОВИЋИ И СПУЖИЋИ
(ОСТОЈИЋИ)

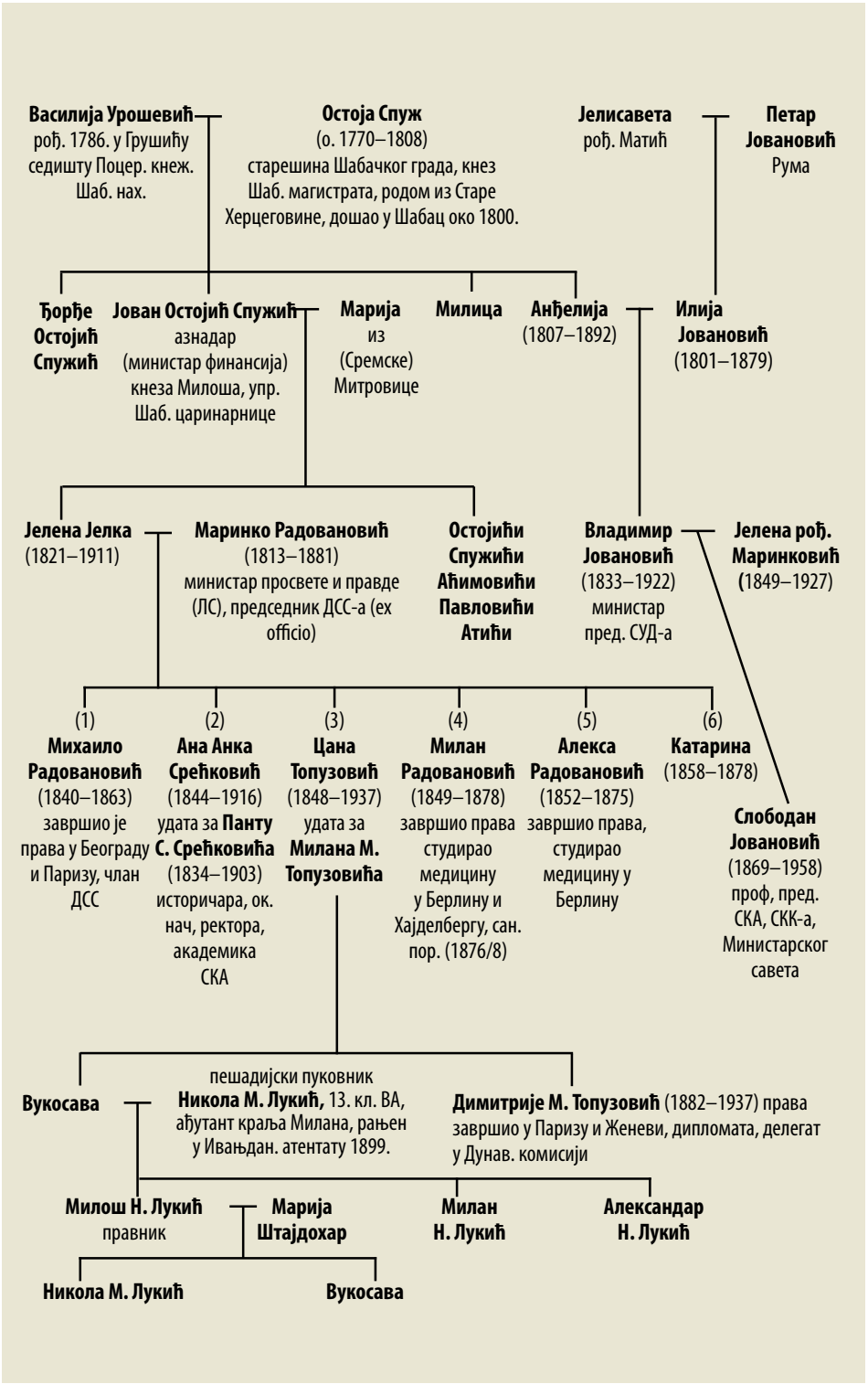
родослов бр. 3. 2. 2.
ЈОВАНОВИЋИ, СПУЖИЋИ
(ОСТОЈИЋИ), АЋИМОВИЋИ,
ПАВЛОВИЋИ

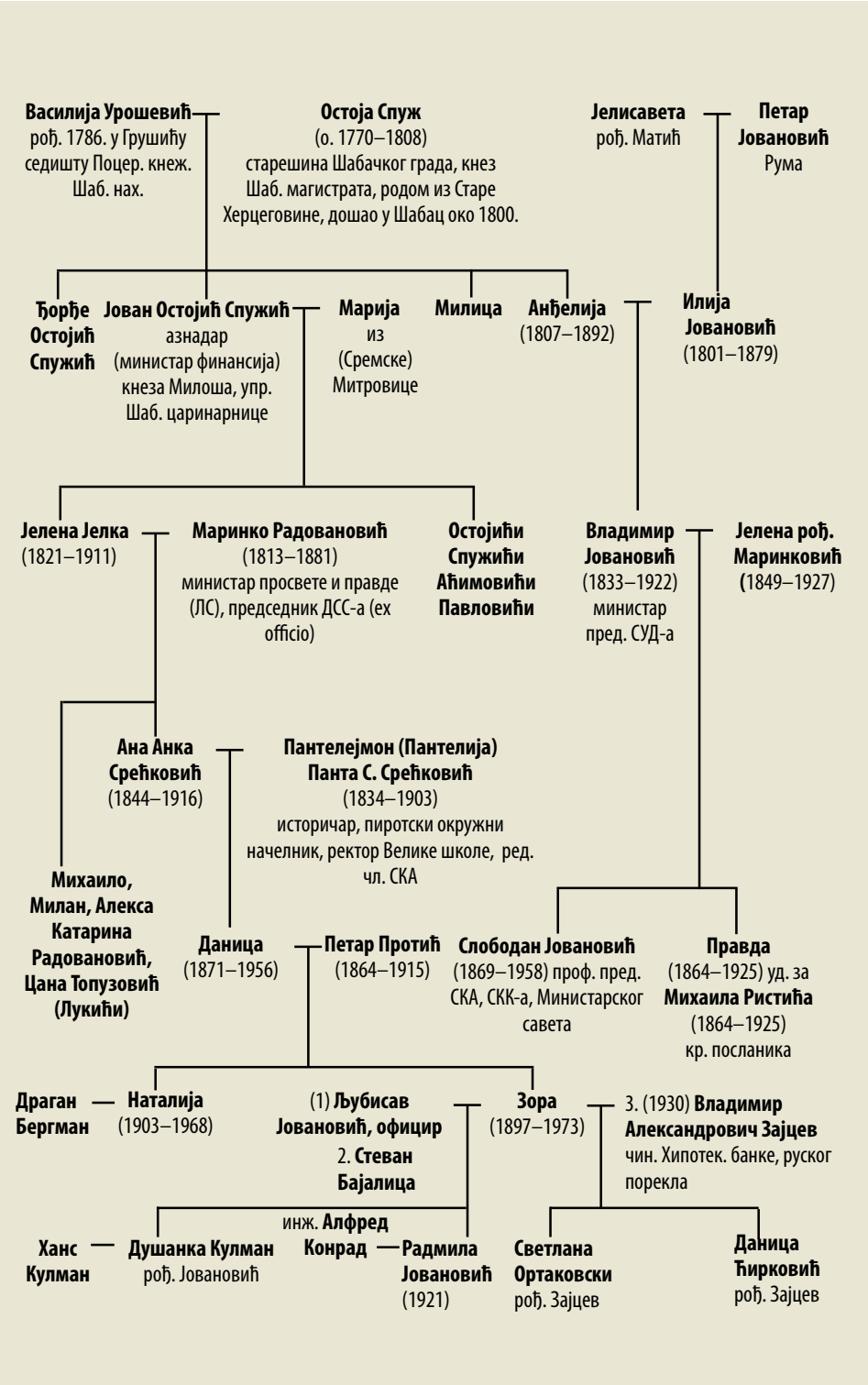
родослов бр. 3. 3.
ЈОВАНОВИЋИ,
СПУЖИЋИ (ОСТОЈИЋИ),
РАДОВАНОВИЋИ

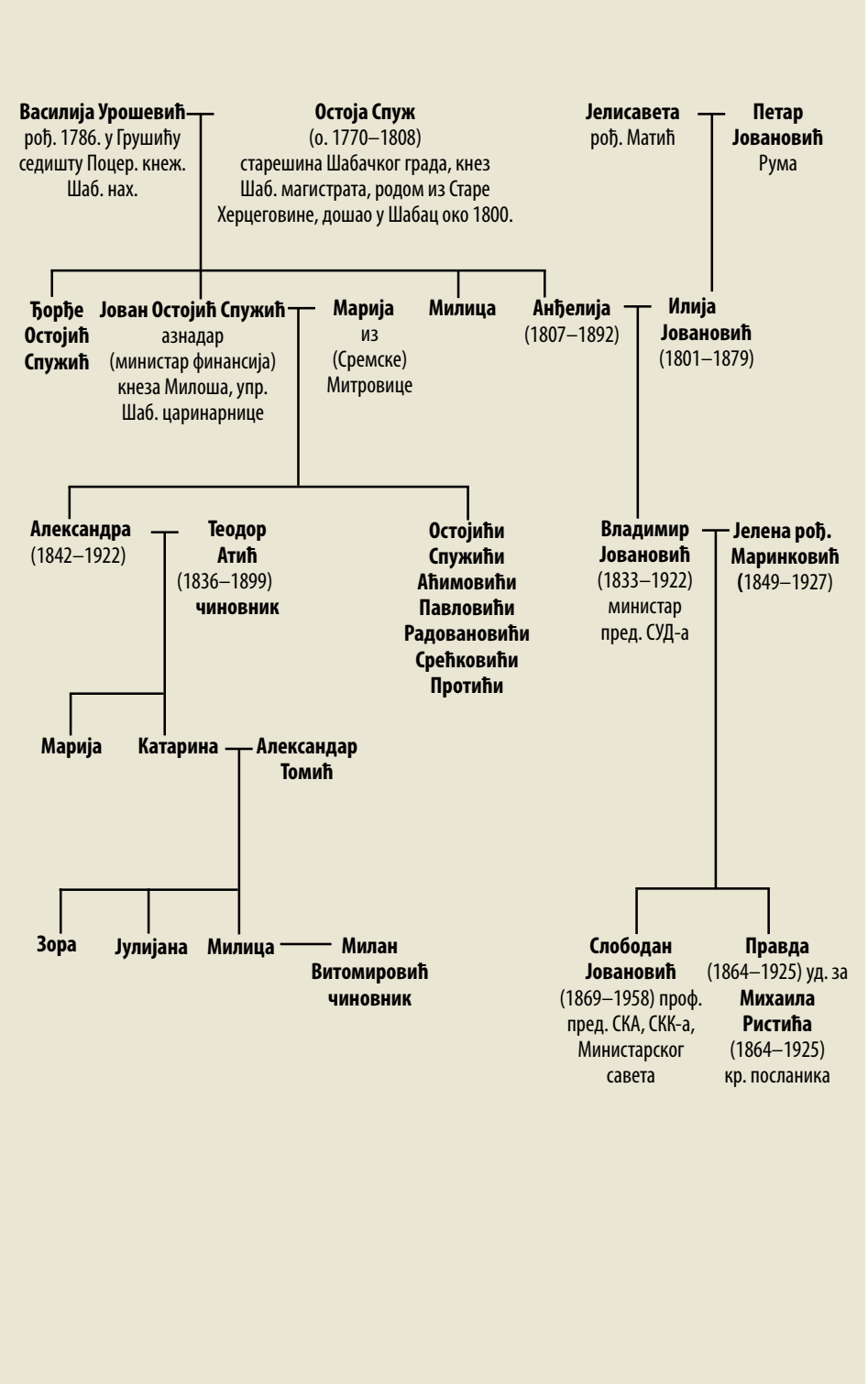
родослов бр. 3. 4.
ЈОВАНОВИЋИ,
СПУЖИЋИ (ОСТОЈИЋИ),
РАДОВАНОВИЋИ,
ТОПУЗОВИЋИ, ЛУКИЋИ

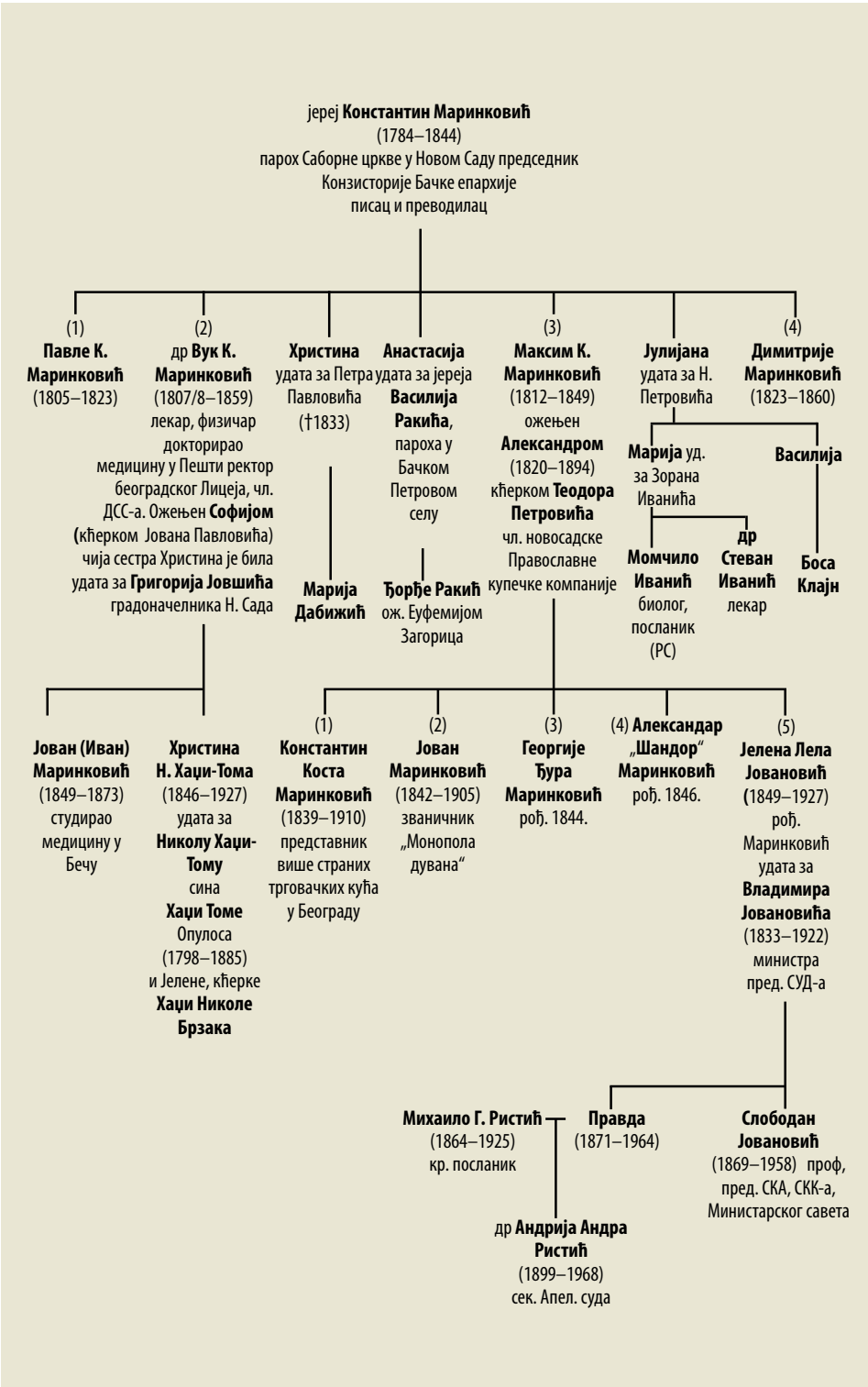
родослов бр. 3. 5.
ЈОВАНОВИЋИ,
СПУЖИЋИ (ОСТОЈИЋИ),
РАДОВАНОВИЋИ,
СРЕЋКОВИЋИ, ПРОТИЋИ

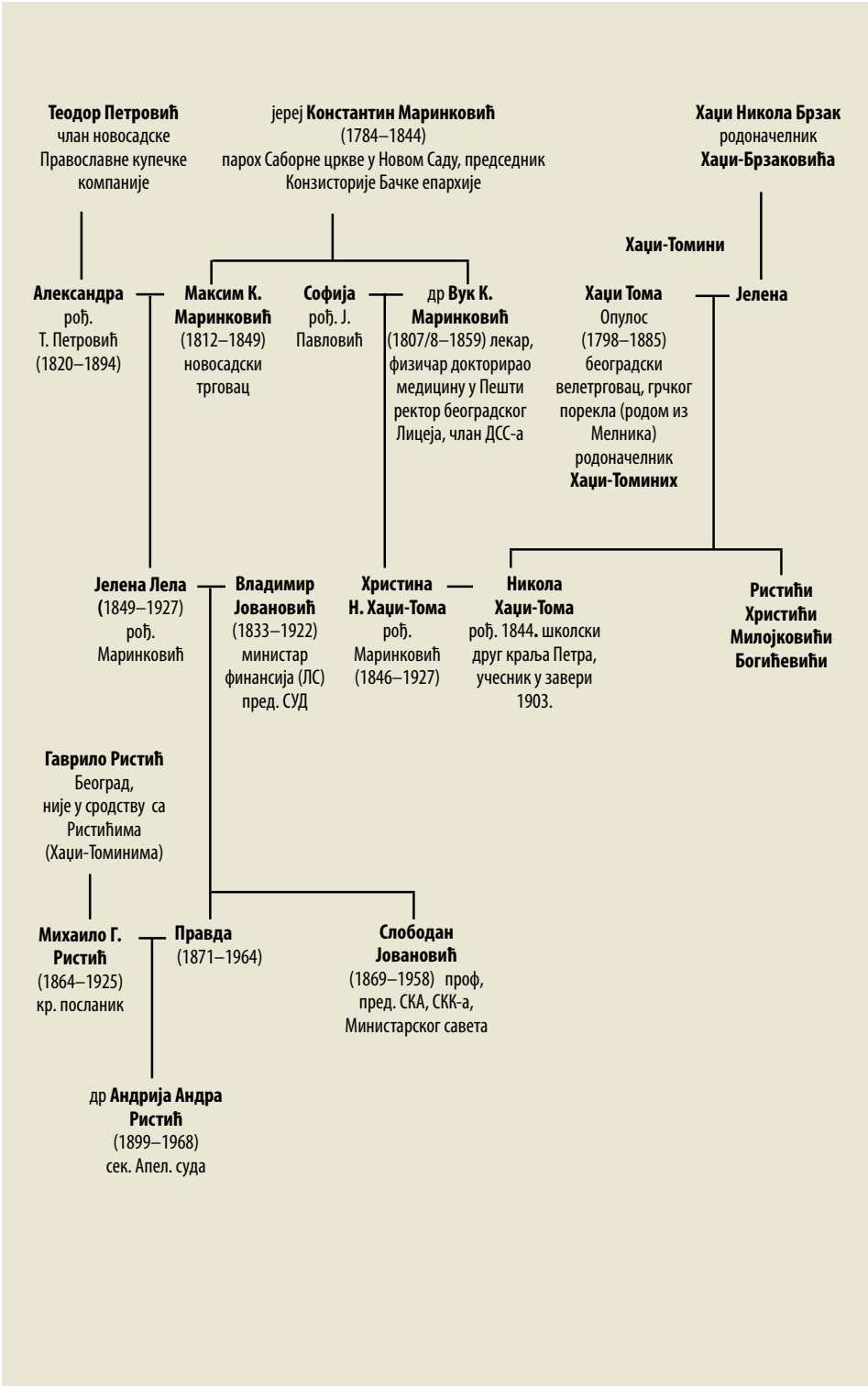
родослов бр. 3. 6.
ЈОВАНОВИЋИ, СПУЖИЋИ
(ОСТОЈИЋИ), АТИЋИ

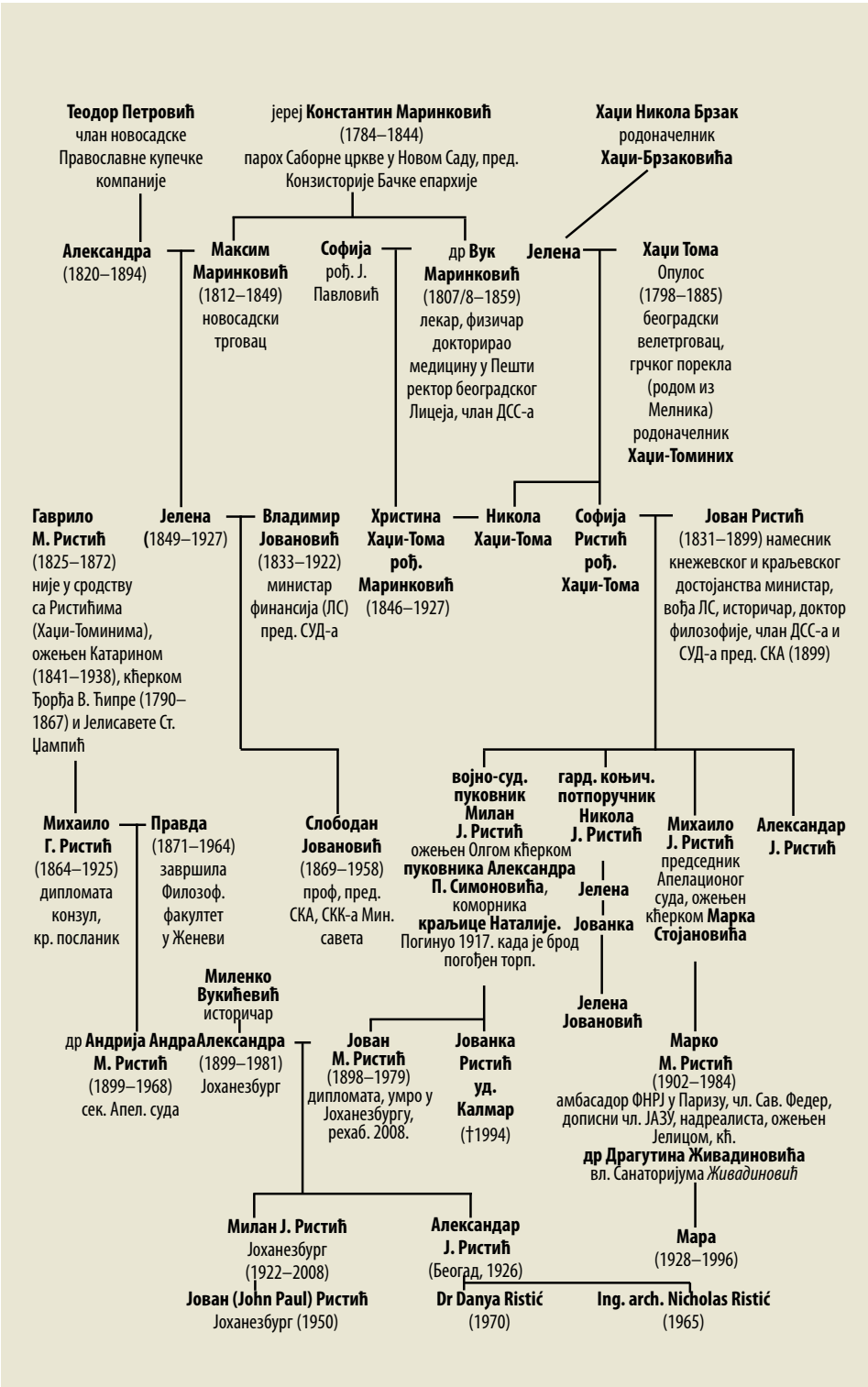
родослов бр. 4.
ЈОВАНОВИЋИ И
МАРИНКОВИЋИ

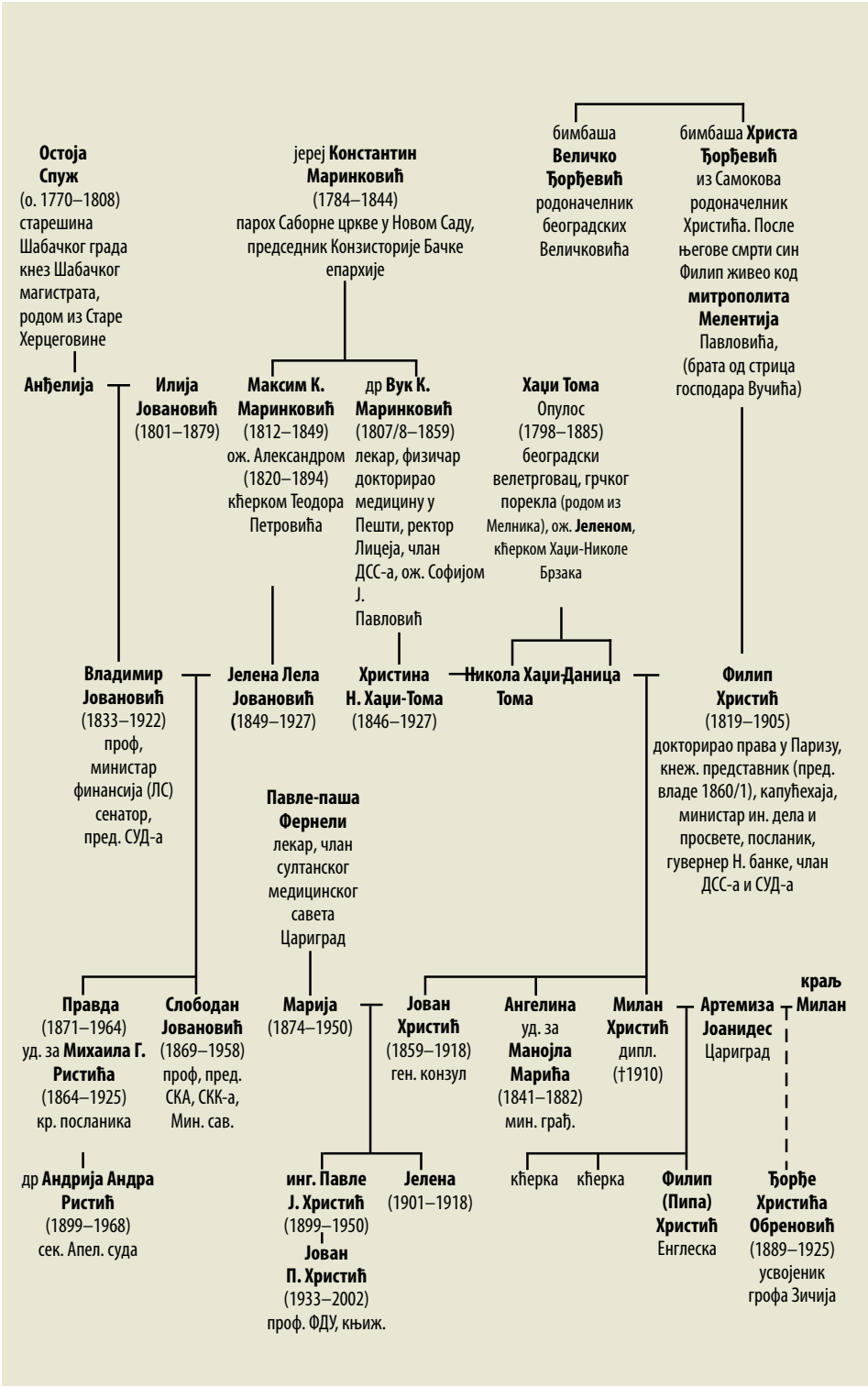
родослов бр. 4. 1.
ЈОВАНОВИЋИ,
МАРИНКОВИЋИ,
ХАЏИ-ТОМИНИ

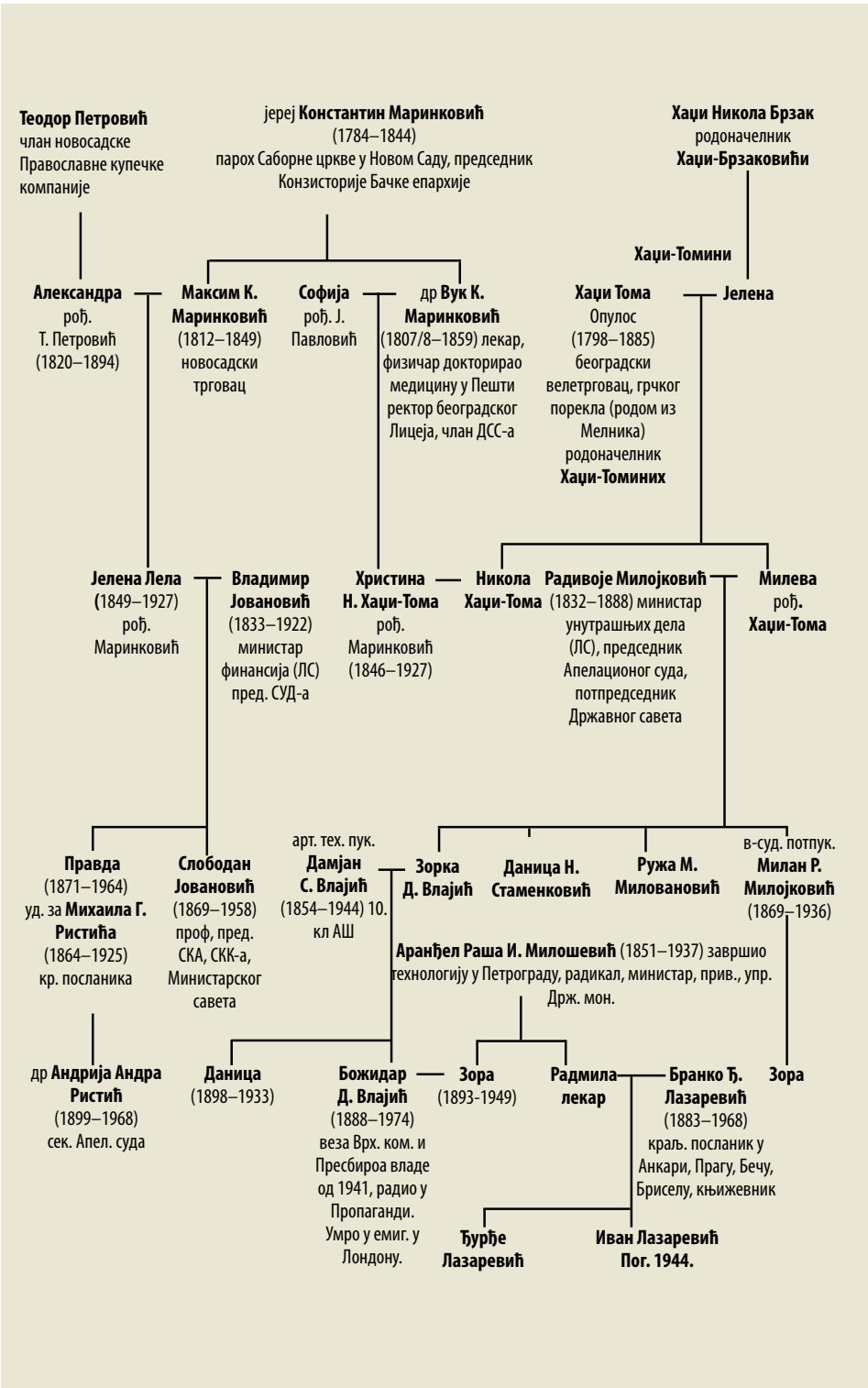
родослов бр. 4. 2.
ЈОВАНОВИЋИ,
МАРИНКОВИЋИ,
ХАЦИ-ТОМИНИ, РИСТИЋИ

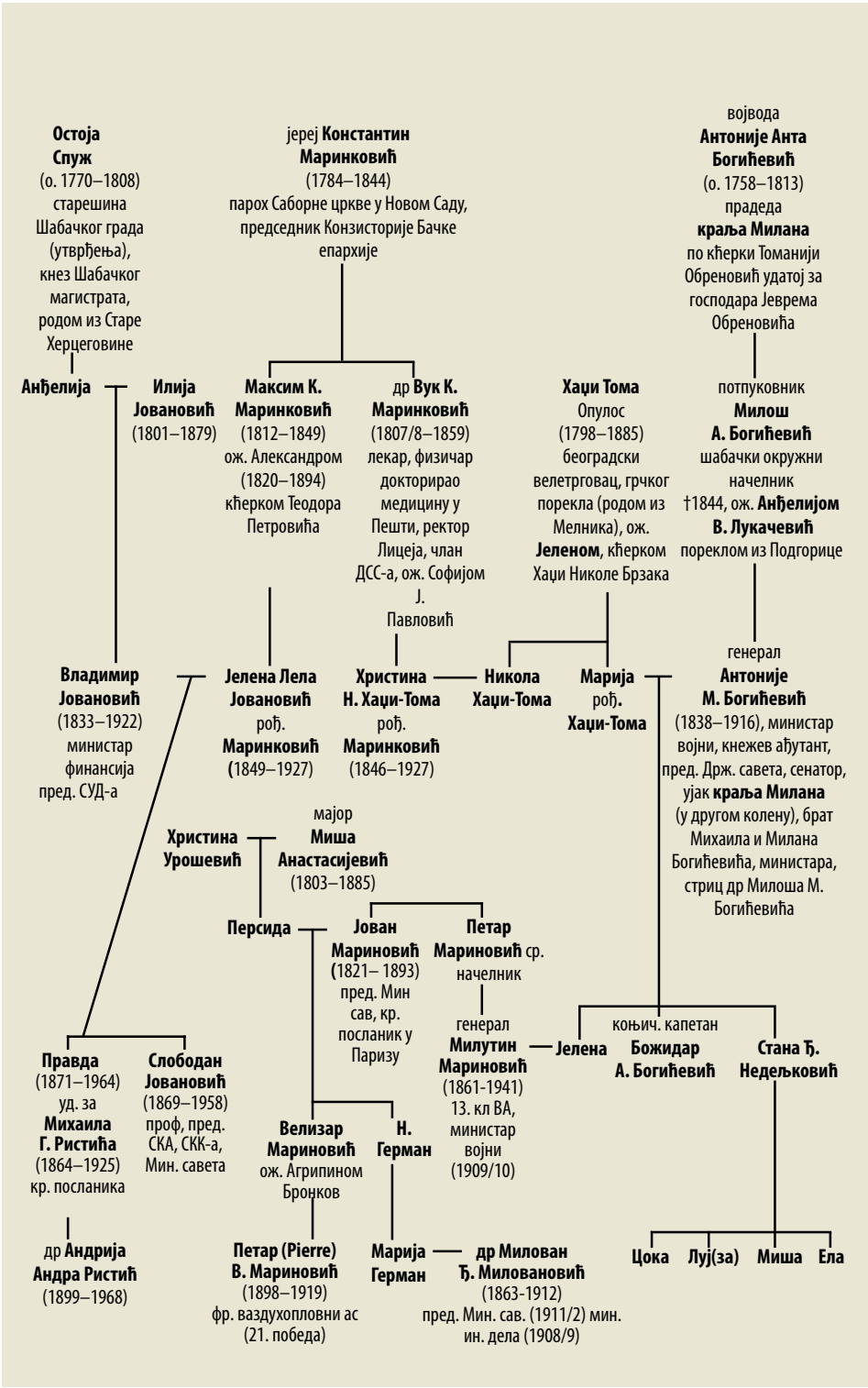
родослов бр. 4. 3.
ЈОВАНОВИЋИ,
МАРИНКОВИЋИ, ХАЦИ-
ТОМИНИ, ХРИСТИЋИ

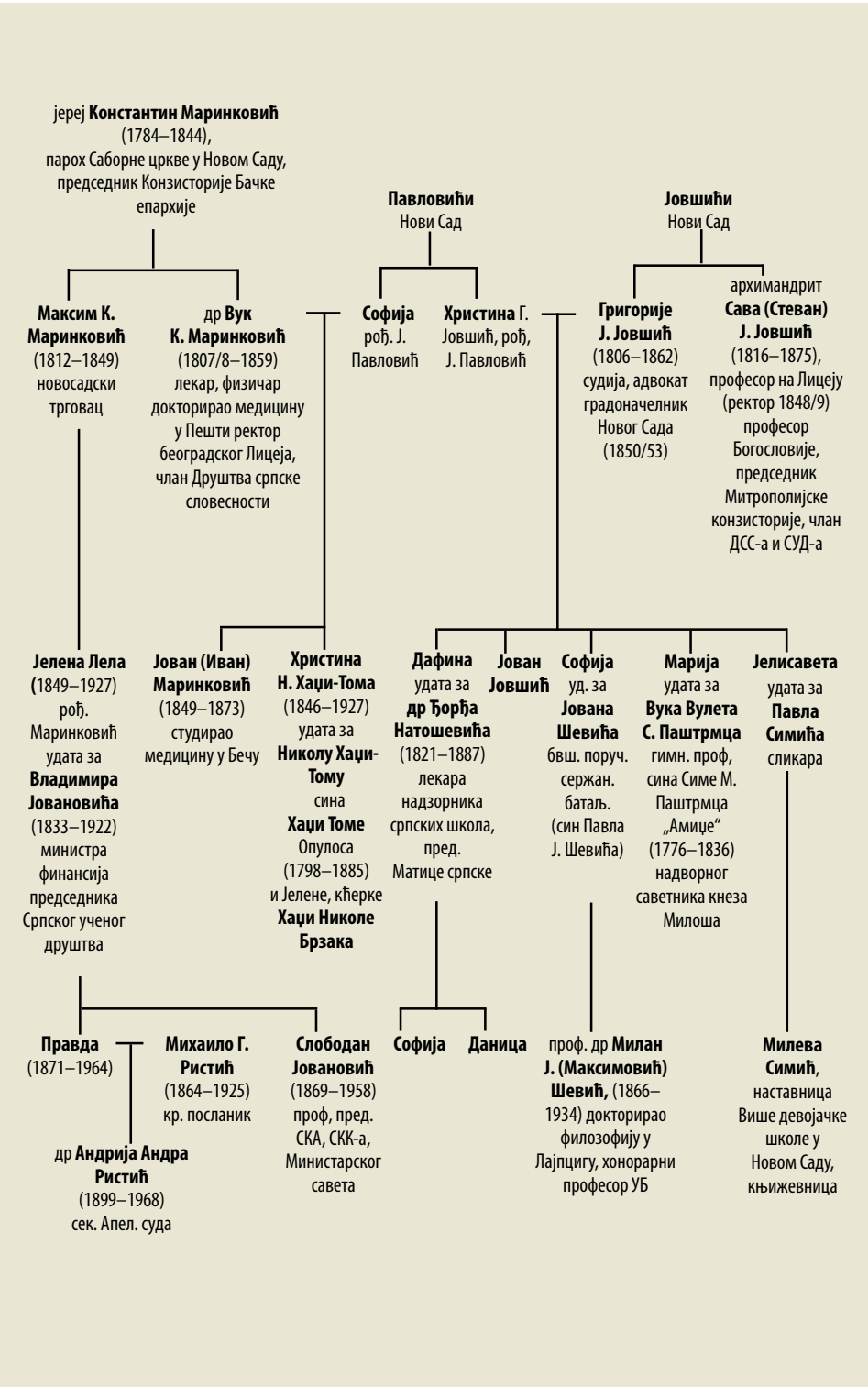
родослов бр. 4. 4.
ЈОВАНОВИЋИ,
МАРИНКОВИЋИ, ХАЦИ-
ТОМИНИ, МИЛОЈКОВИЋИ

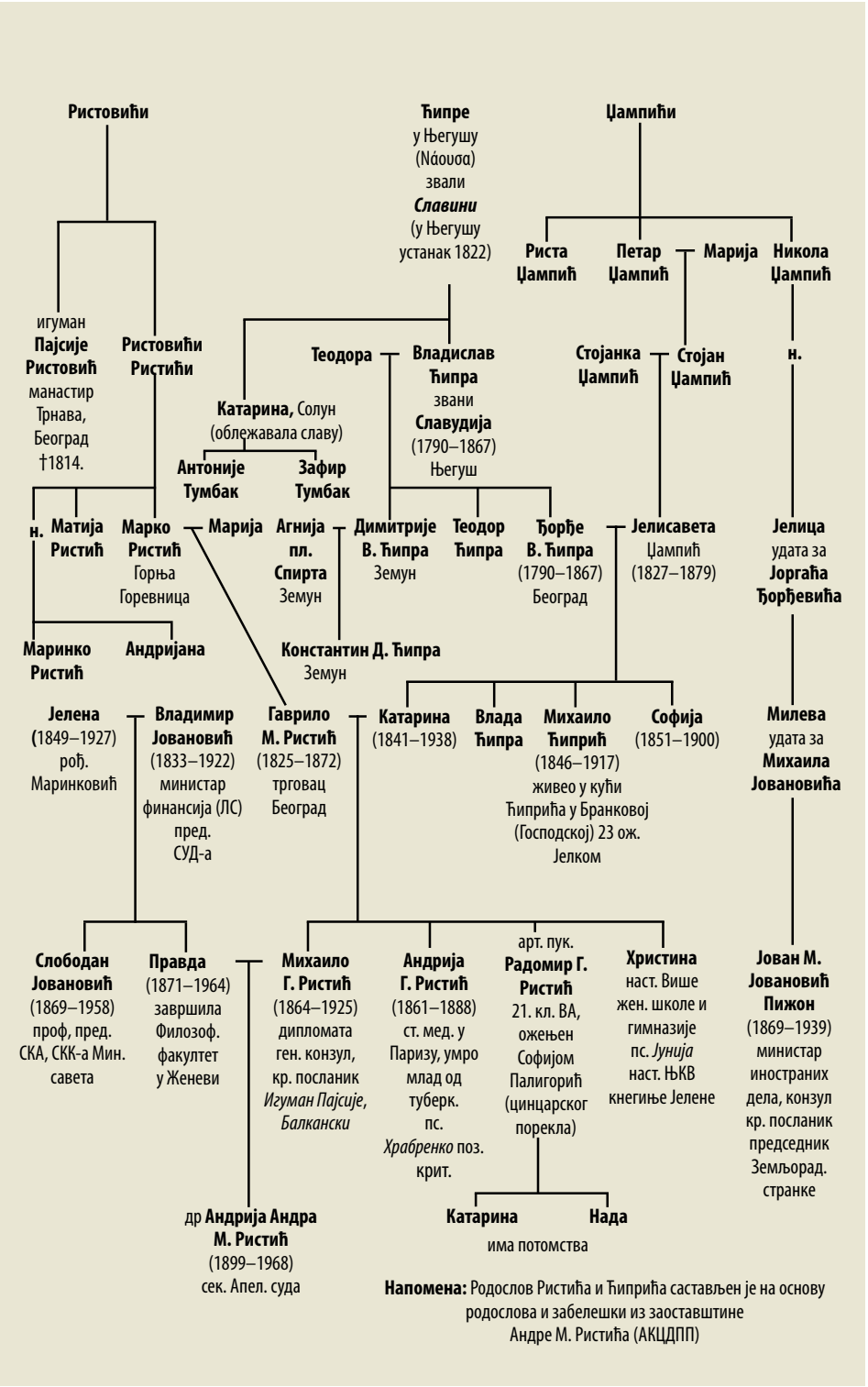
родослов бр. 4. 5.
ЈОВАНОВИЋИ,
МАРИНКОВИЋИ, ХАЦИ-
ТОМИНИ, БОГИЋЕВИЋИ

родослов бр. 4. 6.
ЈОВАНОВИЋИ, ЈОВШИЋИ,
ШЕВИЋИ, НАТОШЕВИЋИ И
ПАШТРМЦИ

родослов бр. 5.
ЈОВАНОВИЋИ И РИСТИЋИ

СКРАЋЕНИЦЕ

Институције, организације
и архиве

СПЦ – Српска православна црква
ДСС – Друштво српске словесности
СУД – Српско учено друштво
СКА – Српска краљевска академија
САНУ – Српска академија наука и уметности
МИД – Министарство иностраних дела
МУД – Министарство унутрашњих дела
МПс – Министарство просвете и црквених послова
СКК – Српски културни клуб

ЛС – Либерална странка
НС – Напредна странка
РС – Радикална странка
ДС – Демократска странка
ЗС – Земљорадничка странка
ВШ – Велика школа
АШ – Артиљеријска школа
ВА – Војна академија
ВШВА – Виша школа Војне академије

АС – Архив Србије
АСАНУ – Архив Српске академије наука и уметности
АСАНУ, ЗСЈ – Архив Српске академије наука и уметности, Заостав-
штина Слободана Јовановића
АСАНУ, ЗМР – Архив Српске академије наука и уметности, Заостав-
штина Михаила Г. Ристића
ИАБ – Историјски архив Београда
ИАБ, ЛФВЈ – Историјски архив Београда,
Лични фонд Владимира Јовановића
АЈ – Архив Југославије
ВА – Војни архив
НБС – Народна библиотека Србије
УБ – Универзитетска библиотека
ИМС – Историјски музеј Србије
МПУС – Музеј позоришне уметности Србије
SP – Archives des Sciences Po, Paris
АКЦДПП – Архив Културног центра „Дом породице Павловић“
ЗВТ – Заоставштина Властимира Трајковића (и Милоја Милојевића)
ЗТС – Заоставштина Тадије Сондермајера

Београд, 27. марта 1941.
године (МГБ)

Сабрана дела Слободана Јовановића

СД – Слободан Јовановић, *Сабрана дела* I–XII, приредили Радован Самарџић и Живорад Стојковић, БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990–1991.

Скраћенице у графички приказаним родословима

Називи појединих држава, градова и места временом су се мењали. Називи занимања и чинова такође су се мењали (нпр. реч *јенерал* била је у употреби у међуратном периоду упоредо са речју *ђенерал*). Промене у правопису, обичаји и надимци утицали су и на лична имена. Ујак Слободана Јовановића, на пример, крштен је као Георгиј, а звали су га Георгије, Ђорђе и Ђура. Име Михаило писало се на више различитих начина у XIX веку: Михаил, Михаило, Михајло, Мијаило, Мијајло и др. Из различитих разлога мењала су се имена добијена на крштењу (нпр. Константин – Стојан, Јоаникије – Милан, [X]ипократ – Владан).

Придржавали смо се важећих правила транскрипције, а у случајевима где постоје различите, мање-више равноправне могућности транскрибовања, давали смо предност убичајеном (мада и ту има недоумица) начину изговарања страних имена.

Графичко приказивање родослова је веома сложено, посебно када се приказују целе породичне мреже са подацима о годинама рођења и смрти, образовању, професији и појединим важним догађајима. Због тога смо, према потреби, користили и друге скраћенице.

- Апел. суд – Апелациони суд
- арм. – армијски
- арм. обл. – армијска област
- арт. – артиљеријски
- батаљ. – батаљон
- бриг. – бригадни
- вазд. – ваздухопловни (или само в.)
- војв. – војвода
- вазд. тех. ппук. – ваздухопловно-технички потпуковник
- ген. – генерал (користи се између два рата исто као и ђенерал)
- ген. конзул – генерални конзул
- гимн. – гимназија, гимназијалац
- гл. – главни
- Гл. генералштаб – Главни генералштаб
- див. – дивизијски

- дипл. – дипломата
- дир. – директор
- добров. – добровољно
- добров. болн. – добровољна болничарка
- емиг. – емиграција
- кап. – капетан
- Кас. суд – Касациони суд
- кдир. – командир
- КЗМЗ – Карађорђева звезда са мачевима 3. степена
- КЗМ4 – Карађорђева звезда са мачевима 4. степена
- кл. – класа (29. кл. ВА – 29. класа Војне академије)
- кмдт. – командант
- коњич. – коњички
- конз. – конзул
- кр. – краљевски
- кр. посланик – краљевски посланик
- кћ. – кћерка
- Мед. фак. – Медицински факултет
- мин. – министар
- мин. вој. – министар војни
- мин. ин. дела – министар иностраних дела
- Мин. савет – Министарски савет
- ожењ. – ожењен
- пеш. – пешадијски
- плем. – племенити/а
- пор. – поручник
- поз. крит. – позоришна критика, позоришни критичар
- пред. – председник
- ппук. – потпуковник
- Прав. фак. – Правни факултет
- привилег. трговиште – привилеговано трговиште
- проф. – професор
- пук. – пуковник
- ред. – редовни
- ред. чл. – редовни члан
- рез. – резервни
- рез. мајор – резервни мајор
- рођ. – рођен/а
- сан. – санитет
- сан. бриг. ген. – санитетски бригадни генерал

Ср. фронт – Сремски фронт
Ст. Херцеговина – Стара Херцеговина
ст. – студент
суд. – судија
уд. – удата
умр. – умро/ла
управ. – управник
фак. – факултет
ФДУ – Факултет драмских уметности
чл. – члан
Шаб. – Шабац пом. – помоћник (помоћник министра)

Палата Српске краљевске академије
(око 1930). (МГБ)

**Српска академија наука и уметности захваљује
на финансијској подршци**
Министарству културе и информисања Републике Србије
Министарству просвете, науке
и технолошког развоја Републике Србије
Секретаријату за културу града Београд
Компанији Дунав осигурање а. д. о. Београд
и на техничкој подршци
Министарству правде Републике Србије, Управи
за извршење кривичних санкција,
Сремска Митровица
Хотелу Моравица, Сокобања

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34:929 Јовановић С.
94(497.11)“18/19”

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Борис, 1967-
Свет и време Слободана Јовановића : (1869-1958) : поводом
150 година од рођења / Борис Милосављевић ; [фотографије
Владимир Поповић]. - Београд : САНУ, 2019 (Београд :
Планета принт). - 158 стр. : илустр. ; 24 cm

Доступно и на: <https://www.sanu.ac.rs/wp-content/uploads/2019/11/svet-i-vreme-slobodana-jovanovica-katalog.pdf>.
- Тираж 750. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-7025-841-9 (брош.)

а) Јовановић, Слободан (1869-1958) б) Србија -- 19в-20в

COBISS.SR-ID 280339980

СВЕТ И ВРЕМЕ
Слободана
Јовановића
(1869–1958)

